

تاریخچهٔ سبکهای اشعار پستو

نویسنده:

علامه عبدالحی حبیبی

جمله حقوق محفوظ است

* تاریخچهٔ سبکهای اشعار پښتو

* نویسنده: علامه عبدالحي حبيبي

* ناشر: علامه رشاد خپرنديويه ټولنه

* کندهار - افغانستان

* تلفون: ۰۷۰۰۳۲۶۰۱۱

* ایمیل: mrohyal@yahoo.com

* کمپوز و دیزاین: روهيال کمپیوټر اداره

* چاپ اول: ۱۳۱۹ ش - کابل

* چاپ دوم: ۱۳۹۰ ش - ۲۰۱۲ع

* قطع: ۱۳/۵۰ × ۲۱ ساتي متره

* تیراژ: هزار جلد

* صفحات: ۱۲۰

* نمبر مسلسل: ۵۶

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

د خپروونکي يادښت

سبک (ادبي لار) پېژندنه يا د يوه شاعر د شعر ويلو ډول، ځانگړتياوي او جوله پېژندل خورا باريکه او ستونزمنه مسئله ده. په دغې باريکۍ پوهېدل د شعر پوهانو دنده ده. د پښتو شعر څېړونکو په دې باب څېړني کړي دي او ترخپله وسه ئې دغه پېچلې او مغلقه مسئله حل کړې ده. کله چې په افغانستان کې د سبک پېژندنې په باب څېړني پيل سوې لوی استاد علامه حبيبي لومړی سړی وو، چې د پښتو شعر پر سبکونو او ډولونه ئې په ۱۳۱۴ش کال په طلوع افغان کې خپل نظر د (تاريخچه شعر پښتو) په رساله کې څرگند کړ. ورپسې ئې په دې باب يوه مستقلة رساله وليکله. نوموړې رساله ئې د (تاريخچه سبکهای اشعار پښتو) په نوم د ۱۳۱۹ش کال په کابل کالنۍ (چې وروسته د افغانستان کالنۍ په نوم ياده سوه) کې خپره کړه. تر دې وروسته د پښتو شاعرانو د سبکونو په باب بېلابېلي څېړني و سوې، خود ټولو څېړنو او پلټنو سرچينه د علامه حبيبي مرحوم همدغه رساله وه.

لوی استاد په داسې وخت کې دې تکليف ته اوږه ورکړه، چې نه تر دوی مخکې پر دې موضوع کار سوی وو او نه په دې عرصه کې ليکلي مواد موجود ول. د هغه مهال په دغسې تنگ او ترينگلي چاپېريال کې د دغسې يوې څېړني رامنځته کول يو شهکار وو. لوی استاد د خپل خلاق استعداد او فطري زراکت په زور د پښتو ادب ډېر اړخونه روښانه کړي دي او په لومړي وار ئې کار پر کړی دی، چې وروسته د نورو پوهانو او استادانو له خوا پالل سوي او صيقل سوي دي. لوی استاد په خپلو ليکنو کې همېشه دا يادونه کړې ده، چې زما دغه ليکنه د اوس له پاره ده. د دوی له دغې يادوني څخه مقصد دا وو، چې اجتماعي علوم د هغو علومو له جملې څخه نه دي چې ثابت او ټاکلي اصول ولري، د وخت په تېريدو سره په دغو علومو کې تحولات او نوي کشفیات رامنځته کېږي. د دغو نوو سپړنو او تحقيقاتو په نتيجه کې کېدای سي په پخوانيو څېړنو کې بدلون او تغير راسي.

د لوی استاد دغه حاضره څېړنه پخوانۍ ده. په دې اړخ کې نوي څېړني سوي دي او نوو کشفیاتو په دې باب ډېر نوي موضوعات رامنځته کړي دي. خو که نوي څېړني او تحقیقات مطالعه سي نو به معلومه سي چې د نوو تحقیقاتو بنیاد د لوی استاد پر تحقیق ولاړ دی.

د استاد د څېړنو او لیکنو کمال په دې کې دی، چې هر څو نه زېږې سي خو بیا هم که بل وخت کوم لیکوال او څېړونکی په یاده ساحه کې کار کوي، هغه به مجبور وي چې د لوی استاد د څېړنو څخه د مآخذ په ډول استفاده وکړي. دا د لویو پوهانو او لوړو عالمانو د لیکنو او څېړنو ځانگړتیا ده. علامه حبیبی مرحوم که د ژوندانه په شل کلنۍ کې څېړنه او لیکنه کړې ده او که ئې د ژوندانه په اويا کلنۍ کې د دوی دغه دواړي څېړني تر اوسه په افغاني او شرقي مطبوعاتو کې د اخذ وړتیا لري او تر اوسه زموږ د څېړونکو او محققینو د استفادې مرجع دي.

د پخوانیو شاعرانو د ادبي لاري (سبک) په پېژندنه کې زموږ پخوانۍ څېړني یوه اشتباه لري. په دغو څېړنو کې د سبک او مکتب تر منځ تفاوت له منځه تللی دی او دواړه ئې یو د بل په مقابل کې کار کړي دي. خو وروستيو څېړنو واضحه کړې ده چې سبک نسبت مکتب ته ډېر محدود او انفرادي دی. سبک د یوه شخص مشخصه لاره ده او پر هغې لاري خپل سرمنزل ته ځان رسوي خو مکتب د څو هم نوعه سبکونو مجموعه ده چې د کمیت له مخې خورا پراخ مفهوم لري.

ما دغه رساله د ۱۳۱۹ ش کال له کابل کالنۍ څخه رانقل کړې ده. متن کټ مټ رانقل سوی دی. له هر ډول لاسوهني، اضافو او کمیو څخه خلاص دی. دغه څېړنه چې اويا کاله مخکې سوې ده، اوس د علامه رشاد خپرندویه ټولني له خوا د یوه معتبر متن په شکل تر تاسی پوري در رسېږي. موږ امید لرو چې د دغه کتاب خپرېده به زموږ او سني محققین او څېړونکي دې ته وهڅوي چې د دغې موضوع په باب نوي څېړني او په دغه موضوع کې نوي نکات تر تحقیق او سپړني لاندې ونیسي.

مطبع الله روهیال

د علامه رشاد خپرندویه ټولني مشر

فهرست

۱. تاریخچهٔ سبکهای اشعار پنبتو ۹
۲. فلسفهٔ پیدایش سبکها ۹
۳. سبک چیست؟ ۱۱
۴. سبک دو جنبهٔ مهمی دارد ۱۲
۵. آغاز بمقصد ۱۲
۶. پنبتو و سبکهای اشعارش ۱۴
۷. طبقهٔ قدماء و پیروان آنها ۱۴
۸. طبقهٔ شعرای عروضی ۱۴
۹. طبقهٔ شعرای عوام ۱۵
۱۰. قدماء و پیروان آنها ۱۵
۱۱. الف: سبک اوزان و الحان ملی ۱۶
۱۲. ممیزات و خصوصیات ۱۷
۱۳. پهلوانان این سبک ۲۷
۱۴. سبک قدماء چه شد؟ ۴۷
۱۵. سبک خیرالبیان ۴۹
۱۶. خواص سبک خیرالبیان ۵۴
۱۷. شعرای برجستهٔ این سبک ۵۵
۱۸. طبقهٔ عروضیین ۶۳
۱۹. الف: سبک قدمای عروضیین ۶۵

۲۰. خواص و مزایای این سبک ۷۰
۲۱. ب: سبک روشانی ها ۷۱
۲۲. ج: سبک ملا الف ۷۶
۲۳. د: سبک و مکتب خوشحال خان ۸۳
۲۴. خصائص سبک و مکتب خوشحال خان ۸۵
۲۵. مکتب ادبی و دودمان خوشحال خان ۸۷
۲۶. پیروان این سبک ۹۰
۲۷. ه: سبک رحمان بابا ۹۱
۲۸. خواص سبک رحمان بابا ۹۲
۲۹. و: سبک پیرمحمد ۹۷
۳۰. ز: سبک حمید ۱۰۰
۳۱. خصایص این سبک ۱۰۱
۳۲. ج: سبک قلندر ۱۰۴
۳۳. ط: سبک حماسیون ۱۰۶
۳۴. ی: سبک داستان سرایان ۱۱۱
۳۵. سبک عوام ۱۱۴
۳۶. خلاصهٔ مبحث ما ۱۱۹

تاریخچهٔ سبکهای اشعار پستو

فلسفهٔ پیدایش سبکها:

اوضاع و اطوار گیتی بامرور عصرها و زمانها فرق میکند. انسانها و زندگانی و اخلاق و کردار و افکارشان باگذشتن ازمنه و عصور دستخوش تغییر است، بوم زاد و اختلاف اقالیم و آب و هوای زمین و مغایرت مکان و مسکن نیز درین تغییر دستی دارد.

ازینروست که اوضاع حیات و کیفیت اجتماعی و تمام عواید و لوازم زندگانی ملت ها باهم اختلاف واضح و مغایرتی داشته و بقایای یک عصر باعصر دیگر کمتر نزدیکی بهم میرساند و درین جمله زبان هر ملت نیز با اوضاع اجتماعی و کیفیات روحی و معنوی وی تحول می پذیرد!

زبان همواره حاکی از تحولات و چگونگی افکار و خیالات جوامع و افراد است، که حیات عقلی و اجتماعی آنها را تصویر میکند، یک نفر مدقق و کنجکاوی میتواند از ادبیات یک ملت تمام افکار، عقاید، روحیات و اطوار حیات عقلی و مادی آنها را تشخیص کند، دانشمند معروف فرانسوی درین مورد چه خوش گفته است که:

"هر ملت و قومی مدام در کار تغییر زبان خود می باشد، زیرا که زبانها همواره ترقیات معنوی ملل را پیروی میکند، هر قدر که افکار یک جمعیت ترقی میکند، زبان شان نیز شیواتر و مکمل تر می شود"^(۱).

ویکتور هوگو نامور فرانسه در مقدمهٔ کتاب خود (کرومویل) راجع به

^(۱) تمدنهای اولیه: نگارش گوستاو لوبون، طبع پاریس - ۱۸۸۹ ع.

تطوراتی که اشعار بشر دیده و در هر دوره موافق به مقتضای عصر و چگونگی محیط و عوامل خارجی و دوار تحول و انقلاب گردیده چنین شرح میدهد:

"موافق با تطورات اجتماعی ادوار زندگانی بشر شعر نیز سه دوره را طی کرده آمده است. اول: در قرون اولیه که مدنیت هنوز ترقی نکرده و افکار بشر آمیخته با هر گونه بساطت و سادگی بود، اشعار همان انسانهای نخستین عبارت از آن نغمه ها و سرودهای مهیجی بود که ذریعه آهنگ و غنا خوانده میشد و آنرا اشعار غنائی Lyrique گویند. بعد از آن انسانها از حالت بدات برآمده و به مدنیت رسیدند، و ممالک و جمعیت ها را تشکیل دادند، با این تطور اجتماعی افکار و احساسات آنها نیز منقلب گردیده و اشعار حماسی و رزمی و قصصی Epique رواج یافت. دوره سوم: شعر عبارت از اشعار تمثیلی Dramatique است که این هر سه دوره زائیده مدنیت و ارتقای ذهنی و حیات عقلی بشری است"^(۱).

در حقیقت این سه دوره شعر که در بلا شمردیم، دوره های صباوت و شباب و پیری و پختگی آن است، و ادبیات هر ملتی این دوره ها را دیده و عموماً اشعار غنائی بر حماسی مقدم بوده و کذلک حماسی بر تمثیلی و غیره مثلاً اورپید شاعر غنائی یونان بر هومیر شاعر حماسه سرا مقدم بوده و بعد از آن ایشیل پدر تراژدی Tragedie یعنی اشعار هائله تمثیلی بمیان آمده است^(۲)، در زبانهای آریائی نیز اشعار اولیه عبارت بود از نغمه های مذهبی و ادعیه که در مواقع عبادت و غیره می خوانده و تغنی می نموده اند که کتب اوستا، و ریگویدا اکنون نمونه از آن اشعار مانده است، بعد از آن که آریانیها در ممالک پر فسحت آسیا متفرق و پراکنده شده و مدنیت و جمعیت را تشکیل داده اند، آثار و اشعار حماسی نیز از آنها باقی مانده که یکی از آن قصه جنگ مهابهارت هند است که

^(۱) مقدمه کرومویل ویکتور هوگو.

^(۲) تاریخ الادب عند الافرنج و العرب، المقدسی.

تعداد ابیات آن از دو صد هزار زیاد است، و این اثر ادبی در سبک و افکار و مضامین خود باویدا متفاوت و یک اثر حماسی و شعررزمی گفته می‌شود^(۱).

از مراتب بالا خوانندگان محترم ما تا یک اندازه بضرورت پیدایش سبکهای نو در ادبیات السنه فهمیده باشند، چون زمان، مکان، اقلیم، کیفیت و طرز حیات اجتماعی و دیگر عوامل مهمهٔ زبان را زیر اثر می‌آورد، و افکار و احساسات و عواطف انسانی را منقلب میگرداند، بنابراین اشعار و ادبیات نیز دستخوش تحول بوده، و هم ازینروست که ما در ادبیات هر ملت و هر زبان با تبدیل عصرها و امکنه، سبکها و طرزها و اسالیب مختلفی را می‌بینیم، که هر اسلوب و سبک زائیدهٔ محیط و عصر و اقلیم و کیفیت حیات اجتماعی انسانها بوده و از مزایای خاصه و افکار و احساسات همان عصر و همان محیط مخصوص حکایه می‌کند.

مثلاً سبک اشعار بازار عکاظ در زبان تازی ماسوای سبکی است که اخیراً در بغداد و اندلس بوده و هکذا سبک بخارا و غزنی زبان پارسی با سبک متاخر هندی مغایرت و بعدی داشته، که هم از جنبهٔ طرز اداء و ممیزات ادبی و هم از جنبهٔ تفکر و ذهنیت فرق کرده است.

بنابراین حدوث سبکهای نو در ادبیات و اشعار هر زبان امری بوده طبیعی، و موافق به طبیعت عمران و ارتقاء که هر زبان در سلسلهٔ نشو و نمای خود دیده است.

سبک چیست؟

شعر از لحاظ الفاظ و طرز تلفیق آن و همچنان از جنبهٔ خیالات و افکار و اوزان و کیفیت و کمیت و از نقطهٔ نظر بحور و عروض و غیره اقسام و شعب و انواعی دارد، که هر شاعر و گوینده یک اسلوب را پسندیده و آنرا در اشعار و

^(۱) تاریخ تمدن هند: ص ۳۲۸، اثر گوستاو لوبون.

سرودهای خود پیروی میکند.

این طرز و اسلوبیکه از خود مزایا و خصائص مادی و معنوی داشته، و از جنبه کم و کیف از اسالیب دیگر متفاوت و ممتاز باشد (سبک) نامیده می شود.

سبک دو جنبه مهمی دارد:

اول: جنبه ظاهری و مادی آن که عبارت از بحر و عروض و قافیه یا کدام طرز آزاد و مخصوصی بوده که مبنی بر تعداد سیلابه، و یا کدام اساس تغنی و سرودی و صنعتی باشد.

دوم: جنبه معنوی که عبارت از هویت افکار و عقاید و تشبیه و استعاره و غیره امور معنوی است و به این هر دو جنبه میتوان اشعار یک شاعر یا یک عصر یا یک توده را از اشعار دیگران فصل و امتیاز داد، ربط و انسجام الفاظ و کلمات بامعانی و افکار از اساسهای مهم سبک بوده، و منبع الهامیکه شاعر از آن استفاده میکند، در تغیر جنبه معنوی سبک اهمیت بسزائی دارد، بنابراین اگر در ادبیات و اشعار یک زبان از نقطه نظر سبک و اسلوب تدقیقی بعمل می آید، باید هر دو جنبه مذکوره را مراعات نمود.

آغاز بمقصد:

درین مضمون می خواهیم نگاهی به سبکهای اشعار زبان ملی نموده و از نقطه نظر اختلافات اسالیب بیان و سبکها دران کنجکاوی نمائیم. چون تاریخ ادبیات و اشعار زبان پنبنتو طوریکه می باید و می شاید تاکنون نگاشته نشده، بنابراین این تتبع و کاوش ادبی ما مکمل نبوده، و شاید نواقصی داشته و فروگذاشتی بنظر خوانندگان عزیز برسد، چون زمینه نگارش و تتبع من نواست و تاکنون درین موضوع تدقیقی بعمل نیامده و چیزی نبشته نشده، بنابراین اگر سهو و زللی بنظر برخورد، دانشمندان مرا بحل خواهند داشت.

بر دانش پژوهان و وطن پوشیده نیست که تاکنون زبان ملی ما طوریکه لازمه

پرورش یک‌زبان است پرورده نشده و از غفلت و بی‌اعتنائی‌های زیاد در قتل جبال و وادیهای وطن مهجور مانده و ادبیات و آثار و ذخایر آن بمرور سالها و قرن‌ها محو و نابود گردیده و یا اکنون در هر گوشه و کنار از استفاده دور مانده و از نظر ها ناپدید است.

حالا وقت است که بزیر حمایه ملیت پرورانه حکومت متبوعه جوانان و دل‌باختگان وطن کمر همت جست بر میان‌بندند و صدمات جبران‌ناپذیر گذشته را که باین زبان رسیده تلافی نمایند، و ادبیات آنرا زندگی بخشند. آثار گم شده که تسلط السنه دیگر آنرا محو و ناپدید میکند پس بمیان کشند، و از هر طرف گردآورند.

من از مدت چند سال است که درین زمینه جستجو و کنجکاوی دارم، آثار ادبیه زبان ملی را که از هر جا و هر گونه بدست آورده ام آنرا حرزجان ساخته و نگهداشته‌ام.

در نتیجه تتبع و جستجو بمن یقین شده که اگر در تمام زوایا و اطراف وطن عزیز کنجکاوی و تفحصی بعمل آید میتوان ذخایر گرانبهای ادب ملی را یافت، و میتوان لالی نایابی را ازین محیط بیکران کشید، در قراء و مساکن ملت شیردل افغان و در کوهسار و وادیهای پهناور پنبتونخوا بسی از آثار ادبی زبان ملی ما متفرق است، بهر گوشه وطن لؤلؤ آبداری افتاده، و از عدم اعتنای اولاد وطن فریاد بر می‌آورد، که مرا دریابد، من گوهر گرانبها و لؤلؤی غلطان شمایم ولی دست‌بی‌قدری روزگار مرا خیلی گرد آلود نموده و مزایای مرا پنهان داشته است. هان! ای جوانان وطن! ای کسانیکه خون پاک غرغنبت و سپین در قلب شما جوشان است! ای وطنخواهانیکه حس ملیت و عاطفه پاک افغانیت دارید، ذخایر نفیسه ملی و گوهرهای درخشان زبان خود را از محو و اتلاف بکشید، زبان خود را از پستی و مردگی نجات دهید، روح نیاکان غیور را شاد سازید!

پنبتو و سبکهای اشعارش:

آثار ادبی و شعری که تا کنون بنظر من رسیده و یا بدستم افتاده است، تماماً متعلق به دوره اسلامی است، تا کنون شعری و اثری را نیافته‌ام که بدوره قبل از اسلام ربطی داشته باشد، قدیمترین اشعار پنبتو که در دست است بدوره غزنویها و غوریها متعلق بوده، و بعد از سال (۴۰۰ هـ) دوره های شعر و ادب پنبتو آغاز میگردد.

از نقطه نظر اختلافات سبک و اسلوب اشعار پنبتو را بسه طبقه مهمه ذیل بخش کرده می توانیم که هر طبقه از خود شعب و متفرعاتی دارد:

۱. طبقه قدمات و پیروان آنها.
۲. طبقه شعرای عروضی.
۳. طبقه شعرای عوام.

۱- طبقه قدمات و پیروان آنها:

دوره طبقه قدمات و پیروان آنها از (۴۰۰ هـ) آغاز و تا (۱۰۰۰) میرسد، درین دوره شعر پنبتو تحولات مهمی را دیده و مراحل زیادی را پیموده است، که در مواد ذیل خلاصه میگردد:

- الف: سبک قدمات یا سبک اوزان و الحان ملی.
ب: سبک شعرای نیم عروضی یا سبک خیرالبیان.

۲- طبقه شعرای عروضی:

دوره این طبقه نیز از سال (۴۰۰ هـ) آغاز و تا عصر حاضر می رسد، درین مدت نه صد سال شعرای زیادی درین طبقه بمیان آمده و سبکهای زیادی را بمیان آورده اند، که عبارت ازین سبکهاست:

- الف: سبک قدماتی عروضیین.
ب: سبک روشانی ها.

ج: سبک خوشحال خان.

د: سبک رحمان بابا.

ه: سبک حمید بابا.

و: سبک پیرمحمد.

۳- طبقه شعرای عوام:

مقصد از شعرای عوام همان گویندگان و سرایندگانی است، که از قدیمترین دورهای ادب تاکنون به اوزان خالص و بحور ملیه شعر سروده و دربین ملت بیادگار گذاشته اند. این طبقه از حیث اسلوب ظاهری و اوزان شعر مقلد همان طبقه قدمات بوده و اشعارشان کلاً و تماماً رنگ و وزن ملی دارد، ولی در ممیزات دیگر و افکار با سبک قدمات فرقی داشته و خواص ممیزه از خود دارند. تبصره: تاریخ آثار ادب و شعر پبنتو قرار معلومات و کنجکاوی نگارنده تا (۴۰۰ هـ) میرسد در قرنهای مابعد تاکنون در هر عصری طبقات سه گانه مذکوره موجود بوده و اشعاری را از خود گذاشته اند، یعنی طبقات سه گانه بالا زیاد تر مقید به عصر و زمانی نبوده اند، در یک عصر و یک زمانی میتوان هر سه طبقه شعر را یافت.

اکنون میرویم که تفصیلات لازمه را در اطراف هر یکی ازین سبکها قرار تشکیلات فوق تقدیم و نظائر و امثله را هم نگارش دهیم:

قدمات و پیروان آنها

قدمات و پیروان شان در سبک و اسلوب شعر روش مخصوصی داشتند، که زاده اوضاع اجتماعی و سنخ تفکر و محیط ساده و بی آرایش آنها بود. قدماتی

شعرای پبنتو در دامنه های کوهسار بلند و وطن عزیز ما ازین کنار دریای سیحون گرفته تا جبال غور و هرات میزیستند، بنابراین از اشعار شان هم افکار کوهستانی و متانت کوهسار تراوش میکند. اشعاری که در نتیجه استقرای زیاد و در پایان کنجکاو ی از قدمات بدست رسیده زیاده تر از اشخاصی است که در اسماء الرجال و اعلام پبنتو از روی عنعنات ملی مواقع مهمه داشته و اجداد ملت غیور پبنتون شمرده می شوند و ازین بر می آید که قدمات شعر و ادب را بنظر اهمیت دیده و بزرگان قوم و پدران که سلاله چندین اقوام بآنها میرسد، شعر میسرودند، و درین اخلاف اشعار ملی آنها مرتبت بلندی داشت. وقتی که این اشعار قدیم و هدایای گرانبهای اجداد را میخوانیم درین آثار افکار سلیم و احساسات خیلی روشن و متین جلوه میکند، و ازین اشعار انوار عقیدت و ایمان می بارد، اخلاق پاکیزه و روحیات درخشنده را نمایندگی می کند.

طوری که بیشتر نبشته آمد، در شعرای قدیم دو سبک موجود است:

الف: سبک اوزان و الحان ملی

این سبک از بقایای سبک اقدم و باستان زبان ملی است که شاید در دوره های قبل الانیز وجود داشت، چون این سبک ملی قح و خالصی بوده و اوزان آن هم تماماً ملی است و در بین ملت نیز آنقدر محبوب واقع شده که تاکنون هم آنرا پیروی میکنند بنابراین بجرئت گفته می توانیم که این سبک شعر از خصائص زبان پبنتو بوده و با این زبان توأم آفریده شده، و از آثار بیست که آریانه های قدیم و اجداد اولین پبنتونها از خود مانده اند.

این سبک مخصوص به اشعاریست که پبنتونها در بزم و رزم، و در سفر و حضر بین خود می خوانند و هر شعر از خود یک لحن علیحده و طرز سرودن دارد که تاکنون بین پبنتونها بنامهای مختلف زنده و در بسی از نقاط (سپری بدلی) یعنی غزلهای سوار نامیده می شود.

این گونه اشعار تابع عروض و بحور معموله عربی و پارسی نبوده و از خود بحور جداگانه دارد، که ترتیب و تبویب آن در خور نگارش کتاب علیحده است.

ممیزات و خصوصیات:

سبک اوزان و الحان ملی ممیزات بارزه دارد. که در پائین کوتاه ترنگارش می یابد:

۱ - سادگی و جزالت و استعمال الفاظ و کلمات خالص پبنتو، که اکنون زنده نمانده و جز در ادبیات قدیم پبنتو نمی توان دید، مثلاً (ژوی) بمعنی حیوان و زنده جان و (هسک) بمعنی آسمان و غیره.

۲ - عدم استعمال کلمات زبانهای دیگر، که منظومات قدما از ان پاکنده و کمتر الفاظ خارجی را در آن آورده اند، و یا قطعاً نیاورده اند، و ازین پیدا می آید که زبان پبنتو بعد ازین دوره ها کلمات و الفاظ السنه دیگر را پذیرفته است و پیش از ان خالص یک زبانی بود.

۳ - در وزن و بحر تابع بحور عربی و پارسی نبوده و اوزان و بحور مخصوصی را داراست که ما آنرا بحور ملی میگوئیم.

۴ - این اشعار از نقطه نظر مضمون و افکار زیاده تر مانند است، به همان اشعار و نغماتی که از آریانه های قدیم مانده است مثلاً بیت نیکه یا شیخ بپتینی که از اجداد معروف پبنتونهاست و در عنعنات ملیه ما بسی از قصص و روایات بذات شریفش منتهی میگردد، شعری دارد که مزایای فوق در ان جمع و هم مضمون آن با یک فقره کتاب رگوید Rigvida نزدیکی بهم میرساند. این شعر در کتاب تذکره الاولیای پبنتونها که در سال ۶۱۲ هـ از طرف سلیمان ماکو در ارغسان قندهار نگارش یافته و نسخه های آن به استثنای چند ورق محو و گم شده است، ضبط و محفوظ مانده است که از آثار اولیه ادبی این زبان محسوب می شود.

سلیمان ماکو می گوید که حضرت شیخ بپتینی در آوان پیری و کهولت به ستایش و نیایش پروردگار می پرداخت، و شبها در کوه های کسه (سلیمان)

میگشت، و این نغمه ها را میخواند تا که خداوند کریم دعایش را مستجاب نموده، و نسل وی و برادرانش (سپین و غرغبت) را زیاد گردانید، متأسفانه در اوراقیکه بدست آمده فقط دو بند منظومه مذکور نبشته است، و آن این است:

لویه خدایه! لویه خدایه! ستاپه مینه په هر خایه
 غرولاردی درناوی کبني توله ژوي په خاری کبني
 دلته دي د غرولمني زموږ کړدی دي پکبني پلني

دا وگړي ډپر کړې خدایه!

لویه خدایه! لویه خدایه!

دلته لږ زموږ اور بل دی ووړ کورگی دی ووړ بورجل دی
 مینه ستا کبني موږ مېشته یو بل د چاپه مله تله نه یو
 هسک او ځمکه نغبنته ستاده د موږ وده له ستاده

دا پالنه ستاده خدایه

لوي خدایه! لویه خدایه^(۱)

ترجمه: "ای خدای بزرگ! کوه با متانت خود و تمام زندگان به کمال عجز در محبت و عشق تو ایستاده اند، اینجا دامنه های کوه هائی است که سیه خیه های ما در آن متفرق است! ای خدا! این مردم را زیاد کن!

اینجا خانمان و عشیرت ما خورد است... خانه و آرامگاه ما خیلی کوچک است! ما فقط در عشق و جذبۀ محبت تو (ای خدا) زیست میکنم، و جز تو با دیگری سروکار نداریم، این همه آسمان و زمین از تست، مردان را تو پرورش میدهی، همه پرورشها از تست ای خدای بزرگ ای خدای بزرگ".

این نغمۀ مناجات حضرت بیت نیکه را اگر با یک قطعۀ مناجات ریگویدا مقایسه کنیم خواهیم دید که چقدر باهم نزدیکی دارند، و از جنبۀ تفکر و مضمون چگونه باهم قریب اند یک فقرۀ مناجات ریگویدا این است: "خدای بزرگ

^(۱) اوراق قلمی تذکرۀ الاولیاء سلیمان ماکو، تالیف ۶۱۲ هـ.

خداوند حیات است، مالک الملک است، او تعالیٰ خانمان شریف و نجیب را می بخشد، خدایا! مابندگان تو ایم ما را بی اولاد و بی خانواده ممیران..."^(۱).

دانشمند معروف گوستاولوبون گوید، که آریانیهای قدیم خانواده را پرستش میکردند، و اجداد خود را مقدس میدانستند، و خیلی زیاد میکوشیدند تا خانواده آنها زیادت کند، و خاندان را مرکز تمام نعیم می انگاشتند^(۲).

حالا خوانندگان محترم ما قیاس کرده می تواند که اشعار و نغمه های حضرت بیت نیکه در مضمون و توحید و خدا پرستی و دعای تزئید نسل و عشیرت چه نزدیکی با مضمون ریگویدا دارد؟

و این خود از مزایای است که در سبک قدمات دیده می شود، و از بقایای عصر باستانی آریائی است و میتوان آنرا ممیزه مهمی از خصائص اشعار قدیم پنبتو قرار داد^(۳).

۵- یکی از خصایص بزرگ سبک قدما این است که مضامین اشعار شان از سر تا به آخر یک شعر باهم مربوط و مسلسل است، آیندگان شان که با اشعار و آثار ادبی ملل دیگر آشنا شده اند، این خاصیت را از دست داده اند. پیشوایان ادب پارسی که بسبک خراسانی در دوره های صفاریان و سلجوقیان و غزنویان شعری سروده اند، سبک شان نیز دارای این ممیزه است^(۴).

در اشعاریکه از حضرت شیخ بیتهنی و غیره شعرای قدیم و پیشوایان سبک باستانی پنبتو مانده این ممیزه بصورت اتم و اکمل بنظر می آید، تاکنون هم کسانیکه بسبک اشعار شان بالحن و اوزان ملی شعر می سرایند، این خاصیت را در اشعار شان بوضوح میبینیم.

(۱) ریگویدا باب ۷، فصل ۶، فقره ۶-۷.

(۲) تمدن هند، گوستاولوبون طبع اگره، ص ۱۸۸.

(۳) شرح و تفصیل این مقاله در تاریخ شعرای پنبتو که در پنبتو تپولنه زیر ترتیب و نگارش است خوانده شود.

(۴) روابط ادبی ایران و هند: ص ۸۵.

مقصد و مضمونیکه شاعر و گوینده از اول شعر آغاز میکند تا اواخر شعر همان مضمون را تعقیب کرده است. مضامین شتی و بی موردی را در یک منظومه نمی گنجاند.

۶- خوبترین و آشکارترین مظاهر خدا پرستی و بارزترین احساسات دینی درین سبک دیده می شود ادعیه و مناجاتها و پاک ترین جذبات روحیه و دینیّه گویندگان این اشعار از آثار بارزه این سبک است.

۷- این سبک غالباً از پیچیدگی های بیان و تشبیهات دور از طبیعت خالی است، از مناظر و مزایای طبیعی با بیانی ساده و بی تکلف ستایش میکند، تازگی و خرمی بوستان و شرشر آبهای روان و تماشای حیرت آور آنرا خیلی بدیع و دلچسپ بصورتی که نزدیک به حقیقت و طبیعت است تصویر می نماید.

از قدمای پیشوایان شعر پنتو (تایمنی) یکنفر ادیبی که بروزگار شاهنشاهان غور حیات داشت، شعری را در مدح سلطان غیاث الدین معروف سروده، که یک بند این شعر وصفی است از بستانی که سلطان نامور در زمین داور ساخته بود، و خوشبختانه ما ذکر این بوستان تاریخی را در خلال اوراق تاریخ از بیان مؤرخ معروف آن عصر منهاج السراج الجوزجانی نیز می شنویم، که اندر طبقات ناصری سخت واضح و شیوا نبشته است:

"ثقات چنین روایت کرده اند که سلطان غیاث الدین در اول جوانی معاشر عظیم بود، و شکار دوست، از حضرت فیروزکوه که دارالملک او بود تا بشهر زمین داور که دارالملک زمستانی بود هیچ آفریده را مجال نبود که شکار کردی... در زمین داور باغی ساخته بود که آنرا باغ ارم نام نهاد، و الحق در میان دنیا مثل نزهت و طراوت آن باغ هیچ بادشاهی را نبود، و طول او بقدر دو میدان وارزیادت بود..."^(۱)

^(۱) طبقات ناصری: ص ۱۸، طبع سوسایته آسیائی بنگال، کلکته - ۱۸۶۴ع و همچنان نسخه قلمی طبقات ناصری: ص ۲۰۲.

از تصریحات بالای مورخ معروف ما می براید که این باغ ارم در آن عصر شهرت بسزائی داشت، تایمنی شاعر بزرگ ما هم این بوستان باستانی را دیده و آنرا مثل بساتین فیروز کوه بقلم داده است، درین قطعۀ شعر تایمنی ما بهترین خصایص سبک خود را فراهم آورده، که قطعۀ مذکور این است:

ماد داور په مټکه ولید ارم	داد جنت په څپر و بنې بڼه خورم
د فیروز کوه په دود و دان دنیا	بنکلی هر گل څه بڼه خندان دنیا
دلته کرونگي دي ږغونه کوي	اوبه بهېږي سرودونه کوي
هرسپي گوري چي ولاړدی حیران	کړي ننداري د خداوند دبستان

ترجمه: "من در زمین داور ارم را دیدم، که مانند بهشت خرم بود، این باغ مثل فیروز کوه معمور و گل‌های قشنگ آن خندان است. شلاله‌ها و آبشارها صداهای دلفریب میکشند، آب‌های جاری میسرایند، هر شخص باحیرت و تعجب به تماشای خداوند بوستان مصروف است"^(۱).

۸ - احساسات حماسی و رزمی درین سبک زیاده تر موجود است، و میتوان گفت که حماسیات پښتو در دوره‌های اخیر از سبک قدام‌بهره و آفری را گرفته، و این گونه جذبات حماسی را از ملت سلحشوری مثل پښتون توقع میتوان کرد.

تایمنی شاعر دوره غوری که پیش ازین ذکرش رفت یکی از بهترین سراینندگان حماسی است و در یک نشیده برجسته که بر وزن اشعار ملی به لحن دلچسپی سروده میشود، مردانگی و جهانگیری شاهنشاه خود را چنین سروده است:

نن زه ږغېږم په صفت د سلطان	چی دی بادار غازي ملک د جهان
د فیروز کوه او غور رڼاله ده ده	هم د تېرو تورو ږښنا له ده ده
چي توره و کاږي چرټون کا خالي	غليم ئې کله کړي په توره سيالي

^(۱) شرح حال و دیگر بیان تایمنی در تذکره شعرای پښتو که در پښتو ټولنه نگارش یافته خوانده شود.

غیاث الدین د غور زمری عالیشان^(۱) د اسلام دین د ده په توره روښان ترجمه: "امروز به ستایش سلطان و با دار غازی ملک جهان آغاز میکنم، که آب و تاب فیروز کوه و غور از تابش شمشیر وی است، اگر شمشیر تیز را از غلاف کشد، هیچ دشمن باوی همسری کرده نمیتواند، غیاث الدین آن شیر عالیشان غور که دین اسلام از شمشیرش روشن است".

همچنان ملک یار غرشین که از پیشوایان ادب و عرفان پښتوست، نعمت الله هروی و خان جهان خان لودی وی را از اولیای افغان در دوره غوریه معاصر سلطان شهاب الدین محمد غوری می نگارند، که در جنگ ملتان بحضور پادشاه شد، و از وی مسکنی را در دهلی گرفت^(۲)، چون شهریار غور بسال (۵۷۱ هـ) اولین بار بر ملتان تاخته بود بنابراین حیات این شاعر بزرگ ملی را نیز بعد از سال (۵۵۰ هـ) تخمین کرده می توانیم، مورخ دیگر افغانی سلیمان ماکو نیز این روایت نعمت الله و وجود ملکیار را در جنگهای سلطان شهاب الدین تأیید میکند، سلطان گوید، در یکی از جنگها که سلطان غور و عساکرش بر دشمن تاخته بود، لشکر اسلام را شکستی فاحش رسید، و نزدیک بود که از دست دشمنان نابود گردند، ولی ملکیار بر دشمن مردانه تاخت، و شمشیر برانش را آخت، خدای برتر هم به یمن همت و مردانگی این رادمرد پښتون لشکر سلطان را فیروز گردانید، ملکیار درین تاخت قطعاتی را خواند، که مردان جنگی را همچون شیران غرنده برانگیختاند، و بر دشمن مردانه بتاختند^(۳).

بعد ازین سلیمان این شعر ملکیار را چنین نقل میکند، و بهترین آثار حماسه اجداد را بدست ما می سپارد، که در دنیای ادب پښتو، بهای لؤلؤی آبداری را دارد:

(۱) این ترانه در سال ۱۳۰۹ بر کنار هلمند از یکنفر سراینده معماری شنیده و ضبط شده است.

(۲) مخزن افغانی قلمی.

(۳) تذکره قلمی سلیمان ماکو.

خبستن مو مل دی - اوس مو یرغل دی - هواد د بل دی
 غازیانو گوری!
 خبستن مو مل دی
 توری تبری کری - د بنن مو پری کری - منگلی سرې کری
 خله به تبتو؟
 خبستن مو مل دی
 که تینگ کړو زړونه - پر بری یونه - چي زمري یونه
 اسلام راخه دی
 خبستن مو مل دی
 غازیانو راسی - ټول شاو خوا سی - د شهاب په ملا سی
 د بنن مو غوخ کی!
 خبستن مو مل دی

ترجمه: "خدا یار و مددگار ماست، اکنون برین مملکت بیگانه تاخت آورده
 ایم، ای مجاهدین ببینید، خدا یار ماست، شمشیرهای خود را تیز و دشمن را
 ببرید، چنگ خود را سرخ سازید، چرا بگریزیم؟ خدا یار ماست.
 اگر دل خود را قوی داریم، فیروزی از ماست، ما شیرانیم، اسلام با ماست،
 بنابراین خدا هم با ما مددگار است.

ای غازیان بیاید که باهم فراهم شده و بمدد (شهاب) بشتاییم و دشمن
 خود را نابود سازیم، که خدا یار و مددگار ماست".

اکنون خوانندگان محترم ما قیاس کرده می تواند که در شعر قدیم و سبک
 قدام برجسته ترین احساسات حماسه و جنگجویی منزلتی رفیع داشت، که ما
 آنرا بارزترین ممیزات سبک قدام قرار داده می توانیم.

۹ - در سبک قدام مواعظ دینی و نصائح و پندهای اخلاقی نیز بهره
 داشته و شعرای قدیم در ضمن سرودهای شعری خود وظیفه مبلغ اخلاقی و دینی
 را نیز ایفا میکرده اند، که این جزو مهم شعر پبستو در اصلاحات اجتماعی و درستی

اوضاع معاشرت قبیلوی دستی داشته و همواره موثر و نافع واقع میشده است. از اشعار شیخ اسماعیل سربنی که بروایت نعمت الله بزرگترین رجال عرفانی و روحانی قرن ششم هجری بوده و در حدود (۵۰۰هـ) حیات داشته^(۱) سلیمان ماکو این قطعه موعظه را در تذکره خود نقل کرده است:

تنبسته و کپره له ابلیسه
چی ابلیس لعین بنکاره شی
هلسته ورکه پلوشه شی
تول نری، توره تیاره شی^(۲)

ترجمه: "از اهریمن بگریز، زیرا جائیکه اهریمن بیاید در آنجا تاریکی آمده و نور روشنی ناپدید میگردد".

۱۰- دیگری از ممیزات سبک قدمات اظهار احساسات و جذبات سوزان عشقی است که شعرای پیشین در اشعار خود همی آوردند، درین خصوصیت آیندگان شان نیز با آنها شریک و سهیم اند ولی فرق اینقدر است که قدمات باکمال سادگی و بساطت و بدون پیچیدگی و تکلف به ابراز جذبات عشق می پرداختند، و هیچگونه تصنع را درین مورد روانمی پنداشتند.

قطب الدین بختیار که از مشاهیر دنیای عرفان و طریقت و همچنان از سر بر آوردگان و پیشوایان ادب باستان ماست، و تولدش را نعمت الله در (۵۷۵هـ) نگاشته و بسی از مناقب وی را بنام (قطب افغان) آورده است^(۳)، سلیمان ماکو (از معاصرین قطب الدین) این منظومه را از وی نقل میکند، که از قدیمترین اشعار عشقی زبان ملی محسوب و از آثار گرانبهای ادب پنبنتو بشمار می آید:

ویرمی زره سوری سوری کپ
راته و گوره ملوکی

^(۱) مخزن افغانی - قلمی.

^(۲) تذکره سلیمان ماکو - قلمی.

^(۳) مخزن افغانی - قلمی.

په بېلتون کي دي وباسم له خوږمنه زړگي کوكي

راته وگوره ملو کي

راته وگوره ملو کي

د بېلتون اورونه بل دي هرگړي مي زړگي سوخي

لېونۍ يمه د مينې سوخم زه لکه پېلوخي

راته وگوره ملو کي

راته وگوره ملو کي

غوړولۍ دي اور بل دي اور زما په زړگي بل دي

زه بختيار خاوري ايرې شوم په اور سوۍ مي کوگل دي

راته وگوره ملو کي

راته وگوره ملو کي^(۱)

ترجمه: "غمت دلم را فرسود، ای محبوبه سویم بنگر، در فراق ناله های
حزین بر می آورم، ای محبوبه بمن بنگر! آتش های فراق فروزان و دلم را هر دم
می سوزاند دیوانه عشق تو ام، و می سوزم، بمن بنگر ای محبوبه! کاکل خود را
پریشان کرده! و آتش در دلم افروخته، من خاکسترم، و اندرونم سوخته، بمن بنگر
ای محبوبه صاحب اختیار!"

سادگی و بساطت جذبات و همچنان طراوت بیان و معانی نغز عاشقانه از
مزایای آن است که در سبک قدامت پدیدار است.

اکبر شاعر زبردست پښتون که بعد از (۷۵۰ هـ) در زمین داور منطقه
تاریخی وطن حیات داشت از شعرای متقدمینی است که منظومات سوزان و
مهیج عشقیه وی در ادب پښتو گرانبها ترین آثار است، ببینید که درین منظومه
احساسات عشقی خود را با چه شگفتگی و هیجان ابراز میدهد، و این غزل ملی

^(۱) تذکره قلمی سلیمان ماکو.

را با چه احساسات سوزانی می سراید :

زه چي په مينه معشوقو د بنگړو شرنگ لره ځم
زه د هجران د بيلتانده د تورو جنگ لره ځم

زه اپوته يم په هجران سره قرار نه لرم
هجرمي اوږد سود وصال د اميد کار نه لرم
بيلتون په خوله راكړې خاپوړي زه لا عار نه لرم
وامد معشوق پر سينه پروت زه تور لونگ لره ځم
ځني يې ولي څوك عاشق څورنگ په توري كاندي
پر خوار مين د شها هومره هوري زوري كاندي
بې نيازه نكا چي پلوه مخه لري كاندي
چي راوپاڅه په اخلاص چي خپل څورنگ لره ځم
اول خوته نجلۍ پر عشق باندي اقراره سولې
اوردې راپوري كې نور كينېستې قراره سولې
هيڅ گفتگوي له عشقه نكوي پېزاره سولې
يو وار خو ووايه قرار چي ديار څنگ لره ځم

ترجمه: "در فراق تو پریشانم، قراری ندارم، دوره دوری و جدائی من دراز شد، حالا آرزوی وصال نمانده، فراق مرا سیلی سختی بردهان داد، ولی من هنوز میگویم، که دستم به حمائلیکه بر سینه ات افتاده برسد.

عاشق را آزار میدهند، و دلباختگان را میرنجانند، ولی محبوبه چادر از رویش نمی بردارد و بسوی افکار غمگینی نمی آید.

ای دوشیزه محبوب! اول تو بنیاد عشق را ماندی، و آتش بدلم زدی، ولی اکنون از آن عشق گفتگوئی نداری، و از من بیزاری میجوئی ...

هان! یک بار در کنارم بیا."

۱۱- از آخر ترین ممیزات بارزه سبک قدماء همانا خصوصیت لحن و وزن

آنست که آثرا اشعار غنائی گفته می توانیم، این همه اشعار به مهیج ترین اصول تغنی ملی گفته می شود، و از خواص بارزه آن الحانی است که این ملت کوهسار همواره به آن مترنم است.

الحان و اوزان خاصه آن از نقطه نظر تغنی ملی محتاج کتابی است جداگانه که باتدقیق و کنجکاوئیهای لازمه نگاشته آید. درین مبحث که سبک شعری آن بیان می شود، بی مورد است.

پهلوانان این سبک:

طوریکه پیشتر گفتیم، متاسفانه آثار ادبای پیشین و باستانی زبان ملی ناپدید گشته و اکنون که کنجکاوئیهای لازمه هم نشده در دسترس ما نیست، فقط درینجا چند نفر از پیشوایان این سبک که بما معلوم بوده و نمونه های اشعارشان خوشبختانه بما رسیده و گنجینه ادب ملی ما را به لالی گرانبھائی انباشته نام می بریم، چون این موضوع تشنه تجسس و استقرای عمیقی است بنابراین ما به کنجکاوئیهای آینده و آیندگان حواله داده، درینجا معلومات ناچیز خود را نگارش میدھیم.

۱- بیته نیکه: یا شیخ بیتهنی همان پهلوان معروف تاریخ ملی که بسی از عنعنات ملیه وی را یکی از عمائد بزرگ ملت افغان می شمارد، و مؤرخین افغانی نیز وی را زیاده تر می ستایند، اولین شخصیکه یادی ازین پهلوان تاریخ ملی می نماید، همانا سلیمان ولد بارک خان قوم ماکو است، که تذکره اولیای افغانی را در ۶۱۲ هـ نگاشته و اکنون اوراق چندی ازین اثر نفیس در دست است. بروایت سلیمان حضرت بیتهنی در کوه سلیمان میزیست که این کوه را خود پنبتونها (دکسی غر) نامند. چنانچه پیشتر ذکر رفت سلیمان یک شعر این نابغه ملی را نیز نقل میکند، که بجایش آنرا تقدیم داشتیم، بعد از سلیمان ماکو ابو الفضل علامی مورخ دوره اکبر مغولی در سال ۱۰۰۶ هـ مطابق به عنعنات ملیه

ما ذکری ازین جد بزرگوار افغان می نماید^(۱)، پس از وی نعمت الله و خان جهان خان لودی در مخزن افغانی در سال ۱۰۱۸هـ مناقب حضرت بیته نیکه رامفصلاً می شمارند^(۲). اخوند درویزه ننگرهار می که از نویسندگان دوره اکبر مغولی است و بسال ۱۰۴۸هـ فوت شده^(۳)، نیز در مبحث انساب قبائل پښتون ازین جد بزرگوار ذکری میکند^(۴)، نعمت الله در شرح انساب افغانی به کتب مجمع الانساب و اخبار احمدی نیز حواله میدهد، و ازین بر می آید که پیش از وی مثل سلیمان ماکو مؤرخین دیگری که آثارشان اکنون گم است انساب افغانی را نگاشته و از آن جمله حضرت بیته را یکی از اجداد بزرگ شمرده اند. عموم مؤرخین افغانی داستان معاصرت شیخ بیته را با شاهان غوری نبشته اند، که حسین نامی از آن دودمان بزرگ در نتیجه یک سلسله حوادث روزگار به خانه حضرت بیته نیکه رسیده و در انجا مسکن گزید، و در نتیجه با دختر حضرت شیخ که (متو) نامداشت ازدواج نمود^(۵).

طوری که مؤرخین نوشته اند، جد بزرگ شاهان غور شنسب نام معاصر حضرت علی بوده و بر دست آنحضرت ایمان آورد، و از وی عهدی ولوایی بستد^(۶)، بعد از آن در عهد سلطان محمود ملک سوری نامی بر بست و داور و غور و رنج مستولی بوده و سلطان مشار الیه وی را مالشی داده و سخت کوفت که خانواده اش به هرات فرار گردید^(۷).

مؤرخین مابعد چون حمدالله مستوفی و یحیی بن عبداللطیف قزوینی

(۱) آئین اکبری: ج ۲، ص ۱۹۱.

(۲) مخزن افغانی - قلمی.

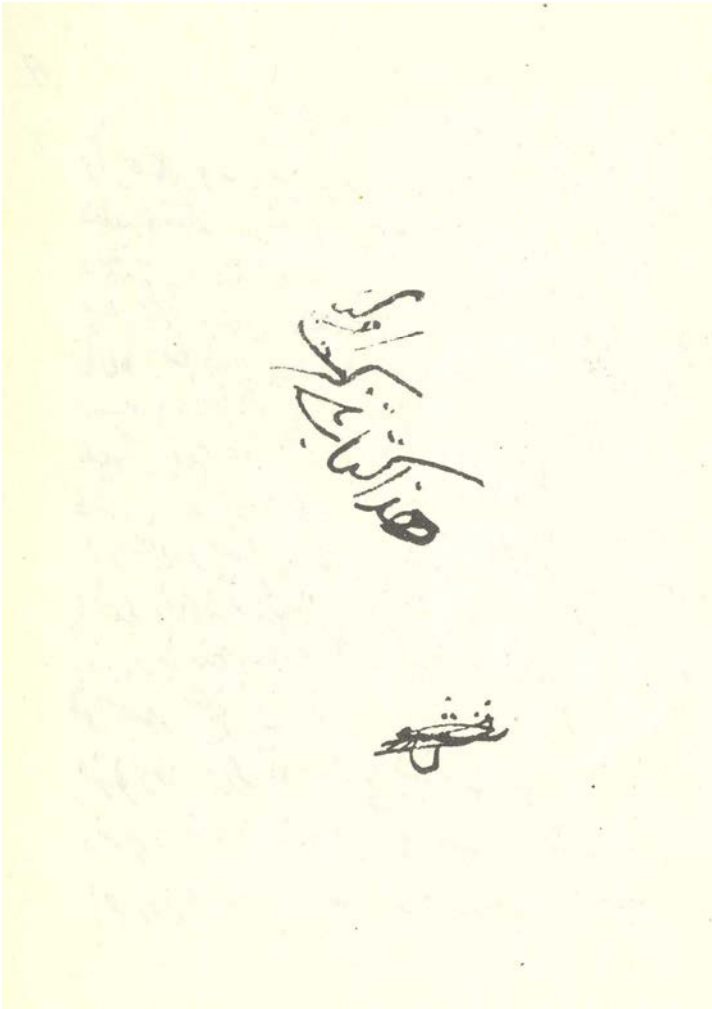
(۳) تذکره علمای هند: ص ۵۹.

(۴) تذکره الابرار و الاشرار مطبوع پشاور، و مخزن الاسلام نسخه قلمی.

(۵) مخزن افغانی، تاریخ سلطانی، حیات افغانی، خورشید جهان و غیره.

(۶) طبقات ناصری: ج ۱، ص ۲۹.

(۷) طبقات ناصری و تاریخ جهان آرا، قاضی احمد غفاری.

زینگوگراف هشت صفحه کتاب تذکره اولیای افغان که بعد از (۶۱۲هـ) از طرف سلیمان بن بارک خان ماکو در ارغسان قندهار نگاشته شده، و یکی از آثار نفیس ادبی پښتو بشمار میرود، و اشعار بسی از رجال ملی را حفظ کرده است.

A

بسم الله الرحمن الرحيم

وایم محمد و سید لوی کا نوندا و درود پر محمد مصطفی صلی الله
 علیه و سلم پر بی با در در کونینوا و رحمت زلفه نولوی نوی
 رختنولند آوی دسخه استاز کتر آل او بار انوی زو و کتر
 پادوی درونان اما بعد زه غریب ناعری سلیمان نوی در
 خان ما کو صابری بی و باله در غسان نو سبزم او ب در نو با اتم
 پ سن دوه من شتر صوه دسوی ملی هم او در استخا پ غلوا
 کلیو کر جند او من آفند او لیا او و اولیوم لیل ز فیر لوری م
 کا ملان بر نکل او دوی بی خرم نفا کای م او هر کله سار و رت
 در لری لری دسیره پ کور کس کسینم او تا کس و لیا و در سوسیا
 پ اختیار اوله خسته ام شتران شوی او در خوی کهد لوی و کای
 او دوی بی بند و بنا و ایت کرد او تیا که تیلوی او س در قدوة
 کوا اصلان شیخ شیخ استی می در خانی بی پیر نکلوی م
 مزلو لوی او بزرگ قتل کاندی تی شیخ سینه سوسید بی مختر
 دکسی بان کما او ملته دیره لود ب هر کد خستند با
 او اوز و بیو پ شپوب دسهای بی عبادت سخت

بر

بسم الله الرحمن الرحيم

وايم حمد و سپاس د لوی خاوند او درود پر محمد مصطفی صلی الله علیه وسلم. چي دی بادار د کونینو او رحمت د ثقلینو، لوی لوی رحمتونه دي وي د هغه استازي پر آل او یارانو چي دواړه جهانه په دوی دي روښان، اما بعد زه غریب خاوري سلیمان زوی د بارک خان ماکز صابزي چي په ویا له د ارغسان هوسپرم او په دې مزکو پائېږم، په سن دوولس شپږ صوه د هجري تللی وم او د پښتنخوا (پښتونخوا) په راغو او کلیو گرځېدم او مراقد د اولیا او اصلینو مي پلټل او په هر لوري مي کاملان موندل او د دوی په خدمت خاکپای وم او هر کله په سلام ورته ولاړ.

چي له دې سفره په کور کښ کښېنستم او تناکي وچاودلې د پښو، بیا پاڅېدولم او له څښتنه مي میرستون شوم چي احوال د هغو کاملانو وکارم او دوی چي هغه ویناوي پاته کړي دي او پښتانه په لولي اوس.

ذکر قدوة الواصلين شيخ مشايخ بېټنی

چي د خدای په پېژندگلو تر ټولو لوی و او بزرگ، نقل کاندي چي شيخ بېټنی هوسېده په غره د کسي باندي، او هلته دېره (و) او ده به هر کله څښتن باله، او روزه به و، په شپو به د خدای په عبادت بخت.

نقل سسی کانی یا الفوجی پ روزگار د شیخ ^{بختی}
 کنس دده و اورچی سمر بن نوید او پیر شیخ
 خوراکران و سمر بن ندر لوزامن او سر کدشتیل
 پیل و اورت بختی خیل جوی اسما عیل و رکاده
 او لوی سو د سمر بن ب کانه خدای مهر بان د
 اسما عیل پ برکت شرمینت نصیب ک
 دوش زامن جی اوس ترو و ستر و کهنون ^{د مقلد}
 اسما عیل مرقه مبارک واقع د کجی پیر غر
 زه سلته تلمی و نقل کاندگی جی بختی سپان و سمر بن سو
 نوده ب سر کدشتیل ستانیر اور بختی ب ^د
 است کاوه پچی زاپه کال او د سمر بن او ^{بختی}
 کول کنس برکت کنس ^د مادار قبول ^د
 خواست او چه که سو ^د د بختی ^د

نقل هسي کاندي يارانو چي په روزگار د شيخ بپټني کښ د ده ورور چي سرپن نومېد او پر شيخ هم خورا گران و، سرپن نه درلو زامن او هر کله به (ئې) ويل خپل ورور ته، بپټني خپل خوی اسماعيل ورکاوه او لوی سو د سرپن په کاله، خدای مهربان د اسماعيل په برکت سرپن ته نصيب کړه دوني زامن چي اوس تر وس تېر سو گڼون د هغو، د اسماعيل مرقد مبارک واقع دی د کسي پر غره چي زه هلته تللی وم، نقل کاندي چي بپټني سپين ږيري سو، نو ده به هر کله څښتن ستايه او رب ته به (ئې) درخواست کاوه، چي زما په کاله او د سرپن او غرغښتي په کول (کهول) کښ برکت کښېږده، بادار قبول کړ د ده درخواست، او ډکه سوه مزکه د پښتنخوا (پښتونخوا) د دوی

چپ کبرل فضل کاوم شیخی شیخ تبتی بسجرت
 دیپر دا سنرری لولولئی او کسی غ کبیس ب
 مگر خمید پیشی لوی خرای لوی خرای شاپ
 مین پ سر بجای غر ولاردی در ناوی کبیس
 مقل تر وی پ بجای کبیس دلته د د غر و طسی
 ز صبر کز دی د پیکن پلنی دا و کتر و چه پیر کرم
 خدای لوی لوی خدای دلته کبر ز صبر اور
 بل دی ووره کورگی د و و ما بور بیل دی
 صین ستا کبیس صبر همیشه یو بل د چاپ
 مله تله نه یو رسک و مرکز نقبسته
 ستا د د مورو دله تاد د پالاز تاد خدای لوی خدای
 لور

په کول (کهول).

نقل کاوه شي چي شيخ بېتهني به ډېر تر ډېر دا سندري لولولې او د کسي غره
کښ به گرځېد په شپې:

لويه خدايه! لويه خدايه!
غرو لار دى درناوي کښي
ستا په مينه په هر ځايه
ټوله ژوي په ځاري کښي
دلته دي د غرو لمني
زموږ کېدى دي پکښي پلني
دا وگړي ډېر کړې خدايه!

لويه خدايه! لويه خدايه!

دلته لږ زموږ اور بل دى
مینه ستا کښي موږ مېشته يو
ووړ کورگى دى ووړ بورجل دى
بل د چاپه مله تله نه يو
هسک او ځمکه نغښته ستاده
د پرو وده له تاده

دا پالنه ستاده خدايه

لوي خدايه! لويه خدايه

نقل کاوہ شي چي په روزگار د غازي شهاب الدين چي پر کفر يرغل و، شيخ ملکيار چي غرشين ستانه و، هم ملگری و د شهاب الدين، چي په ديلي کبني هغه ستر واکمن ټاټوبي وروښانده او هم هورې مړ شو. نقل کاوہ شي چي په جوبله کبني مسلمانان تر شا ولاړه او کفارو بری وکړ، ليري نه و چي مسلمانان شي د کفارو په کتارو پينا، او دبننه بری وکړي، چي ناخپه شيخ ملکيار راغی او پر دبنن (ئې) يرغل وکاوه او ډېر زښت (ئې) ووژل.

نورو مسلمانانو هم د ملکيار تر اړخ توري وکبني او سره و مروړل (ئې) دبننه ستر خښتن دوی ته په مړانه د شيخ ورکړه لو سوبه او بری چي پخوا هم نه و په برخه شوی د چا هيڅکله، په هيڅ ځای کبني، په جوبله کبني ملکيار د ا پارکي وويل، چي غازيان وپارېدل او په څېر د زمريو ورتوی شول:

خښتن مو مل دی - اوس مو يرغل دی

اسواد د بل د خا یا تو کورن تفتن موصل دی قوری تری
 کمری د بن هریر کورن منگلی سرس کورن نخله بیستو
 نخله موصل دس کت تکیه کورن زردون پر بری پوان
 بی زمری لون اسلام را نخله دس تفتن موصل دی
 نخله یا تو راشن نوا تا و نوا نوا دشها بیستو
 موصل دی نخله دس شیخ علیارستان به تل تله
 شیخ امعلی سترستان پارکی و پل او بدخ بیکه
 د شیخ د سرعی بیکه و نخله دس دس ابلیس
 لعلی نخله دس لعلی و کورن پوشر شفا نوا نخله دس
 سرعی دس لعلی بیکه شیخ دس پوشر شفا نخله دس
 دس نخله دس لعلی بیکه شیخ دس پوشر شفا نخله دس
 دس نخله دس لعلی بیکه شیخ دس پوشر شفا نخله دس
 دس نخله دس لعلی بیکه شیخ دس پوشر شفا نخله دس

هواد د بل دی - غازيانو گورئ!

څښتن مو مل دی

توري تېرې کړئ - د بنن مو پرې کړئ - منگلي سرې کړئ

څله به تښتو؟

څښتن مو مل دی

که ټينگ کړو زړونه - پر بري يونه - چي زمري يونه

اسلام راڅخه دی

څښتن مو مل دی

غازيانو راسئ - ټول شاو خوا سئ - د شهاب په ملا سئ

د بنن مو غوڅ کئ!

څښتن مو مل دی

نقل کاوه شي چي شيخ ملکيار ستانه به تل تتله د شيخ اسماعيل ستر ستانه

پارکي ويل او بڼه به (ئې) کاوه، دا شيخ د سربن ځوی و:

چي ابليس لعين بنکاره شي

تښته وکړه له ابليسسه

ټول نړۍ توره تياره شي

هلته ورکه پلوشه شي

غوڅ د پس په کتاره شي

سړي وران شي له ابليسسه

نو بې هغه ننداره شي

که هر چا ابليس خرغ کړ

نو پر کورد ویرناره شي

که سړي ابليس ته پر سو

۲۰

۳۰

نقل سی کاه و شش پی بختیار من سترستان
 از دست نماند شوم در من بفرگد کرامات پی هو
 و کنل از او میل موسی پی ستر پلار و در قطب
 سلم بر که بختیار انو نوحه اه هشتت و پیر الواد
 چو سیند با شش لر زونی بوی موسی شیخ
 انگرت لوم ستان در کوشوی دستر لاس
 ه نید و کرویید او پرنیز دستن پرخو و اه
 در حور و کویید ب را بلبل پی همی توچی همیا
 شور و کویید بختیار پیستوسند از کویید او شی

نقل هسي کاوه شي چي بختيار مي ستر ستانه و، له ده نه سرگند شوي دي
 هغه کرامات چي مو و کنبل او وويل، موسی چي ستر پلار و د قطب تللی و له
 بختيارانو څخه او مېشت و پر ايواد چي سيند باله شي، لرغونی برخه حوی د
 موسی شيخ احمد ته لوی ستانه ورکړ شوی (و) د سنزر لاس (ئې) ونيو وگروهېد
 او پر نړۍ (ئې) د ستن رغو وه، او د خدای وگړيه به (ئې) رابلل په سمې، څو چي
 بمياشود وگړيه.

بختيار په پښتو سندرې کړينه، اوښي

تو پوینہ ندر اسی ت ناکر کہ غمیلی کر پیا کر لری پچی
 لید د اسی عیدیم زمرہ سوری سوری کہ رات و
 گورہ ملوکی پ پیلتون کی دو با مسم لخور من زو کی گویا
 رات و گورہ ملوکی رات و گورہ ملوکی دیلتون اور رات
 بل دی سر گویا می رگہ می تو بی لیو نی م دین تو بی زہ
 مگر پیلوٹی رات و گورہ ملوکی رات و
 گورہ ملوکی رات و گورہ ملوکی غورہ ولی دی اور
 بل دی اور رات پ زو کی بل دی زہ سختیار نماوری
 ایری شوم پ اصر شوی م کو کل دی رات و گورہ ملوکی
 رات

تويوينه، خداى ته نارې ڪړي، غلبلي ڪړي، پار ڪي لرينه، چي يودا دى :
 وير مي زړه سوري سوري ڪړ راته وگوره ملوڪي
 په بېلتون ڪي دي وباسم له خوږمنه زړگي ڪوڪي
 راته وگوره ملوڪي
 راته وگوره ملوڪي
 د بېلتون اورونه بل دي هر گړي مي زړگي سوځي
 لېونى يمه د ميني سوځم زه لکه پيلوځي
 راته وگوره ملوڪي
 راته وگوره ملوڪي
 غوږولى دي اور بل دى اور زما په زړگي بل دى
 زه بختيار خاوري ايرې شوم په اور سوي مي ڪو گل دى
 راته وگوره ملوڪي
 راته وگوره ملوڪي

داستان حسین نامی را از اولادۀ ملک سوری مذکور و رفتش به هند و باز آمدنش بغزنی باکمال صراحت می آورند^(۱)، که عیناً به روایات مؤرخین افغانی نزدیکی میرساند.

مطابق به این روایات عصر زندگانی حضرت شیخ بیت نیکه را از (۴۰۰ تا ۵۰۰ هـ) تخمین کرده می توانیم.

طوریکه نمونه شعر این جد بزرگوار را پیش ازین نگاشتیم، حضرت ادیب و شاعر بزرگ ملی ما بوده و شعری را در نهایت جزالت و سلاست سروده، که از هر جنبه برجسته ترین آثار قداماء بشمار می آید.

۲- دیگر از شعرای بزرگوار قدیمی که آثار شان بما رسیده حضرت شیخ ملکیار غرشین است که غرشین به روایت صاحبان انساب عشیرتی است از میانه سرپن^(۲).

سلیمان ماکو قصه معاصرت وی را با سلطان شهاب الدین غوری نگاشته که باوی در حمله اولین ملتان ۵۷۱ هـ همراه بود^(۳)، که نعمت الله و خان جهان خان هم این روایت را تأیید میکنند^(۴).

ملکیار بزرگترین شاعر حماسه سرای پنبنتو بوده و درین قداماء منزلت رفیعی را مالک است، و از نگارش سلیمان بر می آید که این بزرگوار ذوق نفیس ادبی داشت و اشعار شعرای دیگر پنبنتون را هم میخواند^(۵).

۳- تایمنی: نام این شاعر باستانی معلوم نیست، فقط در یک منظومه منحصر بفردیکه ذریعه یکی از معمرین کنار هلمند بما رسیده خود را تایمنی

(۱) تاریخ گزیده: ص ۴۰۷ طبع لندن، ۱۳۲۸ هـ و لب التواریخ طبع ایران: ص ۹۲.

(۲) حیات افغانی: ص ۱۵۲.

(۳) اوراق قلمی تذکره سلیمان ماکو.

(۴) مخزن افغانی قلمی.

(۵) تذکره سلیمان ماکو.

گفته است، و تایمنی عشیرت افغانی است که در مراتع کوه های سیاه بند غور سکونت داشته و به تیمن بن کاکر منسوب است^(۱).

این شاعر در یک منظومه اش که پیش ازین با تطبیقات تاریخی آن گذشت سلطان معروف افغان غیاث الدین غوری را مدح کرده و معاصر آن شهنشاه نامور شمرده می شود، چون سلطان موصوف در حدود ۵۶۰ هـ پادشاهی کرده بنابراین زمان حیات تایمنی شاعر بزرگ خود را بعد از ۵۰۰ هـ تخمین کرده می توانیم، در شعر تایمنی سلاست و سادگی و احساسات گرم مردانگی و حماسه پدیدار است، که از پیشروان سبک قدماء شمرده می شود.

۴- قطب الدین بختیار ولد احمد بن موسی از قوم بختیار پنتون بوده و از مشاهیر عرفای عصر خود شمرده شده است، اگر چه تذکره نگاران و مؤرخین بیگانه وی را نشناخته اند ولی مورخین افغانی وی را افغان شمرده و در جمله مشاهیر عرفانی پنتونها بقلم میدهد مثلاً سلیمان ماکو همیگوید: که پدر کلان قطب الدین موسی از قوم خود رفته و در سند سکونت پذیر بود، مورخین مولدش را در دوش نوشته اند، که بقول ابوالفضل شهری بود از فرغانه^(۲)، و فرشته یکی از شهرهای ماوراء النهر می نگارد^(۳)، قرار نگارش جغرافیا نگاران قدیم اوش یا اوج از شهرهای ماوراء النهر بود^(۴)، و ابن خرداذبه آنرا ده فرسخ دور از اوزکند ماوراء النهر نشان میدهد^(۵).

بهر حال پدر کلان قطب الدین در اوش ماوراء النهر می زیست یا اگر در سند سکونت گزیده بود، درینصورت هم (اوجه یا اچه) را که شهر مشهوری بود

(۱) حیات افغانی: ص ۲۴۴-۴۵۸.

(۲) آئین اکبری: ص ۱۶۹، ج ۳، طبع لکهنو.

(۳) فرشته: ص ۳۷۸ طبع لکهنو.

(۴) حدود العالم من المشرق الی المغرب: ص ۱۸-۲۴، طبع عکسی بارتولد، لینن گراد.

(۵) المسالک و الممالک ابن خرداذبه طبع لیدن ص ۳۰-۲۰۸.

در سند و مورخین آنرا در فتوحات سلطان شهاب الدین یکجا با ملتان می آورند^(۱) تطبیق می توان کرد و قول سلیمان ماکو را هم درین که مطلب از او چه سند است موید میتوان شمرد.

وفات قطب الدین را مخزن افغانی و آئین اکبری مخبرالواصلین ۱۴ ربیع الاول سال ۶۳۳ هـ و فرشته ۶۳۴ هـ نگاشته اند، مزارش در دهلی تاکنون معروف و مرجع عمومی است.

قطب الدین شاعریست که نمونه کلامش در عشق و غرام بما مانده و سلیمان ماکو یک قطعه سوزان از اشعار عشقی وی را محفوظ داشته است، کلامش ساده، منسجم و بلیغ و از کلمات اجنبی پاک است، احساساتش سوزان و گرم و متین بنظر می آید^(۲).

۵- دیگر از شعرای سبک قدماء اکبر زمین داوری است که با تیمورلنگ معاصر بوده و در حدود ۷۵۰ هـ زنده بوده است، وی در اشعار خود گرم ترین جذبات عشقی را با سبکی ساده و بدیع اشکار می سازد و از تاخت تیمور شکوه ها دارد.

اشعار اکبر متعلق بدوره ایست که شعر عروضی غلبه جسته، و اوزان ملی را ضعیف ساخته است و ازینرو اشعار اکبر تماماً بر عروض و قوافی عربی تطبیق میشود، ولی با آنهم کیفیت غنائی و لحنی خود را از دست نمی دهد، که ما نمونه اشعار ملی وی را پیش ازین نگاشتیم، و در مبحث سبک عروضیین هم نمونه گرانبھائی را تقدیم خواهیم کرد.

سبک قدماء چه شد؟

در صفحات گذشته دیدید که این سبک چه گونه پیدا شد و چه مزایا و خصایصی را دریافت و پرورندگان و پرورندگان این سبک کیانند؟ حالا میخواهیم

^(۱) دیده شود تاریخ معصومی ص ۳۳، تاریخ مبارکشاهی ص ۵-۶، طبقات اکبری: ج ۱، ص ۱۶.

^(۲) نمونه اشعار قطب الدین پیشتر گذشت.

بگوئیم که سبک قداماء درازمنه مابعد چه شد؟ و چرا در بین ادبیات و اشعار مرتب و محفوظ پبنتو نفوذ کم گردید؟

در جواب این سوالها همان شرحیکه در مقدمه این مضمون نگارش رفت باید خواند، نفوذ ادبیات عرب و پارسی در مشرق زمین و در ممالک همسایه و هم جوار ملت پبنتون بدرجه اتم و اکمل رسید، و قوس صعود خود را پبمود، ازینرو شعراء و گویندگان پبنتون که دارای سواد بوده و با آثار ادبی دیگران آشنائی یافتند، اشعار عروضی تازی و پارسی را خواندند و شنیدند، و در زبان ملی خود مثل آن اشعاری را سروده و بمیان کشیدند، و این تحول یک دوره میانه را در بین سبکین قداماء و عروضیین بوجود آورد، که شعر نه مثل سبک قداماء غنائی و مخصوص ملی بود و نه پوره عروضی.

چون شعراء طبقه دانشوری بوده و به آثار ادبی دیگران تمایل نشان داده و پیروی همی کردند. بنابراین سبک قداماء در بین عوام و طبقات عمومی ملت ماند، که تاکنون خوشبختانه زنده بود و در بین ملت پبنتون در کوهسار و قراء عموماً رایج و جوانان همواره به اشعار ملی خود سبک قداماء مترنم اند. این اشعار و سرودهای ملی ما که اکنون هم زنده است برای شعرای جوان و کسانیکه با شعایر ملی خود دلچسپی زیادی دارند، خیلی غنیمت بوده و ما می توانیم اساس ادب جدید خود را در آینده بران شالوده ریخته، و پس همان مزایای ملی و مفاخر اجداد را زندگانی دهیم.

به عقیده من توسیع و تجدید و تحولیکه در ادب پبنتو به مقتضای این قرن که عصر ملیت اش می توان گفت، روی دادنی است، زمینه مساعدی برای آن همین سبک قداماء و اشعار و سرودهای ملی است، که اوزان شعریه آن اساس شعر نو و الحان و اصول غنائی آن شالوده موسیقی جدید ملی ما میتوان ملیت خواهان و جوانان پبنتون راست که این گوهر گرانیامیه خود را از دست ندهند، و روح اجداد را شاد سازند، چون بیان تمام طرزها و اقسام اشعار ملی محتاج تتبع و کتاب علیحده ایست، بنابراین درینجا به آن نپرداختیم.

سبک خیرالبیان

طوری‌که پیشتر اشاره رفت بعد از دورهٔ قدمات یعنی پس از ۷۰۰ هـ نفوذ سبک ادبی‌شان ضعیف شد و دورهٔ عروضی آغاز گردید ولی دورهٔ تحول و انتقال که بین دوروش و دو منهج از امور طبیعی است بین این دو سبک نیز وجود آمد، سبک قدمات خالی از هرگونه تصنع و تکلف بود و آن اشعار مطابق به ذوق ملی و اصول غنائی و هجائی نزدیکتر به طبیعت سروده می‌شد.

در دورهٔ مغول‌های هرات و هند که زبان پارسی در ممالک پرفسحت آسیائی رواج یافت و روابط ادبیهٔ هند و پارسی مستحکم گردید و بادشاهان مغولیه و صفویه در دو طرف مملکت عزیز ما بر واج شعر و ادب پرداختند، بنابراین پنبتنوها هم طبعاً از آثار مدنیت این ممالک همسایه متاثر گردیده، و در پنبنتو هم کم‌کم آغاز شد، که بر عروض شعر عرب و بحور اشعار تازی و عربی شعری سرایند، و اثری را بوجود آورند، درین وقتیکه مبادی نو هنوز استقرار نیافته و مبادی قدیمه محو و نابود نشده بود یک‌گونه اشعاری را در پنبنتو می‌یابیم که نه تشرخالصی بوده و نه پوره بر اصول عروض و بحور و قافیه تطبیق می‌شود، و این اشعار را ما اشعار نیم مصنوعی یا نیم عروضی پنبنتو می‌نامیم این اشعار در ذات خود موزون بوده و وزن آن بمیزان روح ملی سنجیده شده بود. اگر چه به ترازوی شعر تازی برابر نبوده است. یعنی اثرات عرب و پارسی شعر پنبنتو را تحول داد نه تکامل، وزن عبارت از افاعیل عربی نیست چه مقیاس این اوزان حسیات عرب است و لکن وزن حقیقی شعریک زبان آن است که میتواند به خنده و گریه و حسیات متکلمین آن اطراد کند. آن اوزانی که سابق در اشعار پنبنتون بوده مولود همان اوصاف عالی و هم‌آهنگ با نبض و حسیات پرشور بوده است.

دورهٔ که شعر پنبنتو از دامن طبیعت جدا گردیده تا مدتی که کاملاً زیر اثر صنعت و تکلف آمده است، دورهٔ خوش آیند و عجیبی است که آثار ادبی این دوره

هم زیاده تر و تاکنون محفوظ مانده و بما رسیده است.

از آثار نخستین و باستانی این سبک شاید کتابی است که از طرف یکنفر رئیس معروف قوم یوسف زئی شیخ ملی نگاشته شده، و این کتاب مشتمل بوده هر یک حصه حماسی تاریخ جنگهای این قوم که در سوات نموده و آن اراضی را فتح کرده اند، شیخ ملی درین کتاب تقسیم اراضی را بین قبائل خود نیز نگاشته که تا عصر حاضر بهمان طور دربین شان معمول بوده و این کتاب را شاید (دفتر شیخ ملی) می گفتند، ولی نسخه از آن در دست نبوده، و طوریکه مستشرقین مدقق نگاشته اند نسخه های آن را دیده اند. قصه مهاجرت اقوام پښتون از قندهار بسوی کابل و از آنجا به وادیهای پیشاور و سوات و باجور از عنعناتی است که مدت زیادی است در بین پښتونها بوده و اخوند درویزه ننگرهارى شرح مفصل آنرا می نگارد، و از تقسیم شیخ ملی نیز ذکر مینماید^(۱).

بعد از وی افضل خان ختک در تاریخ مرصع نیز این روایات را تأیید میکند^(۲)، سپس محمد حیات و شبر محمد و دیگر مؤرخین افغانی نیز آنرا می نویسند، خوشحال خان (دفتر شیخ ملی) یادی می نماید، ازین روایات بر می آید که محققاً این کتاب موجود بوده و شاید اکنون هم نسخه های آن پیدا گردد. افضل خان می نگارد که مهاجرت یوسفزائیها در ۸۱۰ هـ بوده ولی شیخ مالی این کتاب را در ۱۴۲۴ ع = ۸۲۹ هـ منظوم ساخته است. یکی از پښتو شناسان مدقق و مستشرقین اروپا مارگن سترن Morgeustierne می نگارد، که از نوشته های راورتی Rauerty^(۳) بر می آید که شیخ ملی کتاب تاریخ طوائف و فتوحات خود

^(۱) تذکره الابرار و الاشرار، طبع پیشاور.

^(۲) تاریخ مرصع افضل خان ختک، از نشریات راورتی، طبع هر تفرده ۱۸۶۰ ع در گلشن روه.

^(۳) مستر راورتی مستشرق انگلیسی کاپیتن لشکر سوم بمبئی در حدود ۱۸۵۰ ع حیات داشت و در تاریخ و لغت و گرامر پښتو آثار مفیدی را نگاشت.

را به سال (۱۴۱۷ع) نگاشته و وی دیده است^(۱)، و هم وی از اخوند درویزه نقل میکند که در عصر درویزه کتاب مشهوری بنام (پاکان) در تصرف یوسف زائیهها بوده است.

علی ای حال چون اکنون ازین کتب باستانی اثری بما نرسیده و متاسفانه آنطور گم است که نمی توان نسخه و حتی سطری از ان را یافت، پس ما مجبوریم این دوره مهمه ادب و شعر پنبتو را بنام همان اثر اولین بنامیم، که اکنون نمونه از تحریر و نگارش آن در دسترس ماست.

یکی از آثار مهمه زبان پنبتو که اکنون نسخ قلمی آن به ندرت یافته می شود، کتاب خیرالبیان است که نسخه قلمی آن در تصرف مستشرق معروف (سرای دینسن راس) بوده، و مستشرق نارویژی مارگنسترن شرح آن را با نمونه منخطوطی از مضامین آن در مجله آثار باستانی هند نگاشته، و در دسترس ما گذاشت. قراریکه شرق شناس مذکور شرح میدهد این نسخه بخط فقیر بهار طوسی نوشته شده و روز چهارشنبه ۲۰ رمضان ۱۰۶۱هـ - ۱۶۵۰ع پایان رسیده است، خاورشناسی و مارگنسترن این نسخه را قدیمترین کتب پنبتو می نویسد. طوریکه معلوم است کتاب خیرالبیان را یکنفر مفکر معروفی که بنام پیر روشن یا پیرتاریک موسوم است نگاشته. این شخص بروایت اخوند درویزه که از بزرگترین دشمنان مسلک و روش وی است بازید بن عبدالله نامداشته، و پدرش اصلاً قندهاری و بعد از ان در کانی کرم سکونت ورزیده^(۲)، و بازید مذکور بهره از علم داشته و از ملا پاینده و ملا سلیمان نامی تحصیل علوم کرده و در سفرهای هند و تورکستان و سمرقند در فلسفه مذاهب مطالعاتی نموده و شخص فیلسوف و عالمی بار آمده و مسلک نوی را که دران افکار متصوفین

^(۱) دیده شود مضمون مارگنسترن در مجله آثار عتیقه هند: ج ۱۱، ص ۳۶۶.

^(۲) مخزن الاسلام قلمی.

افراطی داخل است بمیان کشیده و به تبلیغ آن پرداخته است^(۱).

اخوند درویزه در مقابل این شخص به تعبیر مارگنستن مدافع بزرگ ایمان بوده، همواره در مقابل تبلیغات بازید و پیروانش ایستادگی میکرده و مردم را از پیروی و اقتضای افکارش باز داشته است.

اخوند درویزه (رحمة الله علیه) کتب خود را بیارسی و پبنتو تماماً برخلاف این گروه نبشته و همواره جهد کرده است که از پیروی شان مردم را بیزار سازد.

محسن فانی کشمیری که از (۱۰۲۰ تا ۱۰۸۱ هـ) حیات داشته^(۲) در کتاب خود دبستان مذاهب شرح مستوفائی راجع به پیر روشن نگارش داده. وی از کتاب حالنامه که بقلم خود روشن است اقتباس میکند که خلف شیخ عبدالله است و بشیخ سراج الدین انصاری به هفت پشت میرسد، که در او اخر حکومت افغان در شهر جلندهر پنجاب متولد گشت (۹۳۲ هـ) مادرش بنین نامداشت و او را تصانیف بسیار است از عربی و پارسی و هندی و افغانی، مقصود المومنین بعربیت، و کتابی دارد خیرالبیان نام و آن بچهار زبان است اول بعربی دوم بیارسی، سوم بهندی، چهارم پبنتو و همان یک مطلب را بچهار زبان گفته، و حالنامه نام کتابی دارد که در انجا احوال خود را باز گذارده... نامه نگار از میرزا شاه محمد مخاطب بغزنین خان شنیده که گفت میان روشن در نهصد و چهل و نه قوی شد و مذهب او روائی یافت... و قبر میان بایزید در بته پور است از کوهستان افغانان^(۳) که اخوند درویزه آنرا در اشغرمی پندارد.

چون محسن فانی و اخوند درویزه باهم معاصرند، بنابراین نوشتجات آنها را می توان بعد از بیانات معاصرین آن شخص قرار داد، یکی از آثار مهمه که از انوقت بما مانده دیوان شاگرد و پیرو معروف پیروشن (دولت لوانی) است که با

^(۱) مخزن و تذکرة الابرار اخوند درویزه دیده شود.

^(۲) مجله کاوه طبع برلین: ج ۵، ص ۹.

^(۳) دبستان مذاهب: ص ۲۵۱، طبع بمبئی ۱۲۹۲ هـ.

پیر روشن معاصر بوده و در دیوان اشعار وی را می ستایید. دولت همیگوید که پیر روشن خیرالبیان خود را به چهار زبان نوشت و برای زبان پښتو رسم الخطی را وضع کرد^(۱).

اخوند درویزه راجع به شعر پیر روشن چنین می نویسد:

"اما ذکر او نامی از نامهای باری تعالی نه بوده، بلکه افغانرا بزبان افغانی، یگان سخنی موافق طبع او موزون ساخته می داده، و بعضی جهلای فارسی را بزبان فارسی و هندوان را بزبان هندی"^(۲).

و در جای دیگر میگوید که او (پیر روشن) شعر افغانی میگفت، ازین روایات واضح است که بایزید مؤسس مسلک روشانی ها یکنفر شاعر زبان ملی نیز می بود. دارمستتر خاور شناس فرانسوی نیز با این سخن موافقت دارد^(۳). ولی نسخه خیرالبیان که مارگنسترن دیده عبارت است از ۱۶۷ ورق که بعضی از فقرات عربی در متن پښتو داخل و یادداشتهای پارسی بقلم جداگانه برحواشی آن نگاشته شده و در دیباچه آن عبارات هندی و پارسی دیده می شود^(۴)، علی ای حال خیرالبیان کتابی است که بعد از دوره قدام پیش از سال هزارم هجری از طرف بایزید معروف نگاشته شده و مؤلف آن هم بعد از (۹۰۰ هـ) حیات داشته، که شرح مقام فلسفی و روش تصور و افکار این مفکر افغان خارج موضوع ماست. چون در نگارش پښتو بایزید مشهور دارای سبکی است که آیندگان نیز وی را پیروی کرده و اخوند درویزه و غیره نویسندگان آن عصر بسبکش نوشته اند، بنابراین ما آن را سبک خیرالبیان گوئیم، و دیگران را پیروان ادبی (نه پیروان مسلکی) وی می شناسیم.

^(۱) دیوان دولت، کتابخانه پښتو ټولنه: ص ۳ مخطوط قدیم.

^(۲) مخزن الاسلام اخوند درویزه، قلمی مخطوط در سال ۱۱۴ هـ.

^(۳) د پښتونخوا د شعر هار و بهار: طبع پاریس - ۱۸۸۸ ع.

^(۴) مجله آثار باستانی هند.

خواص سبک خیرالبیان:

حالا که منبع پیدایش سبک خیرالبیان و شرح حال نویسنده آن دریافتید، مختصراً می‌خواهیم خواص این سبک را نیز نویسیم:

۱- این سبک شعر نیم منظوم بوده و از خواص آنست که شاعر تلفیق مصاریع، و وزن ابیات را همچون شعرای عروضی رعایت نکرده و آزاد می‌سراید، فقط او آخر جملات را قافیه دار می‌سازد شبیه به نثر مسجع و مقفی.

۲- از حیث مضمون و افکار اینگونه اشعار عموماً دینی و تبلیغی است، جنبه اخلاقی نیز دارد.

۳- سلاست و انسجام و روانی عبارات آن هم بسبب قدمات نمی‌رسد، کلمات عربی و پارسی در آن زیادتر داخل گردیده.

۴- اینگونه اشعار از آغاز خود برای تبلیغ و پروپاگند مخصوص شده، بنابراین جنبه ادبی و شعری آن ضعیف بوده و مطالب آن بدون کدام صناعت شعریه یا نزاکت ادبی گفته شده است. گویندگان این گونه اشعار کوشش کرده اند که مسائل فقهیه و اخلاقیه را بدون ترتیب و جزالت الفاظ و کلمات بسبب نثر عربی بیاورند.

اکنون برای نمونه چند جمله از کتاب خیرالبیان که مستشرق نارویژی نقل کرده می‌آوریم:

"بنې ويلي دي رحمت د وي په ده
مرگ به ورشي و سړي ته ناگهان
نشته د سړي په دنيا کښي تل د تله مقام
گوره د دغي زمانې آدميان غواړي دنيا
او هر چي پکښې دي مشغول دي ډېر آدميان
ځني په کرلو يا په بازرگاني يا په پوندگلي يا په تورکښ باندي ځني په نور
نور چار مشغولي که آدميان".

"که شوک آس اسپې لري، کال تېر شي تمام
خښتن ئې اختيار لري چي يو دينار دي ورکي د هر حيوان
يا دي بها کي له دوو سوو درمو دي پنځه ورکي تمام".

شعراى برجسته اين سبک:

۱- بايزيد پير روشن که ذکرش بانمونه اشعار وى در بالا گذشت، و وى را مؤسس اين سبک قرار داده مى توانيم.

۲- اخوند درويزه معروف که در مقابل بايزيد و پيروانش مقاومت نموده، و تبليغ ها ميکرده است. درويزه از نسل جيون نامى بوده و پدرش (گدائى) بن سعدى نامداشت که مدتى در قندوز نيز مى زيست^(۱).

اخواند درويزه در حدود (۱۰۰۰ هـ) زنده بوده و بقول رحمان على در (۱۰۴۸ هـ) وفات يافته^(۲) و در حدود پشاور مدفون است، که در پښتو تاليفات زيادى دارد.

درويزه به سبک خيرالبين کتب زيادى را نوشت، و در جايى سبک خود را خوب شرح ميکند و گويد:

"بدان اى عزيز! که در اشعار افغانى شعراء ايشان چندان مبالغه در فصاحت و موافقت در قافيه و تطبيق مصراعين در حروف و کلمات رعايت نداشته اند، و هم ازان رو که فقير را دغدغه شعر و شاعرى نبوده تا در ان سعى نمايد، مگر اينقدر که اندک و بيش سخن موزون گردد تا سامع را لذت نمايد"^(۳).

چنانکه معلوم است اخوند درويزه در تمام حيات خود کارى جز مخالفت

(۱) تذکره الابرار والاشرار: ص ۳۱-۱۰۷.

(۲) تذکره علمای هند: ص ۵۹.

(۳) مخزن الاسلام مخطوط در ملتان بسال ۱۱۶۷ هـ بخط فاضل محمد کاسى.

مسلك روشنيه نداشت و از نگارش وی می‌براید که چون پیر روشن شعر میگفت، و ازین رو گفتارش موثر می‌افتاد، و مردم بشوق و رغبت همی شنیدند، بنابراین اخوند مرحوم نیز مدافعه بالمثل فرموده و بیانات موزون و شیرینی را در رد و مقابله داعی مذکور نوشته است، چنانچه در دیپاچه مخزن الاسلام اشارت میکند:

"و او (پیر روشن) به زبان افغانی شعر میگفت، و سب شرایع و علم و علماء میکرد، و شعرهای لایعنی به افغانان می‌نمود، پس این فقیر برخلاف او شعر افغانی آغاز کرد، حتی در شاعری قدم ازو پیشتر نهاده..."^(۱).

ازین تصریح می‌براید که درویزه به پیروی روشن داخل این سبک شده و کتب خود را به سبک خیرالبیان انشا نموده است.

درویزه مدتی در افغانها شهرت زیادی را مالک بوده و کتاب مخزن الاسلامش آنقدر ترویج یافت که در تمام وطن کتاب درسی بود، و زن و مرد پښتون آنرا می‌خواند خوشحال خان معروف در سوات به شهرت این کتاب اشاره میکند.

اخواند درویزه هم چون خیرالبیان آثارش را تماماً دینی و اخلاقی نبشته، و مسائل فقهیه و دینیه را به پښتو تلفیق بخشیده است، ولی طرز بیانش نسبتاً واضح و بلیغ می‌نماید.

اینک نمونه‌ای از کلام اخوند درویزه، از مخزن الاسلام:

دانشمند چي اجتهاد کاته منکر ورغني مشه
ژر ته ژره که ثواب وي وئی ونسه
که خطا وي پسي مه خه ملامت ورباندي مه برده
کله کله رونده پر منده لاره هم ونبویبېري

^(۱) مخزن قلمی.

ولي زده كره اجتهاد هله مانه شي
چو هواد مجتهد په نوس كښي نه وي
او كه دى اهل هو او وي پسي مه خه
دغه كس به په دوه كونه و شرمېږي

تحقيق چي انبياء واره افضل دي
تر جمله وو فرښتگانو تر اوله تر پايونه
دغه پسه مرسلانو فرښتگان دي افضل
تر دانورو آدميانو د چا شك پكښي نه كېږي

درويزه چي عقايد په پښتو ووې
شفقت ئې و پر لوى پر هلك پر آزاد پر بنده و هم په واره پښتونخوا و هر چه
دوى به دا كتاب په زړه كښي خاى كا
مستقيم به شي پر شرع هم په دين د پاك نبي كښي هيڅكله نه ښو هېږي
هر گمراه چه به لتا سره دعوا كا په خكره به و شرمېږي.

۳ - شخص سومى كه سبك خيرايبان را روتق بخشیده كريم داد يا
عبدالكريم پسر اخوند درويزه است كه اين عالم به كمالات صورى و معنى
موصوف و حصص متفرقه مخزن را جمع کرده و بهمان سبك پدر دران تزئيداتى
كرده است، كريم داد شهرت بسزائى را در عالم عرفان داشته و معارج الولايت
مناقش را مى شمارد، و كتاب خلاصة البحروى را (محقق افغان) مى نامند.
مفتى غلام سرور لاهورى و رحمان على هم او را ستوده و مراتب علمى و
عرفانى وى را خيلى بلند نشان ميدهند، و وفاتش را در سال ۱۰۷۲هـ مى
نويسند^(۱).

(۱) خزينة الاصفياء، تذكرة علمای هند: ص ۱۳۱.

از تعلیقاتی که کریم داد در مخزن پدر نموده باین نتیجه می رسیم، که وی در سبک پدر اصلاحاتی نموده، و شعر نیم منظوم و نیم مصنوعی را به سبک عروضین نزدیک ساخته است.

علاوه بران از جنبه افکار و معانی نیز جمعی از اصطلاحات تصوف و شعر عرفانی را در پنبنتو آورده و شعر عشقی را سروده است، حال آنکه اشعار پدرش تماماً در مسائل فقه و عقاید و اخلاق محصور بوده است، مثلاً:

دایم وته حضور شه	له جمله غفلته دور شه
ستا دا خپل صورت تیاره دی	تیاره واخله کل یو نور شه
کل امکان دا وچ وابنه کره	ته د دیو ونبو تنور شه
شهی ستا صورت آفتاب دی	د آفتاب په دود یو نور شه
ای طالبه که طلب کرې	هر شاه و سوځه چور چور شه
دروېشان بارداره ونه	ته په ونه کبني انگور شه
د تو حید ونه کره نهاله	د خدمت په پاني کور شه
دا زرگی د کور وژنگ کره	د اثبات په مپوه پور شه
د صورت پرده کره څیري	د معنی پر سر مستور شه

☆☆☆☆

ذا کرم مذکور لی دلی	پرانگن ئې ورختلی
دده له لوري به وانه وړي	که هر خو ئې سروی غوڅ له تنه تللی
غافل وایي زه ورپوه شوم	دی په هغه کبني هیچا نه دی موندلی
چه د عقل ایلچي وباسلی له میانه	هغو خود کلام له حق سره ویلی
شاه به وویني حضوره	هر طالب چي وي د عقل پیک وژلی
شاعر مثال بحر که پوهېږي	کوم شاعر ئې له گرداوه راوتلی
د کریم داد بنده گفتار و درمنی	په نري سپنسي پپیلی

که یو حرف دي ځني پرېښو

دا همېل ئې ځبله ترمي ترمي تللی

اگر خواننده گان عزیز گفتار کریمداد را با پدرش مقایسه فرمایند اصلاحاتی که کریمداد در آن نموده آشکارا خواهد شد، که این شعر به بحور عروضی نزدیک بوده، و به لحاظ وزن و مطابقت مصراعین و موافقت قافیت سروده شده است. از نوشته جات خود کریمداد می براید که وی بطرف هند نیز مسافرت های را نموده، و مدتی در آگره بوده است^(۱).

۴ - عبدالسلام: این شخص نیز در تزئیدات مخزن بهره دارد، و از معاصرین اخوند درویزه یا پسرش می باشد، ولی ندانستم که عبدالسلام نیز ازین دودمان علم برآمده یا نه؟ در یک نسخه قلمی مخزن این قطعه به وی منسوبست:

ستا په تن کسبې دا پنځه خیزه گوهر دي ته ئې وساته عاقله
هر چه دا گوهر خوندي کړې د نبي پاکیزه لار ئې و نیوله
اول گوهر ایمان دی د ایمان زوال دروغ دي
لکه تول چي وړې کارې په ناگاه ئې ړلې ووهي پر بله
دوهم گوهر ئې عقل بیا د عقل زوال قهر
لکه کانی کاتیاره اور په پوري کا په خپله
دریم گوهر ئې علم بیا د علم زوال کبر
لکه نادان چي په باغ گل شي او مه خربوزه پرې کاندې له گله
خلورم گوهر ئې سخاوت دی بیا زوال ئې پنبماني ده
هر چه پنبماني پر سخاوت کا د گوهر و خزانه ئې شیاطینو ولوپله
پنځم گوهر ئې صبر بیا د صبر زوال حرص دی
هر چه حرص پر غلبه شي غیر لار ئې و نیوله
فقیر چي دا بیان پنبتو کړ، هر مومن دي ئې په یاد کا
هر چي دا واره پر خای کا د گوهر و خزانه ئې وساتله

(۱) مخزن قلمی: ص ۳۲۸.

۵ - عبدالحلیم: از کسانیکه در ملحقات درویزه حصه گرفته اند یکی عبدالحلیم است که وی خود را پسر عبدالله و نواسه درویزه معرفی میکند و در سبک و روش هم از پیروان جد خود است، اشعار وی نیز به سبک عروضیین نزدیک است، و ازوست:

چي خُای نه لري تنها وي دا کلي جهان ئي سراي دی
 پر هر خُای چي شپه پر راغله هم هغه خُای ده سراي دی
 په مشرق مغرب کبني گرزني غريب نه وي بي پروا وي
 پر هر لوري چي و درومي هغه ملک دده د خدای دی
 چي شوک نه لري بي خدایه خُای ئي نه وي یک تنها وي
 ته گدای ورته مه وایه چي پادشاه دده گدای دی
 چي د زره په سترگونه ويني دراحت طلب کوينه
 د عارف راحت بلا کبني تل دائم په هوی و های دی
 دا حلیم هم امید واری ستا و فضل حقاني ته
 چي حلیم د عارفانو نیکمردانو خاکپای دی

۶ - مصطفی محمد بن نورمحمد پسر عبدالکریم ولد درویزه نیز بعضی آثار اجداد خود را جمع آوری و در سال (۱۱۱۲هـ) جمعی از اشعار خود را به مخزن الحاق کرده است، از منظومات اوست:

ياري غوارم له تانه کما خدايه مهربانه
 که توفيق مي کړي په بخره زه به نه شم بي ايمانه
 که متابعت د پاک نبي مي کړي په بخره
 ما به خلاص کړي له نيرانه

۷ - اخوند قاسم: این اخوند مرحوم از پاینخپل شنوار بوده و در عصر شاهنشاهی اکبر مغولی می زیسته است. وی کتاب فوائد الشریعه را به پښتو در

سال ۱۵۶۰ع مطابق ۹۶۷هنگاشته است^(۱).

سبک نگارش فوائد الشریعه نزدیک به خیرالبیان و مخزن است مستر راورتي یکحصه این کتاب را در مجموعه گلشن روه بسال ۱۸۶۰ع در هرتفورد طبع و نشر کرده است، در این کتاب مسائل شرعیه و اخلاقی از کتب معتبره فقه و اخلاقی عربی ترجمه و جمع کرده شده است.

طرز تحریر و نگارش اخوند قاسم نسبتاً روشن و شیوا و خالی از تعقید است، ازوست:

حضرت عمرهسي ويلي د خدای ياد پر ځان لازگانی اي خلکو چي شفا ده

د بل چاله يادولو بدی بيارته کپري چي جفا ده

☆☆☆☆

لسم حق د څښتن دادی چي خدمت دي د څښتن، د مېلمان په ځای کوي نه

هم په خپله په اخلاص دي دا طعام تياروي نه

له يارانو محبانو د څښتن دي مروت محبت کا، بڼه خدمت ئې دي کوي نه^(۲)

از ديباچه فوائد شریعت که بسال ۱۹۳۸ع در لاهور طبع شده بر می آید که

اخوند قاسم نیز از پیروان و ارادتمندان اخوند درويزه بوده و در بين قبائل يوسفزائی می زیسته است^(۳).

۸ - دیگر از پیروان سبک خیرالبیان بابوجان است که به تصریح مستر

راورتي از کافرهای سیاه پوش بلورستان بوده و تغیر آئین داده است^(۴). ولی

قاضی میراحمدشاه رضوانی وی را لغمانی می نگارد^(۵)، و شاید بعد از قبول

اسلام در لغمان سکونت گزیده باشد. یک حصه اشعار بابوجان که مستر راورتي

^(۱) راورتي ديباچه گرامر پښتو.

^(۲) گلشن روه راورتي طبع هرتفورد.

^(۳) فوائد الشریعه اخوند قاسم.

^(۴) ديباچه گرامر راورتي طبع کلکتہ.

^(۵) شکرستان افغانی: طبع ۱۹۰۵ع.

در گلشن روه اقتباس و طبع کرده تماماً عبارت از نصایح و اندرزهای دینی است، که بسبک خیرالبیان بصورت نیم منظوم گفته شده.

ولی در اخیر یک نسخه مخزن اخوند درویزه که بسال ۱۱۴۴هـ بخط عبدالواحد ولد شیرجان نگارش یافته یک قصیده پوره عروضی و مقفی از بابوجان نیز آمده، که در نسخ دیگر مخزن که بعد از تاریخ همان نسخه نگاشته شده است نیز ضبط شده و ازین بر می آید که این شعر را مصطفی محمد که شخص واپسین دودمان تاریخی اخوند درویزه است بکتاب الحاق کرده است.

بنابراین ما هم بابوجان را از معاصرین فرزندان اخوند درویزه می دانیم، که در حدود ۱۰۵۰هـ حیات داشته است، ولی بابوجان تنها پیرو سبک خیرالبیان نبوده بلکه بسبک عروضیین نیز اشعاری ازو در دست است ولی درینجا یک پارچه شعریکه بسبک خیرالبیان است نقل می شود:

په سلیمان باندي الهام وشوله غيبه
چي ترما وتاته تيردغه لذت و؟
هغه آسونه ئي د خنبتن په رضا ورکړه
سلیمان ډپرد خدای له وپري په هيبت و
باد صبا خدای دغو آسو په خای ورکړ
نه ساتل نه ئي تړل نه ئي خدمت و
هغه تخت به باد دده په حکم واخيست
په غه ملک به ئي ورو چي دده نیت و
باد صبا دغو آسو په خای بیا موند
دغه هسي برکت د سخاوت و
هيڅ ئي نه خواړه مگر له خپله کسبه
که ئي ډېره وه دنيا ډېر ئي دولت و
ته شغرب ته مغرب ئي وه حکم
دغه واړه دزيات زکوة برکت و

په دوه کونه به روی داروی بابوجانه
د هغو چي په ازل بخره همت و^(۱)

طبقة عروضيين

عروض علمی است که اوزان اشعار منظومات را بما می فهماند، و میزان کلام منظومست. همچنانکه نحو میزان کلام منشور است و آنرا از بهر آن عروض خواندند، که معروض علیه شعر است یعنی شعر را بران عرض کنند تا موزون آن از ناموزون پدید آید، و مستقیم از نامستقیم ممتاز گردد^(۲). طوریکه مورخین متفق اند، واضع اولین این علم و مستخرج این میزان ابو عبدالرحمن خلیل بن احمد ازدي (۱۰۰-۱۷۵هـ) است^(۳).

که شعر عرب را تدوین و اولین شخصی است که شعر تازی را حصر نمود^(۴). و ابن النديم نیز راجع به وی چنین میگوید که خلیل نخستین کسی است که عروض را استخراج نموده و اشعار عرب را به آن استواری داد^(۵). این شخص هوشمند دارای فکر مبتکر، و دقیقی بود و اصول بسی از علوم عربی چون لغت و عروض و موسیقی و نحو را نهاد، و شاگردان دانشمندی را به ترتیب و تالیف آن گماشت^(۶). چون شهرهای مشهور تاریخی و وطن عزیز ما سجستان، بست، هرات،

(۱) کلشن روه، طبع هرتفورد، ص ۱۳.

(۲) المعجم فی معاییر اشعار العجم، شمس الدین بن قیس رازی طبع تهران: ص ۲۰.

(۳) کشف الظنون: ج ۲ ص ۲۳، المعجم: ص ۳۰.

(۴) طبقات الادبای ابن الانباری: ص ۵۵.

(۵) الفهرست: ص ۶۴.

(۶) ضحی الاسلام: ج ۲، ص ۲۹۰.

غزنی و غیره مرکز علم و ثقافت بوده و بسی از علوم عربیه درین سرزمین پرورده شده و هکذا اشعار عروضی زبان پارسی نیز در عصر صفاریان سیستان و غزنویان و غوریان پرورش دیده بنابراین عروض عرب هم بر اشعار پنبنتو اثر کرده است.

چون در ملل آریائی اشعار مخصوص و منظومات از قدیمترین عصور موجود بوده و آریانان هند بعد از عصر ریگویدا، اشعار مفصلی را دارا بودند و با شعر و کلام منظوم سخت دلچسپی داشتند. علامه ابوریحان البیرونی که بسی از آداب و عوائد و اصطلاحات هند را با تحقیقات مفصل خود راجع به هند نگاشته از منظومات زیاد و وافر هندیها شکایت داشته، که تمام قواعد ریاضیات و فلک را منظوم کرده اند و احیاناً نتوانسته اند که آنرا ذریعۀ اشعار خود خوبتر واضح سازند. وی همیگوید که هندیها برای اعشار خود بحور و اوزانی را داشتند که خود بیرونی به تحصیل آن زحمت کشیده و در کتاب خود شرح داده است.

البیرونی می نویسد: که شاید خلیل بن احمد هم طوریکه ظن بعضی هاست شنیده بود که هندیها برای اشعار خود موازینی دارند^(۱).

چون به تحقیق اهل خبر و از روی اسناد محکم تاریخی و طن اصلی آریانیها همین کشور عزیز ماست، و زبان ملی ما هم بالسنۀ باستانی این نژاد نهایت ربط و نزدیکی زیادی دارد. بنابراین اگر بقول البیرونی اوزان و بحور هندی آریائی که محل نشو و نمای نخستین آن خاک پاک و طن ماست مبداء و اساسی برای واضع عروض عرب شده باشد، بعید نیست.

و هم ازین رو علت شهرت و دخول و قبولیت سبک اشعار عروضی عرب را در زبان پنبنتو و پارسی می توان فهمید، والا مبادی اجنبی با این سلطان و جبروت در مدت کمی مخصوصاً در السنۀ مستحکم و مستقر نمیشود، تا که

(۱) البیرونی: ص ۷۱.

مراودهٔ اجتماعی و علمی و ادبی قرن‌ها صورت نگیرد، و دو ملت مدتها باهم نزدیکی نجوید.

بهر حال شعرپننتو در سبکهای اشعار عروضی آثار گرانبها و نهایت بلند و نیکی را داشته و درین قسمت خیلی مستعد و دارای سرمایه های نفیسی است، که من در سطور ذیل مختصراً از آن یادی خواهم نمود.

الف: سبک قدمای عروضیین:

این سبک از قدیمترین روشهای ادبی زبان ما بوده، و بعد از عصر سلطان محمود غزنوی شهنشاه معروف افغانستان (۳۸۷ - ۴۲۱ هـ) بانشت حربی و مدنی افغانها زندگی یافته است.

چنانچه در صفحات دیگر این تاریخچه گذشت زبان ملی ما بیش ازین هم اشعار و سرودهای مخصوصی داشت که از انجمله ترانه های ملی (لنډی) و بدل‌های ملی است که از نفایس آثار بدیعی و ادبی ما شمرده میشود.

چون بدبختانه اینگونه اشعار و ذخائر نفیس ملی را کسی تاکنون تدوین ننموده بنابراین قسمت بزرگ آنرا سیلاب ازمنه و دهور باخود برده و ما را به تنگدستی ادبی مبتلا ساخته است.

و نه اگر اکنون هم در قله جبال و وادیهای عزیز (پننتونخوا) کاوش و جستجوی کنیم، بسی در آثار گرانبهای ملی را می یابیم که علاوه بر ارزش ادبی قیمت تاریخی را نیز داشته و زوایای تاریخ ملی ما را روشن میکند.

برای مثال یک لنډی ملی را در سطور آینده باروایات تاریخی تطبیق میدهم:

داستان عزیزت افغانها را با سبکتگین و سلطان محمود مؤرخ آن عصر ابو نصر محمد بن عبدالجبار العتبی در حدود ۴۱۵ هـ چنین نگاشته که پننتونخوا مانند اجل، یا بمثل شیران گرسنه بر دشمن می تاختند، کوتل ها را می نور دیدند، مانند برق در جنگلها می آمدند و همچون آهو بر کوهها می برآمدند، و

مانند سیل در دره ها و نشیب ها می افتادند، و در اوقات وقوع مهمات با سبکتگین همراهی داشتند^(۱).

در مؤرخین مابعد نعمت الله و خان جهان خان این داستانرا تازگی بخشیده و می نویسد: بعد ازان در سنه ... حق تعالی سلطان محمود غازی را بسطنت معزز ساخت، و دیار عراق و خراسان و ماوراء النهر تا حدود دریای سند بحوزه تصرف او در آمده، نه کس از رؤسای افغان که اسامی شان در کتب تواریخ باین وجه مسطور است، چنانچه ملک خانو، ملک عامون، ملک داود، ملک یحیی، ملک احمد، ملک محمود، ملک عارف، ملک غازی بملازمت سلطان محمود غازی آمده بشرف ملازمت مشرف شونده، ... و این جماعه را بخدمت خود گرفته و بعزیمت انهدام سومنات هندوستان توجه فرمود، ... درین سفر هر جا کاری مهم صعبر روی میداد این جماعه افغانرا تعیین می نمود^(۲).

این روایات که بسال ۴۱۶ هـ در واقعه سومنات مرافقت افغانها را با سلطان محمود میرساند، با روایات محلی و خصوصی افغانی نیز تائید میشود، مثلاً مخزن افغانی یکی از جنرال های افغانی سلطان محمود را ملک خانو می نویسد، چون رفت و آمد عساکر شاهنشاهی از غزنی بهند زیاده تر از معبر گومل می بود بنابراین در یکی از لندیهای ملی که محبوب یکی از دلباختگان افغانی در لشکر ملک خانوی مذکور بهند رفته، محبوبه با اشتیاق و ولع به دره گومل رفتن خود را برای دیدار چنین سروده است:

چی د خانو لښکري راسي

زه به گومل ته د خپل یار دین له حمه

مؤرخین متاخر چون شهرمحمد خان در خورشید جهان و سعادت خان تورترین در خصائل السعادت و دیگران نیز ملک خانو را یکی از خوانین بزرگ

^(۱) تاریخ یمینی.

^(۲) مخزن افغانی قلمی.

محمود نوشته اند، ازین تطبیق ظاهر میشود که اشعار ملی ما به قدیم ترین زمانها تعلق میگیرد، که درین چند سطر نمونه به آن اشارت رفت.

چون مقصد اصلی درینجا بحث و تدقیق اشعار عروضی پنبنتو است بنابراین میرویم به مقصد.

۱- شیخ اسماعیل سرپنی: یکی از قدمای شعرای عروضیین که آثارش بما رسیده شیخ اسماعیل ولد بیتهنی مشهور است که بروایت نعمت الله و خان جهان خان یکی از عرفای بزرگ عصر خود بوده و بر کوه سلیمان مدفون است، مطابق به نگارش این مؤرخین اسماعیل معاصر شیخ احمد ولد شیخ موسی است که این شیخ احمد پدر معروف قطب الدین بختیار افغان است^(۱). چون قطب الدین به قول اغلب مؤرخین در ۵۷۵ هـ متولد گردیده^(۲)، بنابراین زمان حیات پدرش را بعد از ۵۰۰ هـ قیاس کرده و سنوات زندگانی شیخ اسماعیل را هم در حدود همین سالها تخمین میکنیم. اسماعیل سرپنی از شعرائی است که در سبک قدمای عروضیین جایگاه بلندی دارد، و سلیمان ماکو یک قطعه منحصر بفرد شعرش را بما سپرده است و آن قطعه این است:

تنبسته و کړه له ابلیسه	چي ابلیس لعین بنگاره شي
هلتته ور که پلوشه شي	ټول نړۍ توره تياره شي
سړی وړان شي له ابلیسه	غوڅ د پس په کتاره شي
که هر چا ابلیس خرغ کړي	نوبې هله ننداره شي

که سړی ابلیس ته پر شو

نو پر کورد ویرناره شي^(۳)

به این طور اسماعیل پسر بیت جد مشهور افغان یکی از شعرای قدمای

^(۱) مخزن افغانی قلمی.

^(۲) دیده شود فرشته، مخزن، مخبر الواصلین.

^(۳) اوراق قلمی تذکره سلیمان ماکو.

عروضیین بوده و قطعه اخلاقی فوق ازو در دست است، و مدفن این شیخ بزرگوار را طوریکه نعمت الله بر کوه سلیمان نوشته، سلیمان ماکو نیز آنرا تأیید میکند و همیگوید که من بزیرت آن بزرگوار رفته و مشرف شده ام^(۱).

۲- دویمین شاعر بزرگوار دوره عروضیین قدیم اکبر زمینداوری است، چنانچه گذشت از اشعارش پیدا است که وی معاصر دوره تیمور گورگانی است و از تاخت و تاز آن جهان کشای معروف می نالد.

طوریکه بیشتر گفتیم اکبر هم در شعر ملی دستی دارد، و هم در اشعار عروضی از وی برجسته ترین آثار در دست است، و وی را شاعر سبکین و نامور طبقتین نامیده می توانیم.

اشعار عروضی اکبر خیلی جذاب و متین و از نقطه نظر قدامت نیز خیلی قیمت دار و برجسته است، اینک نمونه اشعار عروضی وی:

مثنوی

نور شه نه لرو تمیز	زه عاشق یم یار هم نیز
هم په خپل عشق صادقان یو	یو پر بله عاشقان یو
چی نژدی نه یو مهجوریو	یو په بل پسی رنخوریو
پیدا کړی زموږ مولادی	عشق که بنه دی که بلادی
مړه شی دوی پر دا جهان خوک	که ژغ نکا عاشقان خوک
که رو بنستینی مسلمان وی	خوبه دواړه شهیدان وی
زړه کباب صورت تنور کړم	زه که مخ په اوبنو سور کړم
شه تهمت به پریار نه کړم	لایق دا چي دازه و کړم
بیاد سرو اوبنو روژون کړم	ولی هر خای زه پبلتون کړم

هم آشنا خوار کړم هم خان

بیات تهمت کړم پر دوران

^(۱) تذکره قلمی سلیمان ماکو.

غزل

د خپل خان له حیرانی، خه و بیل کړم د عشق ویر به تل پخپله پتبول کړم
 ما مدام لکه بورا پر گلو گنبت کړ اوس به عم په سر تور سر فراق د گل کړم
 د غماز لړمون به زه په لمبه کنبېږدم ځني هېر به د یار بزم گل او مل کړم
 ځما د یار د مینې اور په زړه کې بل دی زه به سراو مال بنسدم دید به حاصل کړم

د بېلتون له ویره ژاړم او بڼې ویني

زه اکبر پر خپل اشناد سر بنسندل کړم

۳ - دیگر از قدمای عروضیین پښتو شیخ عیسی مشوانی است، و مشوانی بقرار اشاره نگارندگان علم الانساب و اسماء الرجال پښتون شعبه ایست از کاکړ، که بتعداد قلیل در کوه دامن کابل و بعضی در حصص هند متفرق اند^(۱).
 شیخ عیسی باشیرشاه سوری شهنشاه مدنیت پرور و بزرگ افغان در هند معاصر بوده، و بتصریح نعمت الله در مخزن مسکن شیخ عیسی (دامله) است که در انجا اموال و عقاری داشت، وقتی بشیرشاه از طرف شیخ عیسی سعایت و بدگوئی کردند، که وی شراب میخورد ولی مفتش شیرشاه در صراحیش شیر یافت^(۲)،
 سوانح دیگر این شاعر بما معلوم نبوده ولی مخزن زمانه زندگانی وی را در عصر شېرشاه سوری تعیین میکند. چون جلوس شېرشاه در ۹۴۸ هـ است بنابراین زمان حیاتش را بعد از ۹۰۰ هـ تخمین کرده می توانیم، مخزن افغانی در ۱۰۱۸ هـ راجع به شیخ عیسی چنین می نگارد.

"نقل است که شیخ عیسی در توحید باری تعالی شعر پښتو و پارسی و هندی هم میگفت، چنانچه دو سه کلمه بجهت یادگار از شعر ایشان مرقوم نموده شده"^(۳).

(۱) حیات افغانی: ص ۴۴۱.

(۲) مخزن قلمی.

(۳) مخزن قلمی.

بعد ازین صاحب مخزن سه بیت از اشعار عیسی را نگاشته، ولی چون متاسفانه نساخین مخزن به پنبستو نمی فهمیدند بنابراین خواندن این اشعار مشکل و ظاهراً مسخ شده است، تا حدیکه خوانده می شود و ما بنقل آن اشعار می پردازیم:

په خپله کار کړي پخپل انکار کړي جگ پر هوایم کله می خوار کړي
ته ښه قادری صفت دي دادی کله می نور کړي کله می نار کړي
عیسی حیران دی په دې صفت کښي کله می یار کړي کله اغیار کړي

نعمت الله مناقب شیخ عیسی را زیاد می شمارد، و وی را از اجله اولیای افغان می آورد، و از مضمون ابیات مذکور هم می براید که شیخ متصوف با جرأتی بوده و مثل حضرت خواجه عبدالله انصاری هروی رحمة الله علیه با جرأت سخن گفته است، که از اسرار خصوصی حضرات مشایخ و متصوف است رحمة الله علیهم.

خواص و مزایای این سبک:

سبک قدمای عروضیین در دوره بعد از سبک گذشتگان و اجداد بزرگ پدید آمد. بنابراین از یکطرف بسی از مزایای سبک گذشتگان و مردان نخستین را حاوی و از طرف دیگر هم آثار مادی و معنوی را از ادب دیگران در خود پذیرفت مثلاً:

۱- از حیث سلاست و روانی و سادگی اداء و روش گفتار بی تکلف و غیر متصنع به سبک قدماء و اجداد بزرگوار مانند است، تکلف و پیچیدگی و تعقید و ابهام را در آن کمتر راه است.

۲- از حیث فکر و مضمون مضامین عشقی که در اشعار بزمی و عشقی عربها بعد از دوره جاهلی در عصر تمدن و پختگی ثقافت عباسی و بغداد و هکذا در اشعار ابتدای دوره مغول در پارسی دیده می شود در پنبستو هم بسبک قدمای عروضیین آمیخته و شعراء مثل مثنویها و غزلیات عشقیه دیگران سروده اند.

۳- عروض و قافیه را به صورت اتم و اکمل در سرودها و اشعار خویش

مراعات و از اقسام اشعار مثنوی، غزل، قطعه، قصیده و غیره را مانده اند.

۴- تمام اصطلاحات اشعار فارسی که در دوره مغول بسبب عراقی زبان پارسی درآمده از قبیل می، ساغر، دیر و غیره درین سبک بزبان پنبنتو آمیخته، و علاوه بر آن مضامین و افکار شاعرانه با اصطلاحات تصوف و عرفان نیز ادا شده و این خود اثری است که محیط آنوقت بر زبان پنبنتو انداخته است.

این بود گذارش کوتاه خواص و مزایای سبک قدمای عروضین پنبنتو که نگاشته آمد، حالاً میرویم که سبک دوم دوره عروضی پنبنتو را شرح دهیم.

ب: سبک روشانی ها:

بعد از دوره قدمای عروضین که بیشتر ذکر رفت در شعر پنبنتو دوره روشانی آغاز و از ۹۰۰ هجری بعد این سبک فروغی بخود میگیرد.

در مبحث سبک خیرالبیان شرح دادیم، که بایزید بن عبدالله مشهور به پیر روشن چه رولی را در زمینه ادب پنبنتو بازی کرد، این شخص دسته از مریدان و ارادت کیشانی را نیز ماند، که در اشعار پنبنتو و عروضی آن خدمت جاویدی بزبان خود کردند.

پیروان و همفکران بایزید سبکی را در پنبنتو آوردند، که با سبکهای ماقبل و مابعد مغایرت کلی داشته و اشعار عروضی را رونق و فروغی دادند.

سبک روشانی ها در ممیزات ذیل از دیگران جدا می شود:

۱- شعرای این سبک در اشعار پنبنتو اکثر اقسام شعر را که عبارت از غزل، قطعه، رباعی، و قصائد طویلی است داخل و دامنه اشعار را وسیع ساختند، قصائد درازی را که حاوی مدح، رثا، و دیگر مباحث ملکیه شانسست سرودند.

۲- اصطلاحات عرفانی و تصوفی و دنیای مجرد را به تعداد خیلی زیاد بزبان پنبنتو داخل کرده و اشعار خود را به بیان مسائل مغلق تصوف از قبیل وحدت وجود و شهود و مراتب اذواق روحی و الهام و غیره مقامات تصوف مخصوص کردند و در مباحث فلسفه ماوراء العاده و تصوف افتادند، و اینگونه

مطالب را در غزلها و قصائد و قطعات شعریه خود آوردند.

۳- از حیث استعاره و تشبیه و کنایه و تلازمات شعریه نیز از سبک قدماء که ساده محض بود برآمدند، و شعر خود را به زیور صنعت و بداعت آراستند، و فنون بدیع و بیان و غیره را بصورت ابتدائی مراعات کردند. کسانیکه در نشر و توسیع این سبک کار کردند، از روی معلوماتیکه تاکنون بدست آمده اشخاص ذیلند:

۱- مخلص: این شخص به تصریح دولت که یک شاعر معاصر پیرروشن و از جمله اتباع و بیست، علی محمد نام دارد، و دولت وی را خلیفه پیرروشن گفته و مراثی درازی را بمناسبت وفاتش سروده که ازان منزلت بلند علی محمد در سلک روشانیان ظاهر می شود.

علی محمد مخلص تخلص داشته و دولت وی را زیاد می ستاید، و در شاعری هم به وی تسلیم است انجائی که همیگوید:

بی مرزا بی ارزانی بی مخلص یاره

بل شاعر برابر نه دی پبنتون ستایو

علاوه بر ان یکنفر شاعر همسلک و معاصر دیگر مخلص میرزا خان انصاری نیز ویرا چنین می ستاید:

ای میرزا د پاکو پاکه وینا وایی

د مخلص کلام شپربین دی معتبر شو

از روایات این دو نفر شاعر معاصر بما آشکارا میگردد که مخلص دارای کلام شیرین و جذابی بوده که معاصرین را هم به تسلیم و ستایش واداشته است.

چون دولت و میرزا بعد از سال ۱۰۰۰ هزنده بودند بنابران حیات مخلص هم در حدود همین سالها متیقن است. اخوند درویزه که از مخالفین آهنین این گروه است ملا علی را از برادران ارزانی خویشکی می شمارد که از هند آمده و بایزید

را تقویت دادند، و از نزدیکان وی بودند^(۱)، بنابراین قرین قیاس است که همین ملا علی اخوند درویزه عبارت از مخلص باشد، زیرا اخوند درویزه عادتاً دارد که مخالفین خود را بنام کامل ذکر نمی‌کند، و به نیمه ساختن نامها آنها را تحقیر می‌کند، مستر اورتی در دیباچه گرامر خود از یک قصیده قاسم علی افریدی یکنفر شاعری را بنام مخلص نیز ذکر میکند که بلاشبهه همین مخلص روشانی است.

بهر صورت اکنون ما زیاده ازین درباره مخلص معلوماتی نداریم، و نه نمونه کلامش بمارسیده است.

۲- ارزانی: این شاعر از اعیان و ارکان بزرگ روشانی هاست که به تصریح اخوند درویزه در تصنیف خیرالبیان نیز بهره داشته "و سه برادران بودند از افغانان خویشکی که یکی ملا ارزانی دویم ملا عمر سوم ملا علی و ارزانی چون شاعر تیز فهم و فصیح زبان بود شعر افغانی و فارسی و هندی و عربی بیان کرده، و ارزانی کتابی را نیز تصنیف کرده و آنرا (چهار ما)^(۲) نامیده، و بعد از چندی از پیرتاریک ارزانی جدا شده، باز بهند رفته اما دو برادر او همراه او مانده"^(۳).

از شعرای معاصر ارزانی دولت مقام وی را در بیتیکه پیش ازین ذکر رفت نشان میدهد، خوشحال خان هم در عالم افتخار شاعرانه نامی از ارزانی می برد و گوید: "مسخره می ارزانی خویشی زمند کپ".

رحمان بابا هم درین چنین مقام می سراید:

د میرزا د ارزانی د عوه به پری کا

قدردان د شاعرانو رحمان راغی

ازین تصریحات بر می آید که در عصر خوشحال خان و رحمان اشعار ارزانی

(۱) تذکره الابرار و الاشرار: ص ۱۴۹.

(۲) کذا فی الاصل.

(۳) تذکره الابرار و الاشرار: ص ۱۴۹.

شهرت بسزائی داشت، که شعرای نامور مثل خوشحال خان و رحمان بابا را به مقابله برانگیخته است.

چون ارزانی معاصر بایزید بوده بنابراین زمان حیات وی را در حدود سال هزارم هجری تخمین میتوان کرد.

مستر راورتنی بحوالهٔ یک قصیدهٔ قاسم علی افریدی ذکر از ارزانی می کند^(۱)، و دار مسترنیزوی را از قدمای شعرای پښتو می شمارد^(۲).

۳ - عبدالله: از معاصرین روشانی هاست، و بقول درویزه پسر ملا رکن الدین بوده، و از پنج پسرش که بدنیا آمده عبدالله شاعر زبان پښتو نیز بوده و برادر دیگرش نعمت الله نیز دارای رسایل و تالیفی است^(۳)، بدون این قدر ذکر اخوند درویزه دیگر چیزی از عبدالله در دست نیست.

۴ - میرزا خان انصاری: از مشاهیر سبک روشانی هاست که فتح خان نامداشته و میرزا تخلص میکرده است راورتنی راجع به وی چنین می نگارد: که شاعریست مشهور و صوفی مشرب، که کلامش مجموعهٔ تصوف است و در سال ۱۶۸۶ع مطابق ۱۰۹۷هـ در محاربات اورنگزیب در دکن خدماتی را انجام داده است^(۴).

میرزا از شعرائی است که از طرف شاعر معاصر خود دولت زیادتیر ستوده شده، و مراثنی دردناکی راجع به شهادت وی در جنگ دکن سروده، و تاریخ شهادتش را ۱۰۴۰هـ تصریح میکند:

د دکن په جنگ شهید شو خوشنود اوسه
په تاریخ د زر خلو پښت کي ئې گذرو

^(۱) مقدمه گرامر آف پښتو.

^(۲) د پښتونخوا د شعرهارو بهار طبع پاریس.

^(۳) تذکرهٔ الابرار و الاشرار: ص ۱۷۰.

^(۴) مقدمهٔ گرامر پښتو.

دولت وی را از بزرگترین نمایندگان اشارات بایزید مشهور میداند، و از بیانات خود میرزا واضح است که از مهندس قریه دره خیبر بوده و غالباً به قول راورتی از قوم یوسف زائی است. میرزا دارای دیوان اشعاری است که درین متقدمین و متاخرین شهرت داشته و خوشحال خان هم میرزا را از کسانی میداند که در پنبتو اشعار موزون عروضی را پیش از وی گفته است، خوشحال راست:

له چانه په پنبتو کښي ما میزان لیدلی نه دی

میرزا په دازبان کښي ویل کړي دي تللي

از دیوان میرزا یک حصه را راورتی در گلشن روه طبع کرده و اخیراً از طرف ملا قطب اخوند قندهاری بعد ۱۲۰۰ هـ شرحی نیز بران به پارسی نگاشته شده، که اشعارش عموماً عشقی و دارای مضامین مغلق و پیچیده تصوف است، و ازان می براید، که وی قائل به وحدة الوجود بود، و عقاید راهبر خود بایزید را خوب بلباس شعر در آورده است.

۵- دیگر از مشاهیر سبک روشانی شیخ دولت الله پسر داداو قوم لوحانی (لوانی) حسن خیل است که به تصریح خودش مادر وی از قوم وردگ بوده و مستر راورتی که وی را به غلط شخص جدید الاسلامی نامیده^(۱)، این اشتباه ناشی از نام (شیخ) است که در هند جدید الاسلام را شیخ گویند، ولی چون خودش واضحاً حسب و نسب خود را نشان داده بنا بران برای چنین اشتباه موردی نیست.

دولت از عمائید مسلک پیر روشن بوده و در دیوان خود قصائد زیادی را در مدح اولاد و پیر روشن سروده و اکثر یاران همسلک خود را مدح یا مرثیه گفته است. از مضامین اشعارش ظاهر است که دولت تا سن چهل سالگی رسیده و تا سال (۱۰۵۸ هـ) زنده بوده و همدرین سال مرثیه یکی از اخلاف بایزید را گفته است^(۲).

^(۱) دیباچه گرامر پنبتو طبع کلکته.

^(۲) دیوان قلمی دولت متعلق به کتب خانه پنبتو پولنه.

دولت شاعر مفلق و زبردستی بوده که دیوان اشعارش تا پنج هزار بیت می‌رسد، و از اقسام شعر غزل، رباعی، مثنوی، قصائد و قطعات برجسته دارد، کلامش جذاب و شیرین است که بلندی قریحه و مرتبه علمش ازان واضح می‌گردد.

دولت در شاعری پنبتو مقام بلندی دارد و اولین شخصی است که بیان مقامات بلند تصوف و مسلک خود را بالفاظ شیرین و شعر رنگینی در آورده، و قوت طبع زورور قریحه را نشان داده است.

۵- واصل: خوشحال خان این شاعر را همپایه دولت و پیش از عصر خودش شمرده و چنین گفته است:

که دولت و که واصل و که دا نوره

په خبرو می دهریوه ریشخند کپر

و ازین تصریح خوشحال خان واضح است که واصل از دوره ایست که سبک روشانی هادران رواج تمامی داشت، میرزا حنان شاعر متاخر قندهار نیز ذکری از واصل می نماید، و معلوم میشود که دارای دیوان و اشعار شیرینی است.

بڼه شپږین الفاظ ویلی دی واصل

ج: سبک ملا الف:

در حدود سال هزارم هجری که سبک روشانی ها در سمت مشرقی افغانستان و سواحل اتک فروغی داشت، در طرفهای قندهار نیز یک سبکی را می یابیم، که آثار آن جسته جسته دیده می شود. این سبک را ماسبک ملا الف نام می نهیم، چون سابق تر از وی شخصی بمن معلوم نبوده، و اگر باشد به کشف آثارش مؤفق نشده ام.

سبک ملا الف دارای خواص و ممیزاتی است که در سطور ذیل کوتاه می

شود:

۱- از حیث معنی و مضمون نزدیک است بسبک خیرالبیان و اخوند درویزه

ننگرهای یعنی تماماً از مضامین دینیه و اخلاقیه باحث است، ولی از جنبه تحقیق بران سبقت می جوید، و از منقولات دینیه بحث و بیان میراند، و هدف اشعار اصلاح اخلاقی و دینی است نه مقابله.

۲- اشعاریکه درین سبک سروده شده حصه اکثر آن مثنوی است که مضامین دینی را از عربی به پنبنتو منظوماً ترجمه کرده اند، و عقاید اهل السنه را شرح داده.

۳- درین سبک صنایع و بدایع شعریه کمتر دخلی دارد، و با الفاظ بی تکلف و بیانی ساده مطالب خود را در شعر آورده اند، و استعارات شاعرانه را دران راهی نیست.

۴- بحور اشعار آن هم کوتاه و بریده انتخاب شده که خواننده زود بمقصد اشعار رسیده می تواند.

۵- باین سبک اغلب کتب درسی پنبنتو سروده شده، که در عصرهای قبل در اکثر حصص پنبنتوخوا در نصاب ابتدایی تدریس عمومی داخل بوده، و زنان و مردان آنرا می خواندند، و ذریعه آن به احکام و اعمال ابتدائیه و عقاید لازمه اهل السنه آگاه می شدند.

سبک ملا الف در اطراف قندهار مدتها ذریعه افاده و استفاده علمی قرار گرفت، و کتبیکه باصول سهل و ممتنع بدین سبک می نگاشتند، مورد استفاده عمومی واقع میگشت.

گفتیم شخص نخستینیکه آثارش درین سبک بمن رسیده و معلوماتی از وی در دست است، ملا الف نامدارد که در قرای (اتغر) کلات سکونت داشت و اصلاً هم هوتک بوده است.

ملا الف شخص جهاندیده و سیاحی بود که مدتها دور از مسکن خود به تحصیل علم می پرداخت، و در انجا از استادش ملا محمدعظیم استفاده می فرمود.

ملا الف در حدود سال هزارم هجری می زیست، و بسبک اوزان و الحان

ملی که اثر قدماست نیز یک نصیحت نامه را منظوم ساخته ولی کتاب دیگرش در مثنوی خفیف (بحرالایمان) است که بسال (۱۰۱۹هـ) آنرا نظم کرد، و زیر عناوین عربی عقاید اسلامی را شرح داد.

ملا الف در تمام اشعار خود قیافت یک نفر مبلغ را بخود میگیرد و نصائح گرانبهائی را میدهد، سبک ملا الف بعد از او وسعت یافته و اغلب پیروان این سبک اخلاق و عقاید و قصص و سیر را هم بدین سبک منظوم کردند. اینک نمونه از کلامش منقول از بحرالایمان:

تاته وایم ارجمنده!	راشه واوره اې فرزنده!
د نبي پرلاره ولاړ شه	ته د پاک نبي پرلار شه
بیرون مه اخله نېکخویه	یو قدم له شرعي زویه
د نبي شرعه به پرېږدې	که بیرون یو قدم کښېږدې
مه جاروزه بله خواته	نصیحت کوم و تاته
لاتر خان راباندي گران یې	تاته وایم ءما ءان یې
دغه یو بابا آدمه	ءمور پلاریو و همدمه
چي جدا پر بله خوا یو	نور په څه ءبله جدا یو
پرته مه بنوره ملوله	نصیحت می کړه قبوله
ناستي مکره د بي دینو	مجلس کړه د صالحینو

هر مجلس لره اثر دی

په حدیث که دي باوردی

۲- شخص دیگری که در سبک ملا الف آثارش در دست است مرحوم ملا شېر محمد هوتک است، که بسال ۱۰۹۲هـ در قندهار متولد و از علمای معروف عصر خویش بود.

ملا صاحب اوقات جوانی خود را به تحصیل علوم در هرات و ایران سپری و بعد از آن پس بقندهار برگشته و به تعلیم و تصنیف پرداخته است، شیر محمد بعمر ۸۳ سالگی به سال ۱۱۷۵هـ در قندهار از دنیا گذشت، و بطرف غرب قندهار

در تکیهٔ ملا شاهی مدفون گشت. وی در منطق و علوم دینی دستی داشت، و آثاری را به سبک ملا الف به لهجهٔ عالمانه و متین در پنبنتو سروده که حاوی بر مضامین اخلاق و وعظ و نصیحت و عرفان است.

شعرش ساده و بی تکلف است، یک کتاب منظومش اسرار العارفین نام دارد، که به مثنوی خفیف از کتب معتبرهٔ دینی اخذ و اقتباس شده است. یک اثر دیگرش هم تجوید افغانی منظوم است و این آثار وی را در راس شعرای سبک ملا الف قرار میدهد.

۳ - شېر محمد ننگرهاری: که پس از سال ۱۱۰۰ هـ می زیسته، و اشعار اخلاقی و دینی و مواعظ را سروده، ازین قطعه نازکی فکر و طرز حیاتش خود آشارامی شود:

پرا آسمان باندي سحاب وای	یا گونبه وای له سپریو
یا معشوق لکه آفتاب وای	یا عاشق وای پر مهر ویو
شېر محمد کشکی تراب وای	چی نه دا شوې نه هغه شوې

۴ - حضرت میا فقیر الله جلال آبادی ولد عبدالرحمن و از حصارک مشرقی است، جناب شان از اعظم مشایخ طریقت و عرفان بوده و در علم و عرفان و تصوف اسلامی مرتبتی دارد، شامخ که بسی از بزرگان طریقت و مشاهیر زبردست این روش است از وی استفاده کرده اند.

جنابش در حدود ۱۱۵۰ هـ حیات داشته و در شکارپور سنده مرکز ارشاد بوده اند. در عربی آثار شان زیاد است که از انجمله فتح الجمیل فی مدارج التکمیل، فیوضات الهیه و مشهور تر همه قطب الارشاد و مکتوبات نفیس شان است در پارسی، و منظوماتی هم بعربی و پارسی دارند. میان صاحب از شعرای سبک ملا الف در زبان ملی نیز بوده و کتابی بنام فوائد فقیر الله در پنبنتو منظوم فرموده اند، جناب شان در حدود ۱۱۹۵ هـ در شکارپور وفات و مرقد منور شان زیارتگاه عوام است.

اعلی حضرت احمد شاه بابای کبیر نیز به وی ارادتی داشت و از مراتب علمی

شان استفاده می فرمود.

۵- ملا عبدالرشید ولد سلطان حسین ولد عبدالرحیم قریشی است که در ملتان خاندان شان مرکز علم و فضل بوده، و در عصر سلاطین مغولیه اعزازاتی داشتند، عبدالرشید از انجا به لنگر کوت آمده و بسال ۱۱۲۹ هـ کتاب معروف رشید الیابان را به پبنتو منظوم داشت^(۱). و تمام مسایل ضروریه و مبادی فقهیه و عقاید را در ان گرد آورد روش بیانش سهل و ساده و در عین زمان بلیغ و دلچسپ است، وی از ارکان مهم ملا الف شمرده میشود و کتابش تا امروز مورد استفاده عوام است و در پبنتو کتابی را باین شهرت ندیده ایم.

۶- سعادت خان ولد عبدالرحمن که در کابل و رهتاس و ننگرهار سکونت داشته، و در سالیکه نادرشاه افشار بر هند می تاخت در کابل بوده و شاگرد محمدسعید لاهوریست، وی کتابی را بنام کیمیای سعادت در ۱۱۵۰ هـ بسبک ملا الف پرداخت^(۲).

۷- جان محمد اصلاً از حدود ننگرهار و پشاور است که در حدود ۱۱۵۰ هـ حیات داشت و کتابی را بنام نورنامه نوشت، اشعارش رنگ اخلاقی و دینی دارد و گاهی غزلیات عشقی را نیز می سروده است.

۸- ملا فرح الدین: مشهور به اخوند صاحب و از مشاهیر عرفانی دوره احمدشاهی است در کندهار، که به سال ۱۱۵۹ هـ متولد و بسال ۱۲۴۱ هـ بعمر ۸۲ سالگی در قندهار وفات و همدرانجا مدفون است، وی از جناب میان فقیرالله صاحب شکارپوری استفاده و استفاضه فرموده^(۳)، و در قندهار بزرگترین اولیای عصر خود شمرده می شد. اخوند صاحب در پبنتو کتابی را بنام تعداد الکبائر به مثنوی خفیف منظوم فرمود که تا دو هزار بیت میرسد.

(۱) رشید الیابان.

(۲) کیمیای سعادت.

(۳) مکتوبات میان فقیر الله رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ.

۹- محقق قندهاری: علامه مشهور حبیب الله معروف به حبو اخندزاده کاکری قندهاری است ولد ملا فیض الله که از مشاهیر علمی قرون اخیر افغانستان است و شهرت علمی وی در آفاق پیچیده. علامه مرحوم بسال ۱۲۱۳هـ در عصر شاه زمان سدوزی در قندهار متولد و تحصیل علوم را در هند و ایران و افغانستان فرموده، و از اساتید و معاصرین علمی شان مرحوم ملا احمد ابدالی است در قندهار، و مرحوم ملا محمداعظم تره کی در مقر و با مولوی اسماعیل مجاهد مشهور سرحدی نیز مرادات داشت.

تالیف شان در علوم شرقیه عبری و پارسی زیاد است، که از شهکارهای علمی شمرده میشود. حضرت علامه در رمضان ۱۲۶۵هـ بعمر ۵۲ سالگی وفات و در قندهار مدفون است.

از اشعار شان در پنبنتو کتابی است بنام منهاج العابدین که بسال ۱۲۳۶هـ از نظم آن فارغ شده اند، و از آثار اولیه ادبی پنبنتو محسوب میگردد، و مشتمل است بر ابحاث عرفانی و عقاید و معاشرت.

مراتب علمی و بلندی مقام شان در منقول و معقول خیلی مشهور است، که مراتب ادبی شان را تحت الشعاع قرار میدهد. ولی ما جناب شان را از ادباء و خدمتگاران زبان پنبنتو نیز میدانیم، که این خود برای یک عالم بزرگ و دانشمند متبحر افغان ضرور است.

۱۰- ملا زبردست کاکری ولد کرم خان ولد جلال قندهاری است، که در حدود ۱۲۰۰هـ زنده بود و کتاب روضة النعیم را بسال ۱۲۲۶هـ به پنبنتو منظوم داشت، این کتاب مثنوی است در بحر خفیف که مضامین آن اخلاقی بوده، و سبک خود را در آن خوب پروده است.

۱۱- مولوی عبدالمجید کاکری: از دو مان علامه محقق حبیب الله قندهاری است، که در علوم مروجه عصر دستی داشت و خطاط زبردستی بود. وی در سال ۱۱۲۶هـ در قندهار متولد و بسال ۱۲۸۶هـ بعمر شصت سالگی کتابی را در سیرت نبوی منظوم ساخت، که فضیلت علمی وی از آن آشکارست. این اثر در زبان پنبنتو

منحصر بفرد بوده و در حدود سی تا چهل هزار بیت در دو جلد ضخیم خاتمه می یابد، و مؤلف دانشمند آن هیچ سخنی را بدون سند محکم نمی آورد، کلامش هم ساده و شیرین و مثنوی بحر خفیف بوده و از آثار نافع پنبنتو است.

۱۲ - شخص دیگری که باین سبک شعر گفته صاحبزاده مرادعلی کاموی ولد جناب عبدالرحمن السیلانی است که در حدود ۱۲۳۵هـ در کامه جلال آباد مسکن گزیده است.

مرادعلی در سال ۱۲۲۰هـ متولد و در علوم متداوله دستی یافت، و چندین جلد کتب را در موضعیهای دینی نگاشت، که از آثار برجسته اش تفسیر یسیر قرآن کریم است در دو جلد که بسال ۱۲۸۲هـ نگارش یافته. مرادعلی در پنبنتو طبع روانی داشت و اشعار خوبی از وی مانده است.

۱۳ - دوست محمد ختک: نواسه حاجی محمداکرم و کواسه محمدزمانخان است، که وی ولد زرنام ولد پاینده خان ولد عبدالقادر خان ولد خوشحال خان مشهور است، و محمدزمان خان از اکوره و مسکن خود کوچیده و بقندهار رحل اقامت افکنده است. دوست محمد چون ابا عن جد ادیب زاده بوده و به بزرگترین شعرا و پدر زبان پنبنتو خوشحال نسبت داشت بنابراین وی هم بسبک ملا الف اشعار زیادی را سرود که تعداد آن از سی تا چهل هزار میرسد. تولد دوست محمد در قندهار بحدود ۱۲۳۰هـ واقع شده است.

دوست محمد علاوه بر آثار منثور پنبنتو کتابی را بنام بحر العلوم در حدود بیست هزار بیت بسال ۱۲۹۰هـ و اخلاق احمدی را در حدود یازده هزار بیت بسال ۱۲۹۲هـ منظوم داشت و همه این کتب حاوی است بر مواعظ و اخلاق و تراجم از آیات و احادیث شریفه که تمام شعرای مکتب ملا الف برین طریق رفته اند، شعر وی سلیس و روان و دارای مزایای شستگی و سادگی است و هر دو کتابش مثنوی خفیف است.

۱۴ - از آخرین و نزدیکترین پیروان مکتب ملا الف، مرحوم ملا عبدالباقی کاکر است که فرزند ملا عبدالرسول وزیر سردار کهندل خان محمدزائی بوده، و

بعد از ۱۲۵۰ هـ در قندهار متولد و بسال ۱۳۰۴ شمسی بعمر تخمیناً نود سالگی به قندهار درگذشت. ملا صاحب عالم متبحر و جهان‌نیده و فکوری بود و کتابی را بنام تبیین الواجبات لتخریب العادات در بحر طویل پښتو بصورت مثنوی در حدود شش هزار بیت منظوم فرمود، که حاوی مضامین اصلاحی و دینی و فقهی است، کلامش هم‌پخته و متین و لذیذ است.

۱۵ - اخوند کبیر پشوری از شاگردان متاخر مکتب ملا الف است که کتابی را بنام معجزات در مثنوی پښتو منظوم و بیادگار مانده، روش کلامش دلچسپ و خوب است.

د: سبک و مکتب خوشحال خان:

بعد از سال هزارم هجری نهضت مخصوص و جنبش شدیدی را در عالم ادب و شعر پښتو می‌یابیم، که معلم بزرگ و مؤسس اولین نهضت همانا یکنفر سردار معروف و شخص آه‌نین پښتون مرحوم خوشحال خان خټک است که قریحهٔ روشن و بلندش را بپایهٔ عروج رسانید، و او را میتوان استاد بزرگ و پدر ادب پښتو شمرد.

خوشحال خان سردار بزرگوار و شجاع قوم خټک در اکوره اتک بوده و پسر شهباز خان ولد یحیی خان ولد ملک اکوری است که سلسلهٔ نسب آنها بواسطهٔ هژدهم به کرلان مشهور میرسد، که در انساب افغانی وی را پدر بزرگ اقوام خټک گفته اند^(۱)، خوشحال خان در سال ۱۰۲۲ هـ از صلب یحیی خان بدنیا آمد و پدرش از رجال بزرگ دورهٔ شاه جهان مغولی بود، که در یکی از جنگها بسال ۱۰۵۰ هـ مجروح و وفات شد. و از طرف شاه جهان خوشحال خان پسر بزرگش

(۱) حیات افغانی، مخزن افغانی، خورشید جهان، تاریخ مرصع.

رئیس و مشر افغانان شناخته آمد^(۱)، ولی بعد از آنکه اورنگ زیب مغولی شاه جهان را اسیر و مقام سلطنت را بچنگ آورد. مناسبات این نامور افغان بامرکز دهلی خیره گردیده و اورنگ زیب که به سبب نفوذ فوق العاده و مردانگی خوشحال خان از طرفش مطمئن نبود در صدد گرفتاری وی برآمد، و در رمضان ۱۰۷۴ هـ خوشحال خان را بلطائف الحیل به پشاور جلب و از آنجا تحت الحفظ بدہلی فرستاد، بعد از حضور بدربار دہلی حکم حبس وی را صادر و چهار ما در دہلی و بعد از آن تا مدت پنج سال در رتھبور محبوس ماند^(۲).

خوشحال خان بعد از آنکه در نتیجهٔ مردانگی یاران خود از حبس رها و بوطنش بازگشت بر خلاف مظالم دربار مغل علناً اعلان مصاف داد، و مردانه ایستاد، و بارها لشکر مغل را سخت کوفت و دمار از روزگارشان برآورد، و به تقاضای فطرت افغانی و احساسات پرشور خویش انتقام خود را پوره از دشمن کشید، و تا که می توانست نماند که قوای دربار مغل بر کوهسار آزاد افغان تسلط جوید.

خوشحال خان بعد از یکدورهٔ حیات خیلی دلیرانه و پرافتخار در حالی که بزبان و ملت خود خدمتها نموده و جان خود را درین راه باخته بود، بعمر ۷۸ سالگی بتاریخ ۲۸ ربیع الاول ۱۱۰۰ هـ از جهان گذشت و نام نیک جاویدی را در دنیای افغانیت و ملیت ماند، و در وصایای آخرین خود همی گفت:

"مرا در موقعی دفن سازید که آنجا گرد سم ستوران سواران مغل راهی نداشته باشد." خوشحال خان قهرمان بزرگ و قوماندان دلیر و جنگجویی بود که روح ملیت را تکان داد و از طرف دیگر به اشعار آبدار خود ملت و زبانش را زندگی بخشید.

در تاریخ ادب پنتو ما شخصیت برجسته تر و شاعری بزرگتری را از

(۱) تاریخ مرصع.

(۲) رجوع به کلیات خوشحال خان حبس نامه.

خوشحال خان نمی یاییم بنا بران وی را (پدر ادب پنبنتو) میدانیم. خوشحال خان در مدت حیات پرافتخار خویش متجاوز از پنجاه هزار بیت اشعار رنگین و قیمت داری را سرود و شعر پنبنتو را رونق و فروغی بخشید، که بیش از آن فاقد آن بود، وی مؤلف بزرگ این زبان است که علاوه بر اشعار گرانها کتب متعددی را درین زبان نگاشته و راورتی مؤلفات وی را تا ۲۵۰ جلد شمرده است.

خوشحال خان در فنون سخنوری قدرتی داشت، و فنون ادبیه چون بدیع، بیان، معانی و غیره را نیک میدانست، بنا بران در پنبنتو تمام اقسام اشعار را داخل کرد و مکتب مهمی را تاسیس فرمود که بعد از وی اخلاف و شاگردانش آنرا وسعت دادند، و شعر پنبنتو را باوج رسانیدند.^(۱)

خوشحال در پنبنتو مبتکر سبک مخصوص و مؤسس مکتب معینی است که دارای مزایا و خصائص ذیل است:

خصائص سبک و مکتب خوشحال خان:

- ۱- سبک خوشحال خان شعر پنبنتو را دامنه و سیعی داد، علاوه بر غزل و مثنوی و قصیده و رباعی که پیشتر سروده شده بود تمام اقسام شعر را که در عربی و پارسی موجود است به پنبنتو سروده و علاوه بران بعضی از منظومات خوبی را که در پارسی نظیر و بحور آنرا نمی یاییم ابتکار فرمود.
- ۲- در سبک خوشحال خان هر گونه مضامین صوفیانه، اخلاقی، فلسفی، فکاهی، مدح، رثاء، محاکات و دروس اجتماعی و تحریک به عواطف ملی و تلقین مزایای ملی را می یاییم، و بالفاظ کوتاه این سبک، سبک جهان شمولی است که هر چیز را دران یافته می توانیم.

^(۱) شرح این مجمل را در مقدمه کلیات خوشحال خان بخوانید طبع قندهار از نشریات نگارنده.

۳- تنمیه و پرورش احساسات ملی، و اخلاق افغانی که به تعبیر خود پنبتونها (پنبتو و پنبتون والی) است در سبک خوشحال خان زیاد بنظر می آید و اشعار خود آن بزرگوار بهترین ممثل احساسات ملی است.

۴- درین سبک قصاید طویلی راجع به یک موضوعی که شاعر پسندیده سروده شده و هر قصیده از حیث مضمون یک مقالت تاریخی یا مثلاً اجتماعی و تبلیغی شمرده می شود.

۵- در سبک خوشحال خان صنایع بدیعی و تلازمات و تشبیهات دلکش داخل گردیده ولی در اشعار سلاست و سادگی خود را قربان صنعت و تکلف نکرد، و شاعر این مکتب هم دورتر از دامن طبیعت نرفت و پیچیدگی را به اشعار و سروده های خود جای نداد.

۶- احساسات حماسی ملی را پدر ادب پنبتو در سبک خود استقرار بخشید، و پیروانش هم کم کم تعقیب کردند.

۷- هجو و تنقید هم در سبک خوشحال خان جای گزید، و مخصوصاً استعمار طلبان مغول را شعرای افغان مورد نکوهش قرار دادند و در مقابل پنبتون والی که جامع صفات شجاعت و شهامت و فتوت است بصورت منفی یا ضد آن مغلواله را استعمال کردند.

این اظهار نفرت از تغلب غیر روح این سبک شمرده شده که اغلب شعراء از مظالم مغلواله می نالند و آن را ذم و نکوهش میکنند.

۸- در سبک خوشحال خان و مکتب وی انواع حکم و مطالب فلسفی و اندرزه های مفید اجتماعی دیده میشود که شعراء آنها مانند گوهر شاهوار بسلك نظم کشیده اند و فلسفه های دقیق و اسرار زندگانی را صریحاً بیان کرده اند.

۹- از نقطه نظر ارزش ادبی سبک خوشحال خان جامع ترین و بهترین سبکهای پنبتو است چه از پهلوی معنی و چه از جنبه ادب و بهای شعری قیمت دارتر است.

۱۰- از حیث تخیل و رنگینی آن نیز سبک خوشحال خان بهتر است و ما

بلندترین و پرزاکت‌ترین تخیلات شاعران را در آن می‌یابیم، بلکه خود خوشحال خان و بسی از شاگردان مکتبش قهرمانان دنیای تخیل بوده، و درین مزیت که روح شعر شمرده می‌شود اینکارها نموده و از بداعت و قرائح اخلاقی کار گرفته اند، که نو‌ترین و بدیع‌ترین ابتکارات ادبی را در آن راه است، و از پهلوی تخیل این سبک خیلی رفیع و اکمل و سالم است.

مکتب ادبی و دودمان خوشحال خان

خوشحال خان بزرگ و پدر پښتو بحیث یکنفر استاد دانشمند و هوشیار مکتبی را در ادب پښتو کشود، که تمام افراد دودمان و پسران هوشمند خود را در آن پرورش داد که بعد از وی هر یکی بنوبه خود علم سخنوری را در کوهساران ما افراشت، و شعر پښتو را رنگینی و بداعت بخشود. دودمان خوشحال خان در ادب پښتو سویمین خاندان ادبی و علمی است که بعد از خانواده بایزید و اخوند درویزه مرحوم ادب و شعر پښتو را پروردند. در دو دودمان نخستین احساسات دینی و مسائل تصوف مدار شعر و ادب همی بود، ولی در مکتب خوشحال خان باوجود رعایه روح مقدس دینی، احساسات ملی و حماسی و بزمی را نیز می‌نگریم، و همین مکتب است که دامنه شعر و ادب را پهنائی عالمگیری داد و شعر پښتو را از هر پلو بمرتبه کمال و زیبایی در آورد.

اینک ما اولاً ادبای بزرگ دودمان علمی حضرت پدر پښتو را نام می‌بریم، و بعد از آن تمام پیروان سبکش را هم می‌شناسانیم:

۱ - اولین شاعر برجسته و سخنگوی ناموریکه از مکتب خوشحال خان برآمد، پسر بزرگش عبدالقادر خان است که بسال ۱۰۶۲هـ بدنیآ آمد و تا سال ۱۱۱۸ هـ نیز حیات وی یقینی است، عبدالقادر خان مانند دیگر افراد خاندانش مدت‌ها در هند نفی و بحکم دربار مغل از وطن عزیزش دور افتاده بود، و مدتی هم در کابل

زیسته است^(۱).

شعر عبدالقادر عشقی، اجتماعی و اخلاقی است، و بهره هم از تصوف دارد، که بهترین ممثل مزیای مکتب خوشحال خان شمرده میشود، و علاوه بر دیوان اشعار که در حدود سه و نیم هزار بیت بسال ۱۳۱۷ از قندهار طبع و نشر کرده ام، آثار دیگری را هم به پنبنتو نوشته که مستر راورتنی عدد آثارش را تا شصت می شمارد^(۲). و از انجمله گلدسته ترجمه گلستان سعدی، و نصیحت نامه به صنعت تجنیس و چهل حدیث، و قصه آدم خان و درخانی، و یوسف و زلیخا به بحر خفیف در چهار هزار بیت بما معلوم است.

۲- اشرف خان فرزند لایق و سلحشور خوشحال خان است که (هجری) تخلص میکند و در مصافاتی که پدر نامورش به اورنگ زیب مغولی داده بود بسال ۱۰۹۳ هجری بدست قشون مغل افتاد و مدتها در دکن و بیجاپور نفی و در فراق وطن اشعار سوزانی را می سرود، و این گوهرهای آبدار شعر ملی ما بعد از وفات (هجری) در فراق و ناکامی همدران جا محو و تلف گردید. هجری در مکتب خوشحال خان مقام بلندی دارد، و با برادرش عبدالقادر خان همدوش و همسر است، و اشعار نغز عشقی را سروده است، که پنبنتو شناس معروف مستر راورتنی تقریباً هشتاد سال پیشتر یک قسمت غزلیات قیمت دارش را در گلشن روه طبع و از ضیاع محفوظ داشت.

۳- صدر خان نیز پسر خوشحال خان و از ادبای نامور است که بسبب پدر سروده و چند غزلش را پادری هیوز در سال ۱۸۹۳ ع طبع و په قدردانان ادب ملی سپرده است^(۳). و از ان متانت طبع و بلندی قریحه صدر خان ظاهر میگردد ولی دیوان اشعارش گم شده و این لؤلؤی غلطان نایاب است.

^(۱) مقدمه دیوان عبدالقادر خان طبع قندهار.

^(۲) انتخاب شعر پنبنتو اثر راورتنی.

^(۳) کلید افغانی هیوز.

۴ - علی خان یکی از مشاهیر این دودمان تاریخی است که پسر محمدافضل خان ولد اشرف خان هجریست، و مدتی رئیس قوم خود همی بود وی برادر شاعر معروف دیگر است که شیدا تخلص میکند، و ما در سبک خودش از وی ذکری خواهیم کرد، علی خان بعد از آنکه مدتی بحکومت و ریاست قبایل خود پرداخت بسبب رقابت های خاندانی از وطن دوری گزید و او اخر زندگانی خود را در فراق وطن بسر برد^(۱)، وی دارای دیوان اشعاریست که امروز به دست نمی آید.

۵ - سکندر خان پسر خوشحال خان شاعریست که دیوان گرانبھائی داشت، و در مکتب خود با علیخان و شیدا همسر بود، مستر راورتنی نیز به حواله یک قصیده قاسم علی افریدی نام وی را در جمله شعراء می آورد^(۲)، و هیوزیک در یتیم(؟) و یک غزل را از دیوانش در کلید افغانی طبع و محفوظ داشته است. سکندر خان بنام مهر و مشتری کتابی را به پنبنتو منظوم داشت، که پیش از وی محمد بن احمد تبریزی آنرا بسال ۷۷۸ هـ در پنج هزار بیت به پارسی منظوم و هکذا چندین نفر از شعراء بزبان تورکی نظماً ترجمه کرده بودند^(۳).

یادداشت:

از نویسندگان نامور دودمان خوشحال خان یکی کاظم خان شیدا است که ازین خاندان تاریخی برآمده ولی بسبک (حمید) شعر سروده بنا بران وی را در انجا ذکر خواهیم کرد. شخص دیگر محمدافضل خان ولد اشرف خان است که تاریخ معروف (مرصع) را بزبان پنبنتو نگاشته ولی شعری از وی ندیده ام، و هم ازین رو ذکرش را در شعرای این مکتب جائز نشمردم حالاً می روم که از پیروان دیگر سبک خوشحال خان نیز ذکر کنم:

(۱) حیات افغانی: ص ۳۲۲ و خورشید جهان: ص ۲۴۴.

(۲) تاریخچه شعر پنبنتو نگارش نگارنده.

(۳) کشف الظنون: ج ۲، ص ۳۷۳.

پیروان این سبک:

۱- عیسی اخندزاده: عالم و شاعریست که بعد از ۱۰۵۰ هـ در قندهار حیات داشت و در مجامع علمی محشور بود، وی دارای دیوان مدونی است که میرزا حنان قندهاری ذکری از آن می نماید.

۲- خواجه محمد بنگین: از معاصرین و پیروان خوشحال خان است که از قوم بنگین بوده و از مظالم حکومت مغول می نالد، وی شخص سالک و عارفی بوده و با اورنگ زیب مغولی معاصر است، در کلامش بداعت و رنگینی دیده می شود.

معزالله با عبدالقادر خان معاصر و بعد از ۱۱۰۰ هـ زنده بود، عالم و ادیبی است که با عبدالقادر خان مشاعره های خوبی دارد، و با آن شاعر بزرگوار همسری میجوید.

۴ - عثمان: از معاصرین عبدالقادر خان و در طبقه متوسط مکتب خوشحال خان داخل است و با عبدالقادر خان مشاعره خوبی دارد.

۵ - او دل: از معاصرین خوشحال و پسران ویست^(۱) که در مشاعره عبدالقادر خان شرکت ورزیده، و پادری هیوز چند غزلی را از دیوانش نقل میکند، او دل با پسران خوشحال خان در شعر همسری میجوید.

۶- اشرف: این اشرف ماسوای اشرف خان هجریست که ذکرش پیش گذشت، ولی با فرزندان خوشحال خان معاصر و با عبدالقادر خان مشاعره ها دارد.

۷- فاضل: راورتنی وی را از شعاری معاصر خوشحال خان می شمارد، و قاسم علی افریدی در قصیده از وی ذکر میکند. پادری هیوز چندین غزل وی را محفوظ داشته است^(۲). شعرای دیگری که هیوز از دیوانهای شان غزلیاتی را انتخاب و در کلید افغانی طبع کرده و بسبک خوشحال خان داخلند:

۸ - ابراهیم، ۹ - فضیل، ۱۰ - حسین، ۱۱ - مهین، ۱۲ - عصام، ۱۳ -

^(۱) منجم العمران مستدرک معجم البلدان سید محمد امین خانجی طبع مصر: ص ۳۳۵.

^(۲) کلید افغانی هیوز.

ابوالقاسم، ۱۴ - فتح علی، ۱۵ - علیم، ولی متاسفانه سفائن اشعار این شعرای برجسته گم شده و جز از خاورشناسان مدقق بدست دیگران نرسیده است.

ه: سبک رحمان بابا:

در عصر زندگانی خوشحال خان که ستارگان درخشان در آسمان ادب پشتو درخشیدند، در بهادر کلی بطرف جنوب شهر پشاور به اندازه پنج میل دور در یک خانواده فقیر طفلی بدنیآ آمد که وی را عبدالرحمن گفتند. این شخص که از قوم مهمند سرپن بود و هیوزوی را از عشیرت ابراهیم زی مهمند می نویسد^(۱)، بعدها مصدر کارنامه بزرگ ادبی گردید و در زبان پښتو شاعری شیوا و گوینده زبردستی برآمد و مکتبی را کشود و سبکی را آفرید که ما آنرا سبک رحمان بابا گوئیم.

رحمان بابا بعد از ۱۰۵۰هـ بدنیآ آمد و تا عده شاه عالم مغولی فرزند اورنگزیب که جلوس وی در ۱۱۱۸هـ است حیات داشت. بقول هیوز رحمان بابا در عنفوان شباب در اکوره ختک با پدر پښتو مرحوم خوشحال خان ملاقاتها کرد، و بهره از انفاص میمونش اندوخت^(۲)، رحمان بابا شعرناز کخیال و متین و سنجیده گوئی بار آمد و در عالم ادب پښتو شهرتی را یافت که نصیب دیگران نشده بود. وی از طرف طبقات عامه در سرتاسر وطن مورد احترام و قبول گردید و لقب (بابا) را که غیر از احمد شاه بدیگری داده نشده است دریافت.

سبک رحمان و مکتب ادبی او بهترین و جامع ترین سبکهاست، رحمان بابا از فطرت انسانی ترجمانی کرده و نداهايش از اعماق قلب برآمده و سرودهايش را مطابق به طبیعت افغانی سرود.

رحمان بابا از دنیای اخلاق و اجتماعیات با عنعنات افغانی خود برابر ترجمانی کرده و از عالم تصوف و عرفان جنبه عملی را برگزیده، و از عشق و

^(۱) مقدمه کلید افغانی هیوز.

^(۲) مقدمه کلید هیوز.

واردات آن بخوبترین و دلچسپ‌ترین صور پر شورترین احساسات و جذبات گرم و سوزان را بروز داد.

بنابراین مکتب رحمان بابا بسی از جنبه‌های ناقص شعر پینتو را تکمیل کرد و در هر موضوع با قدرت ادبی و چیره دستی داخل گردید که مکتب و سبک وی خواص ذیل را داراست:

خواص سبک رحمان بابا:

۱- درین سبک شاعر از عالم روح الهام میگیرد، و سرو کارش هم زیاده‌تر باماده نیست، و از عالمی که ماورای این سقف نیلگونست میسراید، و از جهانی که منبع فیوض معنویست نغمه می نوازد. گویا این دوره اولین است که شاعر سلحشور افغان نیزه و سپهر را با کمند صید بهرامی به هیکل فلسفه و تصوف گذاشته و جام افغان نمای تخیلات فوق الطبیعه را شاید بار اول از دست در داشام‌های هندی می ستاند.

۲- شاعر درین سبک از کثافات مادی دوری میجوید، و بمقامی می آرآمد که در انجا صلح کل بوده، و غوغائی ازین جهان خاکی نیست و زیاده‌تر دنیای خاکی را تنقید و اوضاع آنرا بنظر خوب نمی بیند، و از آرایش‌های آن تبرا می جوید.

۳- در تصویر احساسات و طرز بیان و روش اداء این سبک خیلی ساده و سلیس و روان است، هیچگونه ابهام را در بیان جائز نمی شمارد، عبارات و الفاظ شعر را خیلی شسته و پاکیزه انتخاب میکند.

۴- غزلیات و قصاید و رباعیات و تخمیس و دیگر اقسام شعر را به اسلوبی پاکیزه می سراید و زیاده‌تر از عشق و اخلاق بحث میراند.

۵- در جهان عشق و علاقه مندی نیز به واقعیت میگراید، و کمتر تابع خیال میگردد.

۶- عشق و الهام روحی را مدار حیات می شمارد، و یقین او ایمانرا بر

عقلیت محض ترجیح میدهد.

رحمان بابا پرورنده نخستین این سبک نیز شخصی بود که یک گونه زندگانی عرفانی و روحی داشت و به متاع دنیا کمتر مایل بود. ایمان و یقین را مدار زندگانی قرار میداد، و همواره در دامنه های کوهسار و پیرامون قریه خویش زیر درختی می نشست، و از عالم معنی الهام می گرفت، و اشعار بدیعی را می سرود، این آرامگاه ایام حیات شاعر را تاکنون مردم بنظر احترام می نگرند^(۱). رحمان بابا بعد از ۱۱۲۰ هـ از دنیا رفت و در هزارخانه پشاور بمقبره اخوند درویزه آرامید^(۲).

سبک رحمان بابا در پنبستونخوا مقبولیت تمامی یافت، و بعد از وی جم غفیری از گویندگان پنبستو به سبکش سخن گفتند، و در گلزارش نغمه سرودند، و آن استاد بزرگوار و آموزگار زبردست را پیروی و اقتفاء کردند، که مشاهیر شاگردان این مکتب قرار ذیل اند:

۱- عبدالرحیم هوتک: از شعرای است که سبک رحمان بابا را حیات داد وی در عصر نجات بخشای بزرگ ملی حضرت حاجی میرویس خان هوتک و اخلافش در شهر کهنه قندهار می زیست، و مقسط الراس وی بنه بولان کلات بود، که در انجا اقوام هوتک سکونت پذیراند.

عبدالرحیم از مدافعین وطن بود، و پدرش بعد از سقوط قندهار بدست نادر افشار از قندهار نفی و پسرش هم با وی رفت، که از سن ده تا هشتاد سالگی مدت طولانی زندگانی را در غربت و مفارقت گذرانید، و وقتی در نیشاپور و خراسان ایران و بعد از آن در تورکستان و بخارا او را می یابیم^(۳)، و درین مدت بفراق وطن و یاد یاران بوم و زاد عزیزش ناله های مؤثری کشید و فریادهای

(۱) هیوز.

(۲) هیوز.

(۳) دیوان قلمی عبدالرحیم هوتک و تاریخچه شعر پنبستو نگارش نگارنده.

پرسوزی برآورد، و اشعار رنگینی را انشاد نمود.

دیوان اشعار عبدالرحیم جزدو نسخه بیش نمانده و نسخه ناقص آن که پیش نگارنده است تا شش هزار بیت دارد و در آوان حیاتش تحریر یافته، و کلامش نهایت شیرین و ساده و بی تکلف است.

عبدالرحیم سبک رحمان بابا را پیروی نمود و اشعار زیاد عشقی و اخلاقی و عرفانی را بیادگار ماند، وی عالم زبردستی بود که در منقول و معقول دستی داشت، و مدتها در مدارس بخارا و ایران تعلیم و تعلم می نمود.

۲- احمدشاه بابا: اعلیحضرت شهنشاه کبیر احمدشاه بابا از بزرگترین شعرائی است که سبک حضرت رحمان بابا را نشو و نما بخشید، این نابغه بزرگ افغان که شمشیر و قلم را توأم قرار داد، به حدود ۱۱۳۵هـ در هرات بدنیا آمد، و پدرش زمانخان و ولد سرمست خان بن خواجه خضر بن سدو او مشاهیر و رؤسای ملی هرات بود. احمدشاه بابا به سال ۱۱۶۰هـ بعد از مرگ نادرشاه افشار در قندهار سلطنت افغانستان انتخاب و بعد از ان جهانکشای معروف و فاتح نامور آسیا گردید، و مسافرت های حربی بطرف خراسان و بخارا نمود و در سال ۱۱۷۴هـ بر میدان پانی پت یک میلیون عساکر را مغلوب نموده و بعد از ان این فاتح نامور سلطنت هند را به اخلاف شاهان مغولی هند و خراسان را به اخلاف نادرشاه افشار بخشید.

احمدشاه بادشاه متدین و عالم و ادیب و مصلح و مفکر زبردستی است که مملکت را معمور و رعایا را مسرور ساخت، سلحشور، قوی و فرمانده عادل بود، مدنیت و ثقافت را نیکو پرورید، و بعمر تخمیناً پنجاه سالگی بعد از سلطنت ۲۶ سال به ۲۰ رجب ۱۱۸۶هـ در کوه توبه قندهار از جهان گذشت و در شهر قندهار به آرامگاه ابدی سپرده شد^(۱). احمدشاه شاهنشاه عالم و ادیب و دانشمند و عالم پروری بود، و بزبان پښتو اشعار ملیح و نغز می گفت. دیوان اشعارش

(۱) سراج التواریخ، حیات افغانی، تتمة البیان و غیره.

یکی از بهترین آثار ادبی پنبستو است.

۳- اخوند گدا: در حدود ۱۱۶۰ هجریات داشت، و از مشاهیر شعرای سبک رحمان بابا شمرده می شود و اثری بنام نافع المسلمین از وی مانده که بسبک ملا الف نگارش یافته، ولی قسمت بزرگ اشعارش به پیروی رحمان بابا است و دیوان مستقلی هم دارد.

۴- عبدالعظیم: از نبیره نورخان رانی زی سوات است، که بسال ۱۱۶۷ هجری در آنجا بدنیا آمد، و تا ۱۲۵۳ هجری زندگانی داشت، و بعد ازین سال بعمر تخمیناً نود سالگی از جهان رفت.

عبدالعظیم حیات ساده داشت و نیکو عالم و پرهیزگاری بود و رحمان بابا آموزگار نخستین سبک خود را همواره می ستود و وی را پیروی می فرمود، دیوان عظیم مشتمل است بر اشعار عشقی و اخلاقی و تصوفی^(۱).

۵- میا نعیم: ولد شیخ محمد شعیب ولد شیخ محمد سعید و قوماً خلیل مهمند است، جد نهمین وی همان شخص مشهور تاریخ ملی است که (شیخ متی) نام دارد، و برتبه کلات مدفون و مزارش مطاف عامه است.

میا نعیم از خانواده روحانی برآمد و معاصر شاه زمان سدوزی بود، تولدش در ۱۲۰۰ هجری تخمین میگردد وی در سبک رحمان بابا رکنی است عظیم و سفینه اشعارش در حدود سه هزار بیت باقی است، که تماماً مکتب رحمان را پیروی میکند، و نیکو می سراید^(۲).

۶- ملا جمعه: از قوم بارکزی گرجیزی است که به حدود ۱۲۰۰ هجری قندهار حیات داشت و عارف خداپرستی بود و در سال ۱۲۵۹ هجری حرم محترم کعبه الله از جهان گشت، عمرش تا ۷۰ سالگی میرسید.

ملا جمعه دارای دیوان اشعاریست که آنرا در دوران جذب عشق در حدود

(۱) تاریخچه شعر پنبستو اثر نگارنده.

(۲) دیوان قلمی میا نعیم.

سه هزار بیت سروده و سبک رحمان را پیروی کرده است^(۱).

۷- عبدالنبی: ولد اسمعیل قوم بیتهنی است که در قندهار میزیست، و دیوان اشعاری را مانده که دارای مضامین عشقی و تصوف و اخلاق است^(۲).

۸- شبرمحمد ولد ولی محمد قوم هوتک در مندی سار قندهار بسال ۱۲۴۳هـ متولد و بعمر ۶۰ سالگی بسال ۱۳۰۴هـ در گذشته است، شبرمحمد مدتی در هرات و هند می زیست، و شخص جهانگردی بود.

۹- مطیع الله قوم پیرخیل و برکنار اتک در فرای گیب سکونت داشت، و در حدود ۱۱۸۰هـ متولد و زمان تیمورشاه و شاه شجاع سدوزی را درک کرد، ولی به کشتش عشق بوم و زادش را ماند و مدتی را در هند و کشمیر به غربت بسر برد، و دیوان اشعارش را در دو نیم هزار بیت در سال ۱۲۲۶هـ پایان رسانید^(۳).

۱۰- قاسم علی افریدی که بقول راورتی در عهد مظفر جنگ در فرخ آباد هند متولد و دارای دیوان پنبنتو است، و زبانهای عربی و ترکی و پارسی و کمی انگلیسی را هم میدانست، و در اوائل ورود انگلیس ها به هند در آنجا همی بود، و در یک قصیده خود تمام شعرای پنبنتو را نام گرفته است^(۴).

۱۱- یونس: از پیروان مکتب رحمان باباست، که طبع روانی داشت و هیوز از دیوانش انتخاب میکند^(۵).

۱۲- غفور: از اشعارش واضح میگردد، که سبک رحمان بابا را جداً و ارادتاً پیروی میکرد و وی را از انتخابیکه هیوز از دیوانش کرده می شناسیم^(۶).

۱۳- صدیق: از پیروان رحمان و دارای دیوانی است که هیوز از آن انتخاب

(۱) تاریخچه شعر پنبنتو.

(۲) تاریخچه شعر پنبنتو.

(۳) دیوان قلمی مطیع الله.

(۴) مقدمه گرامر راورتی: ص ۴۶.

(۵) چمن بی نظیر، کلید افغانی.

(۶) چمن بی نظیر، کلید افغانی.

کرده است^(۱).

۱۴- شهنواز: در حدود پشاور بعد از ۱۳۰۰ هـ میزیست، و سبک رحمان را اکتفاء میکرد.

۱۵- حافظ پوری در حدود ۱۳۰۰ هـ به بنیر و سوات میزیست و شاعر نابینا و عالم نیکوئی بود، کلامش شیوا و ملیح است و دیوانی از وی بیادگار مانده^(۲).

این بود ارکان بزرگ و پیروان مشهور مکتب رحمان بابا که در بالا شمردیم، این را هم ناگفته نباید ماند که سبک رحمان بابا در تمام و وطن نهایت مقبول واقع گردیده، و پیروان این سبک و شاگردان این مکتب خیلی زیادند.

و: سبک پیرمحمد:

به روزگار شاهنشاهی پادشاه علم دوست و ادب پرور افغانستان اعلیحضرت احمدشاه بابای کبیر جنبش و نهضتی در ادب پښتو پدید آمد، و در پیرامون کوهسار و وطن بسی از سرایندگان و شعرای نامور و آتش زبانی بمیان آمدند، که از هر پهلو شعر پښتو را تازگی و طراوت دادند، و سبکهای نوی را شالوده گذاشتند و از انجمله سبک مشهوریست که بنام آموزگار و مروج نخستین خویش یاد می شود، و آن هم سبک پیرمحمد کاکر است.

پیرمحمد اصلاً کاکر و در ماورای کوه کورک به علاقهٔ بروب و کاکرستان بدنیآ آمد و از آنجا بقندهار رفت، و علوم مروجۀ عصر را کسب و تحصیل فرمود و بعد از چندی در علمای دربار احمدشاهی جای گزید، و به معلمی شهزاده سلیمان فرزند اعلیحضرت احمدشاه منتخب شد.

پیرمحمد در عصر تیمورشاهی بسن پیری از گیتی رفت و سفینهٔ اشعار

^(۱) کلید.

^(۲) تاریخچهٔ شعر پښتو.

آبدار خود را در حدود پنج هزار بیت بسال ۱۱۹۶ هجری بیان رسانید، وی بعد از وفات احمد شاه که سلیمان بر تخت سلطنت نشست نخستین گرامر زبان ملی را بنام (معرفة الافغان) تالیف و بحضور آن شهریار اهداء کرد^(۱).

پیرمحمد از قریحهٔ موجد و مبتکر خویش سبکی را در پینتو اساس گذاشت که بعد از وی بسی از گویندگان آنرا پیروی کردند، و وی را به استادی و آموزگاری برگزیدند.

شعر پیرمحمد عموماً عشقی است و احساسات گرم و سوزانی دارد و تماماً از عالم دل حکایه میکند، و اسلوب بیانش هم ساده و روشن است، سبک پیرمحمد به ممیزات و خصایص ذیل از دیگران جدا میگردد:

۱- نازکترین احساسات عشقی را حائز است، و سروکارش سراپا با دل است، نه مثل رحمان بابا لسان الغیب است که از عالم قدس نغمه سرائی کند و نه مثل خوشحال خان ناسوتی است، بلکه شعر درین سبک از آن جذبات و احساسات الهام می گیرد که آرت و صنعت نفیس را می زاید.

۲- تشبیهات و استعارات درین مکتب رنگ طبیعی دارد، و از حسن و جمال ظاهر حکایه میکند. که درین مزیت زیاده تر به سبک خوشحال خان شبیه است.

۳- عبارات و الفاظ آن شسته و روان و برجسته است و زبان آن هم سلیس و جذاب است.

۴- در تصویر و تجسیم معانی احساسات بلاغت خاصهٔ زبانرا بکار می برد و مطلب را روشن و ساده تر میرساند، و هیچگونه تعقید و ابهامی را روانمی پندارد.

۵- تلقین اخلاقی و موعظه هم لاهوتی نبوده، و حتی المقدور از مقامی که خارج حدود اجتماع و معاشرت انسانی نیست همی سراید.

(۱) تاریخچهٔ شعر پینتو.

با این ممیزات سبک پیرمحمد حد فاصلی است بین سبک خوشحال و رحمان که ما در جای خود از آنها بحث و بیان رانندیم، اکنون مشاهیر پیروان این سبک و سربرآوردگان این مکتب را بشناسید:

۱- شمس الدین کاکړ: در اواخر عصر احمدشاهی بحدود (۱۱۸۰هـ) در قلیچ آباد قندهار متولد و از پیرمحمد استاد سبک علم و ادب آموخت و روش ادبی حضرت استاد را احیاء کرد.

شمس الدین در عنفوان شباب به عشق سوزانی مبتلا گردید، و درین هیاهو از وطن برآمد، و مدتی در هند و پنجاب متواری ماند، و در انجا بیاد وطن اشعار طربناکی سرود، و بوم و زاد و کوهسار خویشتن را ستود.

شمس الدین نیکو عالمی بود و بروزگار خویش در علوم دینی و ادبیه و فلسفیه نامی داشت، و علاوه بر دیوان اشعار که در حدود پنج هزار بیت بسال ۱۱۳۸هـ تمام کرد کتابی را به نام سراج الموتی نیز منظوم فرمود^(۱)، شعر شمس الدین خیلی اثرناک و دل انگیز و پرکیف است، و مثل اشعار پیرمحمد در طربناکی و پاکیزگی احساسات سرآمد اشعار پنبتو است، و در دیوانش تمام اقسام شعر و صنایع یافته میشود.

۲- گل محمد ولد گلزار قوم نورزی ابدالی است، که در مالگیر کنار رود هلمند پس از سال ۱۱۶۰هـ بدنیا آمد، و در نهضت وزیر فتح خان معروف حیات داشت، و مدتی به روزگار شاه زمان در کابل و پشاور و کشمیر همی زیست، و تا عصر شاه محمود زنده بود^(۲).

گل محمد نیز بدرد عشق مبتلا و همچون آموزگاران سبک خود حیاتی را در نهایت سوز و ساز گذشتاند و دیوانی را در حدود سه هزار بیت از خود بیادگار ماند، که تماماً از احساسات سوزان و گرم وی حکایه میکند.

^(۱) دیوان قلمی شمس الدین.

^(۲) دیوان قلمی گل محمد.

۳- سردار مهردل خان مشرقی: شخص معروف تاریخ ملی ماست، پسر سردار پاینده خان مشهور که در ادب پبنتو و پارسی مرتبت عظیمی دارد، وی در محرم سال ۱۲۱۲ هـ در قندهار متولد و در آوان جوانی شخص باخدا و عارف بلند و ادیب بزرگواری بار آمد، و ادبستانی را در قندهار بحضور خویش ساخت و ادباء و علماء را زیاد پرورانید.

سردار مهردل خان در فارسی دارای دیوان اشعار و آثار منشور و منظوم دیگریست و به ۲۷ جمادی الاول سال ۱۲۷۱ هـ بمهر ۵۹ سالگی در قندهار از دنیا گذشت. سردار مرحوم در شعر پبنتو از پیروان سبک پیرمحمد شمرده می شود.

ز: سبک حمید:

بعد از خوشحال خان و رحمان بابا سرزمین مردخیز و ادب پرور پشاور و سواحل اتک و کوهسار خیبر یکنفر ادیب و شاعر زبردست دیگری را بدینا داد، که مؤسس سبک نوی در پبنتو گردید، و ادب این زبان را رونق و فروغ نو و تابندگی مهرآسائی داد. این شخص عبدالحمید ماشوخیل مهمند است که بعد از ۱۱۰۰ هـ متولد گردید^(۱).

حمید اشعار نغز و آبداری را در پبنتو سرود و شهرتی را نائیل گردید و علاوه بر دیوان نفیس اشعار بسال ۱۱۳۷ هـ قصه شاه گدای را به پبنتو منظوم و هکذا مثنوی غنیمت نیرنگ عشق را از فارسی به پبنتو منظوماً ترجمه کرده، و درین کتب زور قریحه و قوت شاعری خود را نیک نشان داد.

عبدالحمید طبع مبتکر و بداعت پسندی داشت، و نحو است که سبکهای دیگران را پیروی کند و بر قدم دیگران برود، بنابراین در زبان پبنتو مکتب نو ادب را کشود، و دیگران را به پیروی خود خواست.

حمید درین مامول خود نیک کامیاب شد، و سبکی را که خودش پدید

^(۱) تاریخچه شعر پبنتو.

آورد، خوب ترویج و پهنائی داد.

حمید ادب پارسی را خوب خواند، و مخصوصاً سبک هند را که در عصرش بعروج رسیده بود تدقیق و کنجکاو فرمود، و خواست که درین زمینه داخل گردد، و شعر پنبنتو را برنگ سبک هندی ادب پارسی در آورد، بنابراین سبک وی زیاده تر به سبک هندی ادبیات پارسی مایل و نزدیک است و همان خصائصی دارد که در سبک هندی شعر فارسی بنظر می آید.

خصایص این سبک:

۱- از خصایص بارزه این سبک شدت خیالپروری است که افکار و خیالات دور از حدود طبیعت را در شعر جای دهند، و معانی باریک و لطیفی را که از دنیای ماده و جسم دور است در تخیل شاعرانه بیاورند، و باتشبیهاستعارات نادر و غریب که در عالم جسم و ماده نمی گنجد موضوع را مجسم کنند.

۲- اغراق و مبالغه و خصایص مهمه این سبک است. اگر بخواهند چیزی را خورد سازند بیقین آنرا نخواهند دید، و اگر بزرگ ساختن مقصد باشد در جهان نخواهد گنجید.

۳- تلازم بصورت شدید مراعات میگردد، مثل و ممثل، لازم و ملزوم، و ناتج و منتج، از لوازم عنصری این سبک است، اگر آئینه بیاید غباری لازم است، و اگر سروی آید قمری مرادف.

۴- چون آوردن تشبیه ها و استعارات نادره و لازم و ملزوم مقصد بود بنابراین پیروان این سبک بسی از اصطلاحات فارسی را به پنبنتو آوردند، و در بسی از مواقع از جملات و لغات مصطلح شعرای پارسی استفاده کردند که کار زیننده و خوش آیندی نبود.

۵- سبک حمید پاکیزگی بیان، و سلاست سخن را که مخصوص پنبنتو بود و خوشحال خان و پیرمحمد و رحمان بابا پرورانده بودند ضعیف ساخت، و

پیچیدگی های را بمیان کشید که از پهلوی تخیل و ایدیالیزم خیلی بلند رفت و بعد از حمید شیدا آنرا نشو و نمای خوبی داد.

بهر صورت سبک حمید با این خواص بمیان آمد و در وطن رواج یافت، و خود حمید به (موشگاف) شهرت پیدا کرد، و سخن پروران نزاکت سنج و خیال پروران آنرا پیروی کردند. ارکان این مکتب ادبی اینها بودند:

۱- کاظم خان شیدا: کاظم خان ولد افضل خان ولد اشرف خان و ولد خوشحال خان بسال ۱۱۳۵ هـ در بزرگترین خاندان علمی و ادبی پنبتونهای ختک بدنیا آمد. وی برادر علی خان و شاعری ناموری بود، سرنوشت افراد دانشمند این خاندان است که از وطن دور باشند، شیدا هم محکوم این سرنوشت شوم گردید، و مدتی از وطن دور افتاد، و در سرهند و رامپور می زیست، و غالباً هم در انجا از دنیا در گذشت. شیدا دیوان مردفی دارد که به عمر ۴۶ سالگی در سال ۱۱۸۱ هـ آنرا ترتیب و تبویب کرده.

حیات شیدا از لف اشعارش تا ۱۱۹۱ هـ یقینی است، و از وفاتش خبر نداریم. کاظم خان چون حمید مهمند خیلی نازکخیال و موشگاف است و از برانزده ترین ارکان مکتب حمید است.

۲- محمدی ولد میان عمر چمکنی از صاحبزادگان پشاور است، که پدرش در عصر احمدشاهی بلندترین مقامات روحانی را داشت، وی از معاصرین شیدا بحساب می رود که بعد از ۱۱۵۰ هـ علم سخنوری افراخت. شیدا در مقدمه دیوان خود متانت فکر و سلیقه سخن شناسی محمدی را نیک می ستاید^(۱).

دیوان محمدی بدست نیامده فقط پادری هیوز در کلید افغانی غزلی چند از دیوانش انتخاب کرده وی از پیروان مکتب حمید است.

۳- میرزا حنان: ولد محمد حسن در قریه مرت کلائی قندهار بدنیا آمد، و

(۱) مقدمه دیوان قلمی شیدا.

مدتی در ادبستان سردار مهردل خان پرورش یافت و در حدود ۱۲۵۰ هـ در دنیای سخنوری نامور شد، و بسن کهولت بعد از سال ۱۲۷۱ هـ از دنیا رفت. میرزا حنان دیوان گرانبھائی دارد. وی به حمید مہمند ارادت نشان می دهد، و آن استاد را خیلی می ستاید، و در پیروی سبک حمید دقیقه فرو نمی گذارد، طبیعت ادبی حنان بدیع و مبتکر است و در مضمون آفرینی برجسته.

۴ - حاجی عبداللہ محزون ولد عطاء محمد خان قوم پوپلزی است که در بلدی قندھار به سال ۱۲۵۷ هـ متولد و در ادبستان مشرقی راه یافت، و از ادبای برجستہ عصر خویش گردید، و مدتی ہم با سردار غلام محمد خان طرزی در کابل محشور بود، محزون بسال ۱۳۳۳ هـ از دنیا درگذشت و اشعار زیادی را در پښتو و پارسی انشاء نمود^(۱).

دیوان پښتو محزون در حدود چهار هزار بیت و حاوی اقسام اشعار نغز است، که سبک حمید را پیروی کرده و آن استاد بزرگوار را خوب می ستاید:

د پښتو په شعر هیڅوک نه پوهېږي
د حمید د نیرنگ راز غواړې خو نشته

۵ - کاظم خان: از معاصرین شیدا و از شاگردان مکتب حمید است، که هیوز از دیوانش اقتباس میکند^(۲).

۶ - کامگار: از پیروان مکتب حمید است که هیوز چند غزل را از دیوانش نقل کرده است^(۳).

۷ - ملا محمد اکرم: بعد از سال ۱۲۰۰ هـ در قندھار می زیست و عالم زبردستی بود، وی استاد عبداللہ محزون است، و دارای اشعار نغز و پسندیده ایست که سبک حمید را پیروی کرده است.

^(۱) دیوان قلمی عبداللہ.

^(۲) کلید افغانی - چمن بی نظیر.

^(۳) کلید افغانی - چمن بی نظیر.

۸- صمد: پیرو سبک حمید است و از انتخابات هیوز در کلید افغانی وی را می‌شناسیم.

ح: سبک قلندر:

از وادیهای پشاور در حدود ۱۱۰۰ هـ شخصی برآمد که قلندر نام داشت، وی به تصریح مستشرق معروف دارمستتر از قوم اپریدی بود^(۱). و طوریکه خودش در اشعار خود اشاره میکند بر سواحل باره و جمرود سکونت داشت، که این دو نهر از کوههای اپریدی نبعان می‌کند.

قلندر با حمید ماشوخیل معاصر است، و در غزل تماماً سبک حمید را پیروی میکند و به شاگردی آن استاد بزرگوار قائل است^(۲).

قلندر مرشدی بنام میرا داشت، که عشق وی با میرا به درجه جنون رسیده بود، و در عنعنات ملیه داستان سوزان عشق قلندر و میرا معروف بوده و عوام آنرا می‌سرایند.

سلسله عشق قلندر طول میکشد، و سوزانترین مراحل را طی میکند، و قلندر سالها بر تپه سوات بدیدار (میرا) منتظر می‌ماند و اخیراً بحسرت و ناکامی می‌میرد، و بران تپه دفن میشود، و قتیکه میرا به خاکش می‌رود اشکی می‌ریزاند، و جذب عشق و محبت وی را هم می‌کشاند و می‌میرد، و با قلندر یکجا بر همان تپه دفن می‌شود.

گفتیم که قلندر در غزل تابع و پیرو سبک حمید است ولی این عاشق دلسوخته از خود سبکی را نیز بوجود آورده، که دارای خواص و مزایای جداگانه ایست و از دیگران ممتاز میگردد.

از مزایا و خواص سبک قلندر امور ذیل است:

^(۱) دپنستونخوا د شعرهار او بهار، طبع پاریس: ۱۸۸۸ع.

^(۲) فضل د سبجان د قلندر په شعر و شو - دا واره سبب فصیح بلیغ و د ماشو

۱- قلندر احساسات مجروح و درد دل خونین و اندوهگین خود را در لف ناله های پرسوز خود بصورتی نهفته که دل را در میدهد، و در اثر ناکی خود آنقدر کار گراست که انسان تصور میکند، قلندر پارچه های دل اندوهناک و غمگین خود را در خلال اشعار پیچیده است. من اینقدر تندی جذبات و احساسات و قدرت ابراز آنرا در هیچ شعر پنبنتو ندیده ام.

۲- قلندر برای ناله های حزین و غمناک خویش یک بحر مخصوص و سبک خوبی را در پنبنتو ایجاد کرد که هم به لحن سوزان ملی سرانیده می شود، و هم به اصول شعر عروضی مطابق است این نوع شعر چهار مصراع دارد، و به رباعی شبیه تر است.

قلندر یک مطلب را در یک رباعی جای میدهد و طرز ادای مقصد و روش بیان آنقدر دل انگیز و بی تکلف و اثر باراست که هیچ اهل زبان نمی تواند در وقت شنیدن آن از گریه خود داری کند، مخصوصاً اگر بر لحن مخصوص آن با صدای خوبی خوانده شود.

درین دو ممیزه سبک قلندر از دیگران امتیاز می یابد، و کمتر کسی هم به پیروی آن موفق شده است.

قلندر در حالت نزع بر تپه سوات افتاده و شبهای اندوهناک فراق را بیایان رسانیده، سپیده دم که شناگران آسمان یعنی ستارگان در امواج روشنی ناپدید می شوند، قلندر با چه صدای حزینی همیگوید:

سهار سببا شو پتھری ستوري

خبر رانه غی دیار لہ لوري

قاصده ورشه خبر ئي راوړه

پسي مي سپين شوه د سترگو توري

بعد از آن بحضور دلدار چنین خط می نویسد و کاغذ می فرستد:

درب دپاره کاغذہ ورشه

هغه آشنا ته په نارو سرشه

چي تاويشتلی قلندر پروت دی
پر حُکندن ئي تلقین له ورشه

يکي از اشخاصيکه موفق شده بسبک قلندر شعری بسرايد، و به اسلوبش ناله بر آورد، مرحوم ملا حسن اسحق زى تلوکان قندهار است که بعمر ۶۸ سالگی در ۱۲۴۵هـ وفات یافته، این شخص نیز عشق سوزانی در دل داشت، و بمرتبه جنون رسیده بود، اشعارش هم بسبک قلندر خیلی سوزنده و شورانگیز و برجسته است.

حسن در عرفان مقام بلندی داشت، و از مراتب بلند روحی می سرود، و بارها بزیارت حرمین مشرف و در انجا بزبان پشتو اشعار اثرناک و دل انگیزی را گفت^(۱).

شخصی دیگری که سبک قلندر را پیروی کرده توانسته ملا صالح محمد داوی قندهاری است، که از همسلکان ملا حسن و شخص متورع و پارسائی بود، این دلدادۀ جمال قدرت هم به آهنگ قلندر اشعاری را سروده، که بدل راه دارد، و از دل برآمده است.

ط: سبک حماسیون:

حماسه و اشعار رزمی که دران احساسات مردانه و دلیرانه مجسم میگردد و شاعر از مقامات بلند شجاعت ملی و دلیری مردان شیردل خود می سرايد، جزو مهم ادبیات پښتو است. در تمام سبکها از قدیمترین عصرها تاکنون این روح شعر ملی ما زنده بوده، و در هر عصر شعراء و سرایندگان پښتو بهترین و بلندترین جذبات حماسی خود را در اشعار آبدار خود آورده اند.

اشعار ساده و قح ملی و ادبیات دوره عروزی همه از حماسه و احساسات دلیرانه و مردانگی مملو بوده، و افراد دلاور و شیردل ملت غیور پښتون در لندی

(۱) تاریخچه شعر پښتو.

ها و سبکهای عوام و غزل‌های سوار و تمام اقسام ادب پنبتو دلاوری و شجاعت و مردانگی و احساسات بلند حماسی را جا داده‌اند. اگر در اشعار و دواوین ادب ملی سیر شود به قسمت‌های مهم حماسی در آثار هر یکی از شعراء بر میخوریم، و این گونه اشعار را ما ترجمان روح ملی خود میدانیم، و ملت غیور پنبتون هم آنرا غریزه ملی خویش میدانند، و شیرین‌ترین و دلچسپ‌ترین اشعار هم نزد جوانان کوهسار و طن همین اشعار و سرودهای مردانه و حماسی است. ولی در بین شعرای ملی ما یک طبقه گویندگان و سرایندگان داریم که آنها سرودهای حماسی و اشعار رزمی و مردانگی را سبک خود قرار داده، و ازین زمینه بیرون نرفته‌اند. این دسته شعراء یک سبک نوی را که سراپا مبنی بر حماسیات است آفریدند، و بدیگر سو کمتر همت گماشتند. اینها قصص جنگهای پهلوانان ملی را سرودند، جذبات جنگی و احساسات مردانگی ملت شیردل را ذریعه اشعار نغز و آبدار بمیان کشیدند، که ما چند نفری را که مخصوصاً حماسه سرایان پنبتو اند نام می‌بریم:

۱ - برهان خان: از معاصرین احمدشاه کبیر است، که در مصاف تاریخی پانی پت بسال ۱۱۷۴هـ در عسکر احمدشاهی شامل و قصه آن جنگ بزرگ را که بعد از محاربات تاریخی (مهابهارت) هند بزرگترین جنگهای آن سرزمین است در نظم پنبتو سرود. برهان خان بعد از (۱۱۰۰هـ) بدنیا آمد و دارمستتر خاور شناس وی را پسر نادر ساکن هزاره صوبه سرحد هند می‌شمارد. وی گوید که برهان خان علاوه بر داستان جنگ پانی پت قصص جنگ خواص خان و افضل خان و آدم خان و درخانی را نیز بسلك نظم کشیده^(۱).

۲- مسعود گل پاسنی: که در حدود مقرمی زیست، زمان حیاتش در حدود ۱۲۰۰هـ تخمین میشود وی در پشاور و کرم و دامنه‌های سپین‌غر، نیز مدتی بسر برده، و اراداتی به میان عمر چمکنی روحانی بزرگ آن عصر داشت، مسعود گل

(۱) د پنبتونخوا د شعرهار او بهار، طبع پاریس: ۱۸۸۸ ع.

وقایع محاربات اعلیحضرت احمد شاه را در هرات و خراسان منظوم کرد و بهترین آثار حماسی و رزمی را در پښتو بوجود آورد، یک نسخه از آثار وی در موزه لندن موجود است^(۱).

۳- نورالدین که بقول دارمستتر از پیربائی پشاور و معاصر اعلیحضرت امیر کبیر بود، وی قصص جنگهای آن عصر را در پښتو نظم نمود، و دارمستتر بسی از غزلهای وی را نقل می کند^(۲).

۴- زاهد خان ابراهیم زئی تا ۱۲۷۰ هـ میزیست، و یکی از آثار رزمی وی قصه جنگ پنجه است، که در عصر امیر عبدالرحمن خان واقع و جنرال افغانستان مرحوم غوث الدین خان معروف در آن داد مردانگی داد.

۵- عزیز خان ریاخپل در حدود ۱۲۵۰ هـ می زیست، و قصص جنگهای هرات را که بسال ۱۲۵۵ هـ محاصره یک ساله آن واقع شد با برجسته ترین احساسات ملی سرود، و مدافعین ملی را که شهزاده کامران و وزیر نامدارش یار محمد خان الکوزی باشد، به بهترین وجهی ستود.

شعر عزیز خان رنگ ملی دارد، و احساساتش تند و مردانه است، درین قصص احساسات مردانه گی آن جنرال های ملی را خوب مجسم فرمود.

۶- سپینه: شاعره زبردست زبان ملی است که ابدار ترین اشعار حماسی ازین عقیقه افغانی بیادگار مانده. وی دختر نور محمد خان الکوزی است که در حدود هرات می زیست، بسال ۱۲۵۵ هـ که هرات محاصره شد این شاعره برگزیده ما در آن مصاف داخل و مردانگی و شجاعت سرداران ملی و آن مدافعین شیردلی که درین محاصره داد مردانگی و استقامت دادند از طرف این شاعره ملی مدح گردید. این شاعره وقایع چشم دید آن مدافعه های مردانه که ملت افغان از بوم و زاد اجداد خود نمود در یک کتابیکه متاسفانه جز یک دو فصل آن در دست

(۱) شکرستان رضوانی.

(۲) د پښتونخواذ شعر هار او بهار.

نیست مفصلاً باشعار نغز و گرانبهائی که در تاریخ ادب ملی باید به آب زر نگارش یابد سرود، و روح ملی را احیاء فرمود، از مضامین اشعارش می‌براید که این شاعرهٔ ملی ما با دودمان پهلوان این جنگ مرحوم وزیر یار محمد خان نزدیکی و تماسی داشت، درین قصه شاعرهٔ ما حسب المعمول بحمد و نعمت آغاز و بعد از آن بمدح شهزاده کامران و وزیر یار محمد خان می‌گراید و ضمناً شرح شاهی و ریاست دودمان اعلیحضرت احمدشاه را پیش از سلطنتش میدهد و ازین واضح میشود، که شاعرهٔ ما عالمهٔ خوبی بوده و در تاریخ ملی مطالعات داشت، درینجا از نگارش یک چند شعری که یک پردهٔ از وقایع محاصرهٔ هرات و حوادث جنگ و بهترین نمونهٔ احساسات افغانی است خود داری کرده نمی‌توانم و بعقیدهٔ من باین اشعار گران بها و آبداری که شاعرهٔ عقیفهٔ ما سروده وی را در دستهٔ اول شعاری ملی جای داده میتوانیم، ولی صد حیف که دست روزگار این گوهر را یتیم مانده و دیگر اشعار این شاعرهٔ که از مفاخر ادب پبنتوی ماست محو و ناپدید شده است. ولی قدرت بیان و طراوت و شگفتگی که درین چند بیت بنظر می‌آید و احساساتی که در این اشعار نهفته کافی است، که علو مرتبت و بلندی منزلت گوینده را نماینده گی کند:

مخ تې ولاړدی یار محمد پیاوړی	غلیم په بنهر بیا هجوم راوړی
ولې د وینو پر حصار بهېږي	زموږ پښتانه لکه زمري جنگېږي
پښتون زخمي دی د غليم پر خدنگ	هرات په وینو د پښتون شو گلرنگ
ټوله راووزی و سله دار له کورو	یار محمد وایي پښتنو زما زموږو
هرات له لاسه په ژوندون مه باسئ	پر غليم وکړئ یو هجوم گړندی
دا زموږ ټاټوبي زموږ مامن دینه	دا زموږ کور دی زموږ وطن دینه
زموږ د پلرو بڼکلی مدفن وساتئ	کفن په غاړه دا وطن وساتئ
دلته بهېږي ویني تل د افغان	دلته پراته دي ننگیالي نیکه گان
زموږ نغری دی زموږ گور دینه	هرات زموږ دی زموږ کور دینه
ولاړشئ دادی د پښتون لوی پیغور	د بنمن راغلی تردېواله د کور

کامران نارې کړې چې پښتونه قامه
 مه بایله ځان اوسه ولاړ پر حصار
 توره راباسه مړه پر ننگ و نامه
 د پښتانه پر ننگه ځان کړه ایشار
 نوم د پښتون نوم د اولس خوندي شي
 له یار محمد له کامرانه دلې
 پر د بنمنانو یې جوړ کړ لټپر
 د یار محمد د بري ستوری ځلان
 له کلا و واته زمريانو په څپر
 د بنمن شومات راغی دوران د کامران

۷- دیگر از سرایندگان سبک حماسی پښتو یک تن از دوشیزگان جوان
 قندهار (ملاله) نامه است که در حدود ۱۲۹۰ هدر میوند و کشک نخود حیات
 داشت.

این شاعره ملی ما رول مهمی را در حرب تاریخی میوند بازی کرد، و در
 هنگامیکه یک جبهه قشون غازیان افغان ضعف و فتوری را دید این دوشیزه مرد
 صفت چون شیری خود را در صف اولین جنگ کشید و بیرق سرخی را برافراشت و
 بالحن ملی این ترانه های رجز مرقص را سرود:

خال به د یار په وینو کښېږدم
 چې شینکي باغ کښي گل گلاب و شرموینه

توري وهه بری به مومې
 که بری نه و ځوانان تل په تورو مرینه
 په تورو ټوک ټوک شې لالیه!
 د بې ننگۍ رغ دي را مه شه تر وطنه
 که په میوند کي شهید نه شوې
 خدا یرو لالیه بې ننگۍ ته دي ساتینه

این صدای شاعره ملی ما بمنزله بانگ سروشی بود که مردان جنگی را
 بجوش و خروش آورد و هر جوان افغان چون شیر غرانی بر دشمن تاخت و فتح
 تاریخی حرب میوند بنام این شاعره ملی ما تمام شد، و این شاعر و ترانه های

ی: سبک داستان سرایان:

یک حصه مهمی از ادبیات زبان پښتو عبارت از داستان و قصه است، که در بین پښتونها شهرت نیکی را مالک است، و میتوان گفت که سبک این داستان سرایان عمومیت زیادی را یافته و بهر طرف بخوبی تلقی شده است. در ادب پښتو ما دو گونه داستان داریم: یکی همان داستانهای عشقی است که از زمانهای خیلی قدیم در پښتو موجود و بنام دو نفر عاشق و معشوقه که پهلو انان همان داستانند یاد می شود. مثلاً افسانه آدم و درخو، تور دلی و شاهو، مومن و شیرینو و غیره ...

این داستانها در ادب ملی موقع مهمی دارد و پسیکولوژی و روحیات ملت پښتون را حکایه میکند، ولی مقصد ما در مبحث سبکها این داستانها نیست بلکه شعرائی داریم که بصورت اشعار عروضی داستانهای طولی را منظوم کرده و سبک خود را داستان سرایی قرار داده اند.

چنانچه از خلال سطور گذشته بشما واضح شده باشد، در بین شعرای دیگریکه از خود سبک علیحده دارند نیز بعضی ها داستانها را نظم کرده اند ولی نه بصورت سبک مستقل.

در شریح ذیل ما ازان شعراء نام می بریم، که بصورت مستقل سبک خود را داستان سرایی قرار داده اند:

۱- بای خان: از اقوام بنیر بوده و طبع روانی داشته و افسانه لیلی و مجنون را در پښتو منظوم ساخت^(۱)، وی در حدود ۱۱۰۰ هجریست و عبدالرحیم هوتک وی را مهم سلک خوشحال ان ذکر میکند^(۲).

^(۱) مقدمه گرامر اورتی.

^(۲) دیوان قلمی عبدالرحیم هوتک.

۲- میان عمر چمکنی: در حدود ۱۲۰۰ هجریات داشت، و از عرفای مشهور عصر خود است که در کرم و پشاور سکونت داشت، وی شجرهٔ اقوام پښتون را باقصص آن منظوم کرد و این قسمت تاریخ ملی را زندگی بخشید^(۱)، کذلک مناجاتهای منظومی نیز دارند.

۳- امام الدین: دارای قصاید داستانی بنام جمجمه است که دربین عوام شهرتی دارد، و خوانده می شود، راورتنی نیز ذکر از وی می نماید^(۲).

۴- ارسلا: از شعرای داستان سرائی است که بسال ۱۳۰۳ هجری قمری ملی فتح خان را بسلك نظم کشیده، دارمستتر در ذکر شعاری پښتو ارسلان می آورد^(۳).

۵- فیاض: هیوز گوید که وی مطرب خانه بدوشی بود^(۴)، و بقول راورتنی در دورهٔ حکومت مغولی هند میزیست، و تا قرن ۱۷ مسیحی زنده بود^(۵). فیاض داستانی را بنام بهرام و گل اندام باتردستی خوبی سرود، اگر بقول راورتنی اعتماد کنیم وی را شخص نخستین داستان سریان قرار داده می توانیم.

۶- مسعود ولد عبدالله از نویسندگان است که طبع خوبی داشت، وی افسانهٔ آدم و درخو را که در عنعنات ملیه واقعیت و اصلیتی دارد، بصورت حقیقی جمع آورد، و خلطی را از خود دران روا نداشت و ظاهر است که بعد از وقوع همان قصه یعنی پس از سال ۹۰۰ هجری زندگی کرده است.

۷- غلام محمد: بقول راورتنی در قرن ۱۷ مسیحی میزیست، و افسانهٔ را بنام سیف الملوک نگاشت^(۶)، و علاوه برین کتاب معراج نامه و تفسیر منظوم والضحی به وی منسوبست.

(۱) تاریخ صولت افغانی.

(۲) مقدمهٔ گرامر راورتنی.

(۳) د پښتونخوا د شعرهار او بهار.

(۴) مقدمهٔ گرامر راورتنی.

(۵) مقدمهٔ گرامر راورتنی.

(۶) مقدمهٔ گرامر راورتنی.

۸- نور: از قوم درانی و در قریهٔ روغانو سواحل دریای مزینه ننگرهار بسال ۱۲۶۹ هـ متولد و بعمر ۴۵ سالگی بهند و بغداد رفت، قصص منظومهٔ نور در سمت مشرقی شهرت تمامی دارد، و از داستانهای وی قصهٔ جمال خان قندهاری و زیب النساء و داستان کوتوال و سیف الملوک و زاغ و روباه و عبدالله و نیم‌بولا و بهرام مشهور است.

۹- احمد اخون خپل که بقول رضوانی قصهٔ امیر حمزه را در هشت هزار بیت منظوم داشت^(۱)، و وی اولاً در (خونه) و بعد از آن در قریهٔ (ماکل) سکونت گزید.

۱۰- رحمت داوی: بروزگار شاه زمان در قندهار می زیست و بعد از آن در کوهستان سکونت گزید، و اندر اوقاتی که سردار عبدالله خان حکمران کشمیر بود، رحمت به حضورش رفت و کتاب لیلی و مجنون خود را بسال ۱۲۱۰ هـ بنام آن سردار افغانی اهداء داشت. رحمت در شعر این داستان قدرت قریحه بخروج داد، و آن را در مثنوی خفیف بصورت دلچسپی سرود، و در مقدمهٔ کتاب از معارف پروری شاه زمان و سردار عبدالله خان حکمران افغان در کشمیر شکریه کرد و ثنا و مدح گفت.

۱۱- ملا احمد خان: از (مردان) پشاور است که در حدود (۱۳۰۰ هـ) متولد و تا سال (۱۳۳۲ هـ) در قریهٔ دواوهٔ مردان میزیست، وی از مشاهیر داستان سرایان پنبنتو بشمار میرود، و قصص زیادی را چون شیرویه، زلیخا و رقه گلشاه، بهرام در حدود ده پانزده هزار بیت منظوم داشت.

۱۲- رحمت: از قصه سرایان پنبنتوست که بعد از سال ۱۳۰۰ هـ داستانی را بنام جنگنامهٔ زیتون منظوم و سبک داستان سرایان را پیروی کرد.

۱۳- ملا نعمت الله: از مشاهیر داستان سرایان پنبنتوست، که در نوبار پشاور متولد و قصص زیادی را در پنبنتو با قدرت طبع و بلندی قریحه سرود،

^(۱) شکرستان افغانی میراحمد شاه رضوانی.

اشعار و قصص نعمت الله از لحاظ کم و کیف از شهکارهای ادبی پنبتوست، نعمت الله بعد از سال ۱۳۰۰ هـ بدنیآ آمد، و در حدود پنجاه هزار بیت شعر پنبتو را بیادگار گذاشت، و یک حصه شاهنامه فردوسی را در پنبتو منظوم داشت. از داستانهای منظوم وی موسی خان و گلکمکی، لیلی و مجنون، فتح خان، الف لیله، حاتم طائی، نیمبولا، شاهنامه و غیره است.

۱۴ - ملا احمد: ساکن داودزی بجگی پشاور و قوماً خلیل سپین دیری است که بعد از ۱۲۵۰ هـ متولد و تا ۱۳۰۵ هـ زنده بود. ملا احمد قصص الانبیاء را در هشت هزار بیت و انیس الواعظین را در ۹ هزار بیت منظوم کرد، و تمام اشعارش در حدود ۲۵ هزار بیت تخمین میگردد، احمد نیز از مشاهیر سبک داستان سرایان پنبتو است.

سبک عوام

یک قسمت خیلی مهم از ادبیات و اشعار پنبتو به سبک عوام سروده شده، و بهترین ذخائر شعر ملی ما هم درین سبک موجود است، این سبک را ما ازینرو سبک عوام گفتیم، که نسبت به سبکهای دیگر این روش و اسلوب نیکو، در بین طبقات عامه ملت مقبولیت تام یافته و در تمام وطن مروج است، و این سبک از نقطه نظر ارزش ادبی ملی قح و زبان طبقات عامه ملت شمرده می شود، و آئینه احساسات توده ملت است.

طوریکه پیش ازین هم اشارت رفت تحقیقات درین سبک و نگارش تاریخ آن محتاج کتاب علیحده ایست، ولی درینجا بغرض تنظیم این تاریخچه لازم افتاد که کمی درین موضوع داخل گردیم. سبک عوام بسی از اقسام اشعار و ترانه ها دارد، که مشهورترین آن لندهی، ناره اتنی، سپری بدلی، ناره نقل و غیره

است، هر یکی ازینها دارای شعب و انواع علیحده ایست، که هم از حیث وزن هجائی و بحور خصوصیه خویش ممتاز، و هم از حیث مضمون و فکر جداست. چنانچه در دوره قدیم شعر پنبنتو و سبک قداماء دیدیم اغلب آثار شعریه آن عهد بر لهجه ملی سروده می شود، و دارای اوزان مخصوصی است و از آن واضح میگردد که همین سبکهای عوام نمونه قدیم ترین و نخست ترین اشعار پنبنتو است و سبک قداماء هم از آن مشعل تابان استناره کرده است، و سبک عوام دارای ممیزات آتی است:

- ۱- اشعار آن از خود اوزان و بحور و آهنگهای هجائی و غیره دارد، که این گونه بحور و اوزان صرف ملی است، و پاک از شایبه تقلید دیگران.
- ۲- هر ترانه و هر وزن و بحر از خود آهنگ خاصی دارد، که اصول غنای ملی ما هم همین آهنگهاست، و این ترانه ها که به آهنگهای سنگین و متین و خیلی دلچسپ خوانده می شود، از مقالات شامخ ملیت و صلابت و علویت روح ملی حکایه میکند و شنونده میتواند از لحن و لهجه و اداء و آهنگ پر صلابت آن متانت و عالی جنابی و حمیت سراینده آن را تشخیص کند.
- ۳- این سبک از حیث موضوع هم دامنه خوبی دارد، بهترین و رشیق ترین مضامین عشقی و حماسی و اخلاقی و مدح و هجو و فکاهی و اخلاقی و غیره را در آن می توان یافت، و گاهی قصص مفصل را در آن منظوم میکنند، و داستانهای حماسی و رزمی در آن می آورند. مردان و ناموران ملی را در آن می ستایند، بدله های احمدشاه، غازی محمد اکبر، غازی ایوب، میر علم، و صاحب جان تره کی و موسی خان و غیره تاکنون در بین ملت زنده و بهترین مدحیه هائی است از رادمردان و پهلوانان ملی.

۴- الحان و آهنگ و مضامین این گونه ترانه ها و سرودهای ملی ما هر دو دلچسپ و جذاب بوده، مدققین و کنجکاوان خارجی را ملتفت داشته و دارمستتر و راورتی و غیره بسی ازین اشعاریکه بسبک عوام سروده شده، گردآورده اند، راورتی می نویسد: این گونه تراکیب که ذریعه موزیکه سرگردان

نواخته می شود خیلی پر حرارت است و مرا بیاد سرودهای وطنی و ملی خودم می اندازد، در اوقات اقامت پشاور بسی ازان را تحریر داشته ام^(۱).

۵ - اشعاریکه بسبک عوام سروده شده چه در موضوع عشق و علاقه مندی و چه در موارد دیگر از حیث تاثیر و جذابیت نیز خیلی دلچسپ و دلنشین و مهیج است که احساسات بدیعی را بر می انگیزاند، و دل ها را وجد می آورد، و لازم است که شنونده با آن اتنی کند، و نشاط و پای کوبی نماید، با این خواص و مزایا که در سبک عوام موجود است و اقسام مفصلی که شعر ملی دارد باید در آینده در نهضتی که شعر ملی دیدنی و توسیعی که گرفتنی است اساس و شالوده مقرر گردد و ازین راه ادبیات ملی خود را دامنه وسیعی دهیم، و شعر خود را تماماً برنگ ملی در اوریم حالاً ما چند نفر از سرایندگان سبک عوام معرفی میکنیم:

۱ - کمال در قریه درویشان تیری قندهار بدنیا آمد، و بسبک عوام اشعار سوزناکی را سرود و مدتی در کش و کوک عشق از وطن دوری گزید و بهند رفت، وی بسی از اقسام (سپرې بدلي) را زنده ساخت، و بکوهسار پنبتونخوا شوری افکند.

۲ - محمد جی شاعر دیوانه که دارمستتر وی را بسال ۱۸۸۶ع در مجلس ایبت آباد سرحد هند دید، و بسی از اشعار ویرا نگارش داد، و مزایای سبک بودولیر Baudelaire شاعر معروف فرانسه را در اشعارش دید^(۲).

۳ - میرا افریدی که بعد از ۱۲۵۰ هـ بدنیا آمد، پدرش کوکی خیل مادرش پته خیل افریدی بود پسرشان شاعر آتش زبانی بار آمد، و بسی از اوزان جدید در غزل پنبنتو آفرید.

۴ - عبدالله نورزی که در ارغندا و قندهار می زیست، و مانند بلبل شیرین

(۱) مقدمه گرامر اورتی طبع کلکته.

(۲) دپنبنتونخوا د شعر هار او بهار، طبع پاریس.

نوادر گلزار قندهار نغمه سرائی می‌کرد.

۵- خدایرحم اکاخیل در حدود ۱۳۰۰ هـ در نواح کلات و سیوری میزیست و بسبک عوام اشعار سوزناک و دلکشی می‌سرود^(۱).

۶- عبدالودود ستربانی در قندهار متولد و در هرات تجارت داشت، و در هند مرد، وی هم از بزرگترین شعرای سبک عوام است^(۲).

۷- ملا حیران ولد احمد خان قوم پوپلزئی که در حدود ۱۲۵۰ هـ در قرای دامان قندهار می‌زیست و بسبک عوام اشعار آبداری را انشاد نموده^(۳).

۸- ملا خواجه محمد که در قندهار بحدود ۱۳۰۰ هـ در سبک عوام شاعر نامداری بود.

۹- صدیق اخندزاده هوتک در شهر قندهار بعد از ۱۲۵۰ هـ میزیست و شخص عالم و شاعر شیرین نوائی بوده، که در ادبستان سردار مهردل خان راه داشت و عمری را در سوز و ساز عشق میگذرانید، اشعار عشقی و فکاهی وی خیلی شهرت دارد^(۴).

۱۰- سلیم زمینداوری: بعد از ۱۲۰۰ هـ در مناطق زمین داور زندگانی پرسوزی داشت و اشعاریکه سروده هم تماماً پراز آتش و درد است.

۱۱- ملا عبدالرحمن از قوم علی زی زمین داور بوده، و بعد از ۱۳۰۰ هـ میزیست و اشعار اثرناکی را بسبک عوام می‌سرود.

۱۲- محمدایوب پرپش: که در حدود ۱۳۰۰ هـ به قندهار علم سخنوری افراخت و احساسات سوزان عشقی را در اشعار رنگین خود سرود.

۱۳- طالب از خوب‌ترین گویندگان این سبک است و بعد از ۱۳۰۰ هـ در

(۱) تاریخچه شعر پښتو نگارش حبیبی.

(۲) تاریخچه شعر پښتو.

(۳) تاریخچه شعر پښتو.

(۴) تاریخچه شعر پښتو.

قندهار می زیست.

۱۴ - توکل از شیوه کوز کمر ننگرها برخواست، و اشعارش در حواشی مشرقی و پشاور شهرت تمامی یافت.

۱۵ - سردار پردل خان ولد سردار پاینده خان مشهور از برادران اعلیحضرت امیر دوست محمد خان است که مدتی در قندهار حکمرانی کرده و بعمر ۴۵ سالگی به سلخ ذیقعدہ ۱۲۴۵ هدر قندهار از جهان گذشت^(۱)، وی مانند برادر دیگرش ادیب و عالم و حکمران دانشمند بود.

سردار مرحوم در سبک عوام پنبتو اشعاری را سرود و این سبک ملی را بعلاقمندی فاضلانۀ خود نواخت.

۱۶ - ملا شبر محمد قوم اچکزئی ساکن پیشین قندهار است که بعد از ۱۳۰۰ هدمیزیست و دل انگیزترین اشعار عشقی را در سبک عوام بیادگار گذاشت.

۱۷ - برخوردار: از پاشمول قندهار بعد از ۱۲۵۰ هبرخواست و باحساسات آتشین بدلهای ملی را سرود^(۲).

۱۸ - فیض الله در خاکریز قندهار بعد از ۱۲۰۰ هبدنیا آمد و در گلستان ارغنداو چون عندلیب دلباخته نغمه سرائی کرد^(۳).

۱۹ - سید کمال در شگۀ کوز کمر سمت مشرقی وطن پیش از ۱۳۰۰ هعلم سخنوری افراخت و بعشق بیوجانه مدتها را در اشک و خون گذرانید، و اشعار سوزانی را سرود.

۲۰ - محمدیار صاحبزاده از کلات توخی بود، و بعد از ۱۲۵۰ هدر قندهار میزیست، شخص روحانی و متدین خداپرستی بود و اشعار بس گرانبھائی را در سبک عوام سرود.

^(۱)سراج التواریخ.

^(۲)تاریخچۀ شعر پنبتو.

^(۳)تاریخچۀ شعر پنبتو.

۲۱ - ملا زاهد اندر بحدود ۱۳۰۰ هـ در شلگر غزنی میزیست، و شاعر دیوانه و مجذوبی بود که مدت دراز عمر خود را در عشق دختر اکرم خان گذرانید، و مراحل سوزانی را طی کرد، سوانح حیات این شاعر افغانی به مجنون میماند، و اشعار خیلی دردناک و گرم از او مانده که قیمت دارترین و اثرناک ترین سرودهای عشق است.

۲۲ - محمد دین از تیلی پشاور پیش از ۱۳۰۰ هـ برآمد، و در سبک عوام ابتکارهایی نمود و از ارکان آن بشمار آمد^(۱).

۲۳ - نوروز از مشاهیر سرایندگان سبک عوام است که بسی از اشعار وی در پینتونخوا شهرت تمامی یافت.

خلاصهٔ مبحث ما:

در نگارشیکه از نظر خوانندگان عزیز ما به صفحات گذشته گذشت، مطالب ذیل واضح شد:

شعر پینتو در قدیمترین از مننه دارای اوزان و سبک خاص ملی بود، که این دوره پیش از اسلام تا دو سه قرن اولین ورود دین مقدس اسلام و به عصر غزنویها می رسد، درین وقت است که ما آثار و اشعار پینتو را می یابیم، ولی اندرین عصر جمعی از اجداد بزرگ بسبکی شعر گفته اند که ما آنرا سبک قدماء گوئیم، درین سبک افکار ساده و بدیع ملی به روشی سروده شده که به اوزان و آهنگای ملی موجوده نزدیک است. مضامین آن حماسی، اخلاقی، موعظه و ملی است بعد ازین سبک خیرالبیان بمیان آمده که شعر نه پوره بر سبک قدماء است و نه پوره عروضی شده، دراین دورهٔ تحول و انتقال دو خانوادهٔ تاریخی که دودمان و پیروان بایزید پیر روشن و دودمان مرحوم ملا درویزه و پیروان اوست، سبک خیرالبیان را در حدود سال نهصدم تا هزارم هجری پرورده اند، درین سبک

^(۱) د پینتونخوا د شعر هارو بهار دار مستتر.

مضامین دینی و فلسفی و اخلاقی سروده شده، که پس از آن در حدود سال هزارم هجری طبقه عروضین خروج میکنند، که قدمای آنها مضامین عشقی و اخلاقی و حماسی را سرودند، و از آن پس طبقه روشانی ها که پیروان پیرروشن اند سبک عروضی را پرورش و مضامین اخلاقی و عرفانی و فلسفی را در شعر جای میدهند، همدرین اوقات سبک ملا الف بصورت ابتدائی عروضی مبنی بر مضامین اخلاقی و موعظه دینی از قندهار آغاز میگردد، کذلک در حدود سال هزارم هجری سبک خوشحال خان معروف و بعد از او سبک رحمان بابا و حمید و پیرمحمد و قلندر آغاز می شود، و درین سبکها هر گونه صنایع و بدایع شعری و اقسام مختلفه اشعار، و مضامین رنگارنگ ادبی، اخلاقی، تصوف، فلسفه ماوراء العاده و فلسفه مادی پرورش می یابد، و از هر پهلوی شعر پنبنتو تکمیل میگردد.

علاوه بر سبکهای گذشته سبک حماسه سرایان و قصه گویان نیز در اشعار پنبنتو موجود است، و سبک عوام اسلوب مخصوصی ملی است، که باین صورت تمام سبکهای شعری پنبنتو دارای ادب گرانبها و رنگینی نموده، ورزش ادبی اشعار پنبنتو را چه از نقطه نظر کیف و کم و چه از پهلوی رشاق، سلاست و متانت معنی و لفظ خیلی بلند می برد، که با اشعار زبانهای دیگر از هر حیث همسری و برابری میکند (انتها).

تبصره: سنواتی که درین تاریخچه آمده و بعد از آن (ه) نوشته شده تاریخ هجری قمریست و اگر (ش) آمده باشد هجری شمسی است.

کابل، شوربازار

شب اول جدی ۱۳۱۹